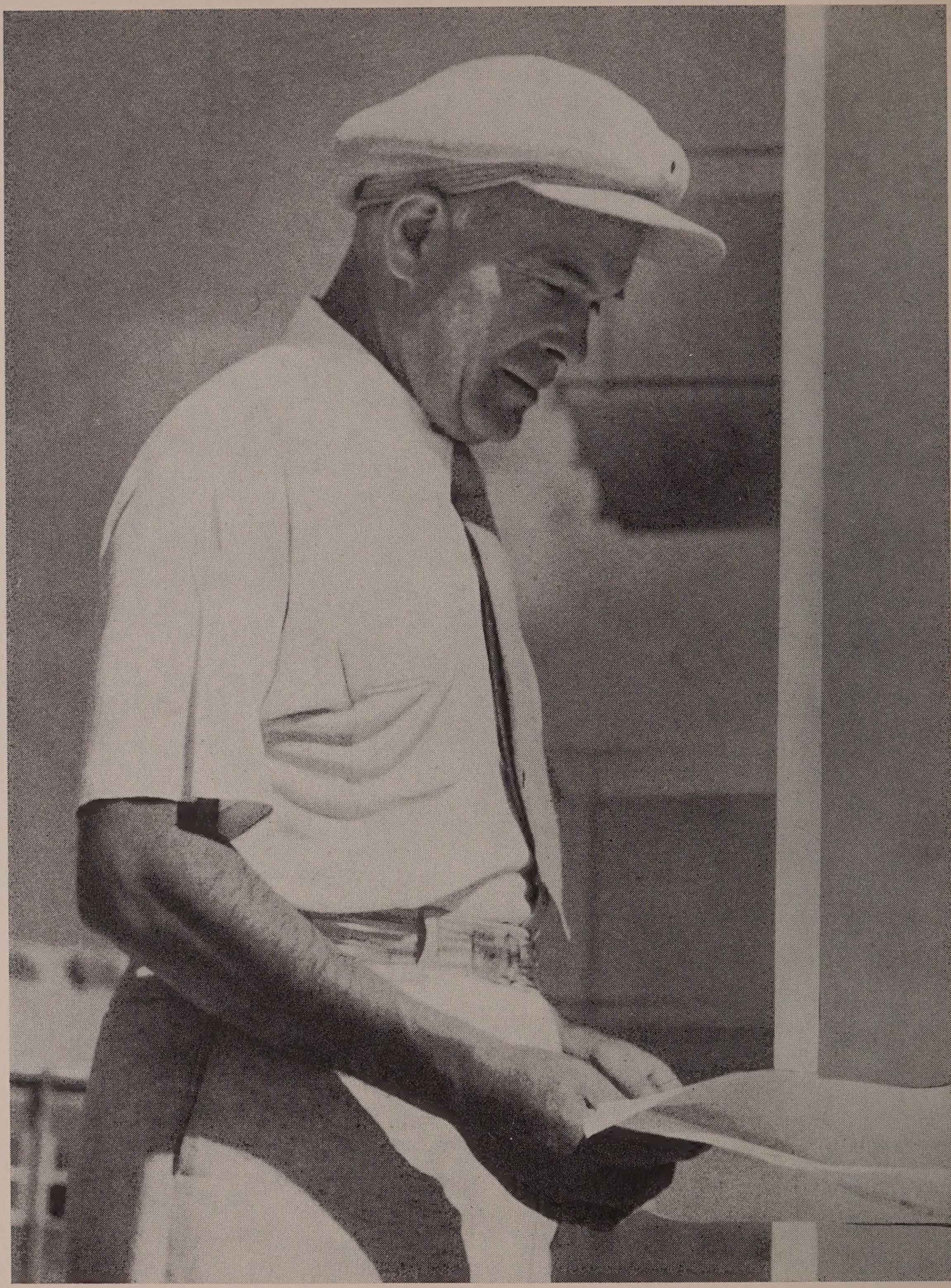

Verkmästare Bertil Holmberg med tack
från Olle Englund

Olle Engkvist Byggmästare

DENNA BOK ÄR UTGIVEN AV
BYGGMÄSTARE OLLE ENGKVIST, SOM I ÄR KAN SE
TILLBAKA PÅ EN TRETTIOÅRIG VERKSAMHET
SOM FRI BYGGNADSFÖRETAGARE

★

Fil. mag. Inga Mari Lönnroth har medverkat
vid bokens redigering
Omslagets monogram är komponerat av
professor Ragnar Östberg år 1926
Fotografierna ha i huvudsak tagits av Yngve Andersson,
G. E. Kidder Smith, Bror S. Price, C. G. Rosenberg
och Sune Sundahl

★

Alb. Bonniers boktryckeri
Stockholm 1949

INNEHÅLL

UPPTAKT. Av Olle Engkvist 9

BRUNNSVIKSPOJKEN SOM BLEV SAMHÄLLSBYGGARE. Av Gustaf Näsström 13

BOSTADSBYGGANDETS VÄXELSPEL. Av Olle Engkvist 20

STADSPLAN OCH BOSTAD. Av Hakon Ahlberg 36

NÅGRA ANTECKNINGAR TILL BOSTADSPLANERNA. Av Nils Ahrbom 41

MÖTEN MED BYGGHERRAR. Av Olle Engkvist 60

HUS BYGGDA AV OLLE ENGKVIST. Ett bildsvep 75

STYRELSE OCH MEDARBETARE 273

UPPTAKT

Av Olle Engkvist

Byggnadsyrket kräver personlig ambition samt moralisk och ekonomisk kvalifikation av sina utövare. En byggnadsföretagare bör därtill — i synnerhet om han går in för bostadsbyggande — ha en social syn på sitt yrke; han skall reagera mot allt vrångt och tokigt samt kraftigt medverka till sunda och riktiga initiativ. *Han skall därför skissera ett program för sina strävanden* och även söka fullfölja detta sitt program.

Jag har alltid ansett det vara ett graverande fel, att byggmästaryrket handhas av yrkesutövare utan program, utan social åskådning. Att en dålig byggnad överhuvudtaget blir till, beror på att företagaren antingen saknar någon eller några av de erforderliga kvalifikationerna för det rätta utövandet av yrket eller också på att hans vinstintresse är så förhärskande, att det överskuggar alla övriga intressen. Kärleken till pengarna får på inga villkor gå före kärleken till uppgiften. Det är den enkla konklusionen av min syn på en byggmästares ambition och uppgift. Efter dessa linjer har jag sökt forma *mitt* program och så långt omständigheterna medgivit också sökt fullfölja detsamma.

Även om jag haft förmånen och glädjen att bygga
offentliga byggnader, såsom första utbyggnaden av Kungl. Maj:ts kansli, ombyggnaden av Riksdagshuset, Göteborgs konserthus, rådhuset i Göteborg och stadshuset i Sundbyberg,
kontorshus, såsom Thulehuset och Bonnierhuset i Stockholm, Sieverts i Sundbyberg, Centrumhuset i Göteborg och stora kontoret i Domnarvet,
industribyggnader, såsom de väldiga utbyggnaderna för Sieverts kabelverk i Sundbyberg, för Domnarfvets Jernverk och Asea i Västerås,
vetenskapliga institutioner, såsom Siegbahnska institutet i Stockholm, laboratorier

åt Bergslaget, Domnarvet, Barnängen, Liljeholmen, L. K. B. och Surahammar, *skolor, sjukhus* m. m.
så har ändock
bostadsbyggandet varit den dominerande sektorn i det arbetsprogram, som hittills genomförts.

Bostadsfrågan har för mig personligen varit en viktig social angelägenhet. Därför har mycken kraft och tid ägnats åt denna del av byggnadsverksamheten med tonvikt på den sociala och programmatiska sidan av denna verksamhet. Mina kolleger har ofta tvekat om mina insatser härvidlag. Själv har jag dock aldrig hyst någon tvekan om den väg, jag slagit in på. Att resultaten av de sociala utredningar jag deltagit i föranlett t. ex. kommunerna till överraskande åtgärder, har varken jag eller mina utredningskolleger kunnat förutse. Men att mina principer varit riktiga, det visar den rad av förnämliga beställare, som hedrat mig med uppgifter — ofta av starkt personlig karaktär.

Jag är övertygad om att det många gånger överraskande förtroende, som kommit mig till del, bottnar inte bara i att jag sökt följa här ovan angivna principer, utan också i att jag sökt hålla yrket i ära och ofta lyckats därför att i mitt företag samlats medhjälpare i alla grader, som själva älska yrket, behärska dess detaljer och *velat* göra sitt bästa.

Men jag bekänner också, att medan jag i min mån arbetat för byggnadsyrkets rationalisering till storindustri, har jag samtidigt varit fast övertygad om att yrket är ett förnämligt hantverk som måste skötas med all den yrkeskunnighet och yrkeskärlek, vilket endast den förmår, som har goda rötter i yrket. Jag är stolt över att jag själv och många av mina medhjälpare är bundna i en tradition, som får sitt värde av att yrkena går i arv från far till son släktled efter släktled. Endast därigenom kan man genomföra det utstakade programmet, *kvalitet i arbetet, trohet mot beställare, anställda och leverantörer, god kundtjänst.*

Denna hantverkstradition avspeglas däri, att jag sysselsätter
en broder som måleriverkstadens chef,
två bröder som murarbasar,
och en lång rad yrkesarbetare, som är söner till mina gamla yrkeskamrater.

Själv är jag uppfödd i yrket. I Gävle, där min far var murarbas, sattes jag i murarlära våren 1904 och ansågs 1907 utlärd. Därefter började ett konditionerande

hos olika byggmästare i olika delar av landet, mest som murare och murarbas, men även som byggnadsverkmästare. Sedan jag 1918 utexaminerats från Byggnadsyrkesskolan i Stockholm, kompletterade jag studierna ett par år som extra elev vid Tekniska högskolan. Under två år hos professor Lallerstedt lärde jag ritteknik och arkitektens syn på husbyggnader. År 1919 erhöll jag byggmästarrättigheter i Stockholm.

Efter ett års studieresor i Tyskland, Frankrike, Italien och England (sedermera även Amerika) började jag den 1 maj 1922 egen verksamhet med två stora hyreshus, Ringvägen 101 och Götgatan 99, åt den excentriske trädgårdsmästaren Emil Friberg. Därefter följde ombyggnad av Ditzingerhuset vid Västerlånggatan, nybyggnad av ett väldigt bostadskomplex vid Södermannagatan (med den originelle grosshandlare Odenrick som byggherre) samt ett nybygge i Gröndal åt en bostadsförening. Allt detta byggdes på "löpande räkning".

Därefter började dels entreprenadåtaganden och dels spekulationsverksamhet.

Min första entreprenadkund var grosshandlare Robert Ljunglöf, byggnadsbolagets nuvarande styrelseordförande. Det första spekulationsbygget var Hornsgatan 57. Efter denna spelöppning vidtog en ständigt vidgad rörelse. Bland nya entreprenadkunder infann sig bl. a. disponent Nils Westerdahl med stora bostads- och ombyggnadskomplex, direktör Ragnar Blomquist med Thulehuset och direktör Claes Wahlund med Domnarvet. Dessa tre tillsammans med Ljunglöf utgör nu styrelse i Olle Engkvists Byggnads AB, som övertog min rörelse den 1 januari 1945.

Till verksamheten hör:
målarverkstad (Josef Engkvist),
rörledningsfirma (Installatör),
reparationsverkstäder,
materialgårdar,
byggnadskonstruktionskontor.

Dessutom har så fast som möjligt verkligt intresserade ingenjörer samt verkmästare och hantverkare av olika slag bundits vid firman.

De insatser jag, som självständig företagare, gjort och som här likaväl som i det följande skildras, ha spänt över en tidrymd av trettio år. Om jag nu överlämnar de kommande uppgifterna till mina närmaste medarbetare, skulle min personliga

gärning i stort sett kunna anses avslutad. Visserligen föreligga fortfarande stora program, vilka det skulle vara lockande att få fullfölja, men som tiderna nu gestaltat sig, med hämningar av olika slag, genom regleringar, förordningar o. s. v. synes ingen möjlighet föreligga att fulländat avsluta min verksamhet så som jag skulle önskat. Tidsandan, som inte tål frihetens glada företagsamhet, krossar de privata initiativen och hindrar dem att slå ut i full blom, en i mitt tycke tragisk företeelse, som orsakar inte bara ekonomisk och andlig utarmning utan även vänder fruktbärande optimism till onyttigaste pessimism. Det tjänstemannavälde, som nu är "den nya given" förutsätter en mentalitet utan initiativ och därmed även utan arbetsglädje. Företagaren skall nu *avvakta* sin tilldelning av uppgifter, icke längre djärvt gripa sin chans eller hänföras av personliga idéer och mål. De som i likhet med mig tjusats av detta senare kan ej förlika sig med "turordningen".

Därför gör jag här en återblick på en gärning, som sannerligen ej saknat äventyrets spänning. Att detta förunnats mig och att det hittills gått bra, beror på att så många trott på mig och stimulerat mig. Dessa äro alla mina vänner och jag tackar varmt beställare, finansiärer, medarbetare av alla slag inom och utom firman, leverantörer och hantverkare samt slutligen medarbetare i denna skrift.

BRUNNSVIKSPOJKEN SOM BLEV SAMHÄLLSBYGGARE

Av Gustaf Näsström

Talang är en avundsvärd egenskap men i det långa loppet är nog karaktären något ännu mera väsentligt och bärkraftigt. Talang är en luftig och spirituell projektion rätt ut i det blå, karaktär är armerad betong på gråbergsgrund. Den redlige svenske man, vars verksamhet skildras i denna bok, utgör en eljest ovanlig fusion av talang och karaktär, talang att projektera byggen, karaktär att genomföra dem till gagn för samhället och — sig själv. Hans livsgärning sammanfogar sig till ett monument över en bastant och orubblig självkänsla, som hela tiden ställt sig i det allmännas tjänst och identifierat sig med samhällets bästa. Man kan stryka ut hans namn ur eftervärldens minne men hans insats skall likafullt äga bestånd genom sin sakliga styrka och sin sociala ansvarsmedvetenhet. "Hans verk visar vad han ville", för att tala med Zorn. Ett sådant omdöme kan inte fällas om många svenska byggmästare.

Olle Engkvist har gjort kvantitativa jätteinsatser i svensk byggenskap och har velat något utöver det rent yrkesmässiga. Han har stigit direkt upp ur de anonyma folkdjupen i kraft av den fria ståndscirkulation, som ger vårt samhälle så mycket av dess friska självförnyelse. För hans utveckling har Brunnsviks folkhögskola spelat den avgörande rollen. Jag tror, att Olle Engkvist är den mest renodlade produkten av den svenska folkhögskolans karaktärsdanande inverkan på en svensk företagare.

Nu svarar radiochefen Yngve Hugo, som var med på den tid det begav sig: Olle Engkvist på Brunnsvik — det var ju rena blådåren. Det fanns inget system i hans studier. Ibland kom han på föreläsningarna och dessemellan var han borta långa tider. Man visste inte vad han hade för sig, men ofta strövade han omkring med Karl-Erik Forsslund på hans långfärdsvandringar och dillade hit och dit, och ärligt sagt trodde vi inte att det skulle bli något av honom. Men så helt plötsligt

— i början av 20-talet — märkte vi att han hade blivit storbyggmästare i Stockholm och en fasligt märkvärdig karl.

Yngve Hugo säger detta med skälmsk sympati, och sannolikt skulle Olle Engkvists övriga lärare ha instämt i detta omdöme. Grabben kom till den nya folkhögskolan vid Väsman efter några år i murarlära hemma hos sin far i Gävle och efter arbete på kyrkbygget i Ockelbo. Han tillhörde den andra årskursen i Brunnsvik (1907—08) och var då en artonårs pojke. Han kom i personlig kontakt med Forsslund, Fogelqvist, Hugo, Sandler, Bergius och Ernst Klein, och bland sina kurskamrater räknade han nuvarande talmannen August Sävström, som redan då var en fullt utbildad karaktär, präglad av allvarlig livssyn och genomhederlighet. Genom en annan kurskamrat vid namn Hansson fick han också känning med dennes bröder med de icke okända förnamnen Per Albin och Sigfrid.

Redan hemma i Gävle hade han känt strålvärmen från en av de största eldhärdarna i arbetarrörelsens bildningssträvan, nämligen Fabian Månsson, vars lilla studiecirkel för honom blev en intensiv upplevelse av saga och fantasi men också av — Sveriges officiella statistik. Fabian blev hans första ungdoms stora svärmeri, och att sympatin småningom blev ömsesidig framgår av att Fabian dedicerade sin postuma bok *Vikingatidens historia* till Olle Engkvist, i vilken han sade sig se ”den energiska, kloka och dugliga arbetaren, som genom egen kraft och medfödd begåvning blev en god medborgare och en avhållen arbetsledare”. Det är en orlovssedel, som heter duga.

På Brunnsvik lärde sig Olle Engkvist väsentliga ting om samhället och livet. Kontakten med lärarpersonligheterna betydde mera än lektionerna. Av Ernst Klein lärde han sig respekt för människan, naturen och boken, i Forsslund såg han framför allt den rastlöse arbetaren i bokstugan, en brinnande karaktär mitt i allt vardagligt trassel, av Bergius fördes han fram till en kritisk åskådning, som inte tvekade att hävda sig ens inför det radikala helgonet Ernst Haeckel och hans fortfärdiga världsförklaring. Brunnsvik blev hans akademi med allt vad det ordet innebär av forskningsmetod och tankeskolning.

Tydligen spelade dock Karl-Erik Forsslund den största rollen i sammanhanget. ”Blådåren” Engkvist följde Karl-Erik på många av hans vandringar tillbaka till det enkla och primitiva, och han har själv vittnat om detta i en gripande uppsats i den minnesskrift om Forsslund som Brunnsvikarnas förbund utgav 1942. De

vandrade runt Sonfjället tillsammans, med Höffding, Hans Larsson och Ernst Josephsons dikter i ryggsäcken, och de studerade geologi, ornitologi och botanik men också orternas byggnadskonst med knuttimring och fatbursbräden och folkets sätt att uppleva sig själv och sitt samband med det förflutna och med samtiden. Trettiofem år efter den vandringen kom Engkvist på nytt till de härjedalska vildmarkerna. Då plockade han några kvistar dvärgbjörk och några vackert mönstrade kvartsitbitar och sände dem till Karl-Erik, som fick denna hälsning dagen innan han dog.

Den där hälsningen blev inseglet på ett arvtagande. Poetens och folkhögskolemannens rousseauanskt romantiska naturkänsla och hans fina förståelse för kulturhistoriska byggnadsminnesmärken hade övertagits av eleven och vandringskamraten. Det kan man konstatera på många punkter i Olle Engkvists reaktioner. Så t. ex. när hans barndomsstad Gävle höll sin stora utställning sommaren 1946 för att manifestera sin framåtsträvande industriella och merkantila anda. Arbetarbladet där i staden vände sig då till Olle Engkvist för att få ett uttalande, och meningen var väl att svaret skulle ha flämtat ett enda hejsan — framåt.

Men det blev inte alls så. Olle Engkvist passade i stället på att bekänna sin sentimentala längtan tillbaka till barndomsminnenas bygder och framför allt till Tolvfors pittoreska 1700-talsbruk i en utkant av Gävle med herrgården flankerad av röda arbetarlängor längs en stram bruksgata. Han hade sökt sig tillbaka dit men inte hittat något av den gamla idyllen. Och så formade han sitt enkätsvar till en vädjan för bevarandet av gamla förnäma byggnadsminnesmärken i modern miljö. En enda 1700-talsgård i ett nybyggt eller sanerat samhälle, sade han, kan ge oanade trevnadsvärden. Bevarandet av ett sådant hus finge inte ses i omedelbart sammanhang med förräntningen av ett nedlagt kapital, men en sådan kapitalplacering skulle ändå alltid förränta sig på ett eller annat sätt, det behövde man inte oroa sig för.

Och den moderna byggmästaren gick ett steg till. Sådana där gamla fina hus, menade han, borde inte i första hand inrättas till muséer, barnhem o. dyl. utan till bostäder för ett samhällsskikt, som förstår deras värde och som ur dem förmår hämta initiativ och arbetsförmåga. In summa: ”Tag därför noga reda på de rester av gammal byggnadskultur, som ännu finns kvar! Vi kostar på oss så mycket som kan vara onödigt, men borde vi inte i stället lägga ned betydande

summor för att bevara den gamla byggnadskultur, som är och förblir ryggraden i en stads andliga och materiella liv?"

Det där var väl ungefär så olämpligt sagt som det gärna kunde vara såsom hyllning till en stad med brinnande framstegspassion. Men Olle Engkvist menade till punkt och pricka vad han sade. Han använder sig i alla stycken av modern, rationell teknik i sitt yrke, men med hela sitt temperament bekänner han sig till de gamla fina traditionsvärdena. Kan just undra om han inte innerst hade velat slå sig ner som ett slags modern brukspatron på gamla Tolvfors och inrätta sina ingenjörskontor och sina förråd i de harmoniska 1700-talslängorna med deras stränga, stadsplanemässiga disciplin . . .

Det gick nu inte för sig. De aktuella faktorerna hade krossat hans barndoms Tolvfors. Var bor han nu då? På den gamla idylliska malmgården Charlottendal ute i Gröndal. Det är en sen 1700-talsanläggning med en manbyggnad och två flyglar av omisskännligt borgerligt skaplynne, där man tänker sig att Bellmans ande kunde ha mött Wilhelm von Braun och druckit toddy under de lummiga allélträden. I denna ålderdomliga miljö — mitt i ett modernt industricentrum — har Olle Engkvist rett sig ett hemvist med poängterad sengustaviansk karaktär. Där är stora utrymmen men lågt i taket, där finns sirliga dekorativa detaljer, "och på väggen hänga tavlorna så skönt". Där finns alla de trevnadsvärden som saknas i en rationell och standardiserad bostad av i år. Det är, för att raljera en smula, själva motpolen till vad han själv producerar för andra . . .

Men Olle Engkvist är nu inte den som med prästerligt patos säger: Lev som jag lär och inte som jag lever! Långt mer än någon annan nutida byggmästare har han verkligen sökt leva sig in i bostadsvärdena i de byggen han utfört. Han har tagit risken att på sig själv pröva de kvaliteter han byggt för sina hyresgäster — ungefär som våra läkare experimenterar med antabus eller heparin på sig själva. Han har bott i radhus och höghus, och i en av sina villor har han tillämpat det moderna kravet på ljus och luft så kategoriskt att kaktéer och andra exotiska blommor trivdes superbt i det jättelika söderfönster, som fyllde hela fasaden åt det hållet, medan han själv och hans hustru kände sig ganska små och ensamma i det stora solinsläppets ödslighet. Till sist övergav de hela moderniteten och sökte sig hem till den intima förtroligheten på Charlottendal. Man kan förstå dem — utan att fördenskull slå ned på det moderna.

Det har i varje fall inte Olle Engkvist själv gjort. Han var — i början av 20-talet — den förste som presenterade Le Corbusiers idéer för svenska fackmän. Ungefär samtidigt kom han in i en krets av radikala idealister, som brukade samlas hemma hos Alf Ahlberg vid Stortorget. Där var Uno Åhrén, Honorine Hermelin, Elisabeth Tham, Gurli Hertzman-Ericson, Johan Hansson och Jenny Bergqvist-Hansson, alltså den lilla kärntrupp av framåtsyftande andar, ur vilken sedermera klubben Fritt Forum vuxit ut. Under en snart trettiårig byggmästarverksamhet har han konsekvent och lidelsefullt kämpat för svängrum åt det förnuftigt moderna. Det har ingalunda inneburit någon eftergift åt det spekulationsmässigt àlamodiska. Hela tiden har han sökt kontakt med dagens yppersta arkitekter och därvid inte ryggat tillbaka för de infamt påpassade modernisterna, en Markelius, en Åhrén och vad de nu hetat, dessa föregångsmän, som haft sitt praktiska stöd i företagare av Olle Engkvists typ. Vår unga arkitektur skulle inte ha haft möjlighet att markera sig så kraftigt i dagens samhällsbild som fallet är, om inte Olle Engkvist hade litat på dem och låtit dem experimentera friskt och djärvt, ibland kanske bortom gränsen för den yrkesinsikt, som han själv representerar.

Men det är nu en gång med byggmästarna som med arkitekterna: de lär sig av sina misstag och de lär sig bara så småningom. Vid sextio års ålder vet Olle Engkvist en hel del, och han skulle väl helst av allt önska att hans kunskaper finge gå i arv till den son som han inte har men som skulle övertagit den jättelika firma han grundat. I stället blir väl nu något bolag eller kanske samhället självt hans arvtagare, och det kan väl inte alltid kännas så särskilt tryggt, i synnerhet inte för en man som Olle Engkvist, vars gärning alltmer kommit att bilda front mot de rådande samhällsinitiativen.

Olle Engkvist har ingalunda stuckit under stol med denna konflikt. Han är själv en gammal murare och han håller styvt på sin härkomst med allt vad den betyder av yrkesskicklighet och samhörighet med arbetarklassen. Han anställer aldrig en arbetare, som inte har klara fackföreningspapper. Han har sin rot i en förnäm hantverkstradition — han påpekar gärna att om Farao levde upp på nytt, skulle han finna att murartekniken är ungefär densamma i dag som för tre- till fyratusen år sedan — och han är stolt över att kunna hävda den hantverksmässiga grunden för den moderna byggnadsindustrin. Ett centralt drag i hans karaktär är överhuvud denna — man ville säga naiva och romantiska — yrkesstolthet, som

gör att han sätter byggandets heder före byggarnas intressen. Den på sin tid beryktade bodsittningen uppfattade han inte bara som ett ekonomiskt hinder utan framför allt som en moralisk vanheder för byggnadsyrket, och det hör till hans triumfatoriska minnen att en gång ha kunnat mota bodsittningen genom att — öga mot öga — vädja till sina medarbetares ärlighet. Brunnsvikseleven från 1907 har genom en hel mansålder kunnat bevara sin förstående mellanställning mellan arbetare och arbetsgivare. Han har blivit fruktad men också älskad av sina män. De har känt både chefen och kamraten i honom. Och de har känt hans handslag, detta breda, kraftiga, varma grepp av en hand, som svänger ut i en hjärtlig högersving, innan den dunsar in mot er egen hand och kramar till så bastant och ärligt, att ni strax förstår att den mannen verkligen står för ett handslag lika orubbligt som för ett bevittnat kontrakt eller två fingrar på bibeln. Så långt har allt varit väl.

Men på sistone har det socialistiska samhälle han bekände sig till i sin ungdom — särskilt i den engelska formen av gillessocialism — alltmer utvecklat sig till ett förmyndarvälde i regeringsställning, som riktar sin udd mot kärnan i hans frihetsälskande väsen. Vart han vänder sig, möter han hinder och trassel, misstro mot den personliga företagsamheten, paragrafer och restriktioner, byråkratiskt divisionsansvar i stället för ett rejält besked. Med sitt moraliska mod har han ofta sjungit ut på den punkten, i artikel efter artikel, i föredrag efter föredrag. Den där protesten mot bokstavstro och vanetänkande går som en röd tråd genom flera decennier av hans liv. Man möter den redan 1929, då han gick till munter attack mot vad han den gången kallade pytssprutans sakrament, d. v. s. en bestämmelse i vissa byggnadsordningar att det i varje våning i nybyggnader, där uttorkning sker medelst galtar eller koksgrytor, skulle finnas en pytsspruta. Själv anordnade han som nyfrälst brandskyddsman i ett av sina nybyggen vattenposter med brandslangar i varje våning i stället för pytssprutor. Nu hände sig att en koksgryta föll omkull en natt, och det blev en liten eldsvådeunge, som strax dräptes av vakterna. Men polisen fick nys om saken, gjorde inspektion på ort och ställe, jagade efter pytssprutan och fyllde ark efter ark med utredningsprotokoll. Engkvist instämdes till polisdomstolen. Han sökte förgäves värja sig med att han hade betydligt effektivare eldsläckningsanordningar än pytssprutan, som polisdomaren istadigt efterlyste. Till sist måste den anklagade ge upp kampen: det fanns ingen pytsspruta i bygget. Det blev böter.

Pytssprutans sakrament hade hävdats med paragrafernas obönhörliga auktoritet, rättssamhället kunde dra en suck av lättnad, men den andefattiga lagiskheten hade fått en ny och trogen fiende på halsen, som ännu tjugu år senare med all kraft dundrar mot alla idiotiska regleringar, vilka hotar att förvandla oss till "robotar, styrda av andra robotar, som äga mindre kraft, ansvar och skicklighet än vad den fria byggnadsindustrins män besitta".

En man som Olle Engkvist, fantasifull, initiativrik och praktisk, går i sin privata gärning i täten för den verkliga socialpolitiken. Han tänker och handlar socialt men kommer ständigt i delo med den socialpolitiska byråkratin. Ännu har han inte blivit förlamad av de hinder den ställer i hans väg men det händer att han blir det till sist. Det är ju som att kämpa mot Böjgen. Men när och om den dagen kommer, kan han i alla fall peka tillbaka på en livsgärning av ovanligt fruktbärande verkan i svenskt samhällsbygge. Denna byggmästare är alltigenom en byggande kraft, inte bara tekniskt och organisatoriskt utan också mentalt. Han tänker och känner för sina medmänniskor, medan han konstruerar bostäder för dem. Han plöjer upp nya spår för utvecklingen. Han har gjort viktiga pionjärinsatser för radhusidén ("Tannhäuser" i Ålsten), för arbetarbostadens standardhöjning (gas- och elverkens smalhus i Hjorthagen), för kollektivhusväsendet (kvinnornas hus i kv. Smaragden, de intellektuellas hus på Marieberg, de ensamstående kvinnornas Elvinggården i Äppelviken) och för den enhetliga gestaltningen av nya stadsdelar (Gröndal, Sickla, Finnberget). På alla dessa platser kan man lätt nog övertyga sig om gedigenheten i hans hantverksmässiga lösningar och klarheten i hans ekonomiska grepp men också om hans granntyckta val av arkitektmedarbetare och om hans ständigt vakna sinne för att så långt möjligt bevara den ursprungliga naturen på byggnadsplatserna. Den rationella teknikern i honom kommer aldrig i konflikt med den romantiska esteten. Hans senaste stora markförvärv — av Svindersviks egendom i Nacka — är belysande. Dels ämnar han där bygga moderna bostadshus, dels överlåter han till Nordiska museet den centrala herrgårdsanläggningen (ett verk av Carl Hårleman) att bevaras som kulturreservat. På så sätt räddar han ett av de främsta monumenten över vår svenska rokoko.

Olle Engkvist, själv en litterärt bildad man, skulle kunna säga med Ibsens Bygmester Solness: "Det eneste, som jeg tror der kan rummes menneskelykke i — *det* vil jeg bygge."

BOSTADSBYGGANDETS VÄXELSPEL

Av Olle Engkvist

År 1920 bröt in och tog i arv det första världskrigets efterlämnade sorger. Byggnadsverksamheten som under kriget dukat under för de svåra material-, löne- och prisproblemen låg sönderslagen. Situationen var följande:

Hyresstegringslagen, som trädde i kraft 1915, föreskrev hyresstopp på 1914 års nivå och hus. Men när det blev nödvändigt att uppmuntra byggnadsverksamheten, gjordes det undantaget att hyrespriset blev fritt i nyproducerade hus. Effekten blev obetydlig på bostadsproduktionen, men hyresnivåerna blev två, en för gamla hus, en för nya — ett ohållbart system, som sedan också hämmade sig.

1924 avskaffades hyresstegringslagen och samtidigt devalverades svenska kronan.

Den stora strejken, som pågått sedan 1920, avbröts 1924 genom nytt avtal. Till följd av kronans devalvering ansågs inflationen hävd, varför prisnivån kunde sänkas. Den ekonomiska situationen inom byggnadsverksamheten såg nu ut så här:

	Arbetslöner per timme			*Material*			
	Murare	Snickare	Grovarb.	Trä per kbf	Tegel 12″ per 1000 st.	Linolja per kg	Armeringsjärn per kg
1914	0: 65	0: 60	0: 44	1: 10	45: —	0: 60	0: 15
1920	2: 40	2: 40	2: —	2: 65	170: —	2: 40	0: 50
1925	1: 60	1: 60	1: 45	1: 50	120: —	0: 80	0: 16

Byggnadskostnaderna för bostadshus sjönk nu till 250: —/m² n.y. och hyrorna till 25: — à 28: —/m² n.y. Men förhållandena skulle snabbt ändra sig. Materialmarknaden utsattes för våldsamma förändringar. En kris på trävarumarknaden kulminerade 1926. Skogspriserna föll panikartat och utförsäljningspriserna följde efter. Brädgårdarna hade vargatider. Fullt så panikartade tedde sig inte alla priser, men

det förtjänar nämnas som något numera otroligt, att armeringsjärn och balkar då såldes för priser ned till 7 öre per kg. (Priskontrollerat pris nu = 56 öre per kg.)

Den stora oron skulle fortsätta under hela 1920- och 1930-talen. Materialmarknaden tog intryck av de stora världskriserna 1930, ehuru svallvågorna nådde hit först 1932—1934.

Arbetslönerna däremot tog föga intryck av vad som skedde. Efter det märkliga fredsslutet 1924 började arbetslönerna sakta men säkert stiga, avtalsperiod efter avtalsperiod. Denna stegring var av två slag — den som öppet kom till synes i de nya avtalen i form av höjda timlöner och höjda ackordspriser samt den lönestegring, som uppstod genom arbetarpartens skickliga teknik att "tolka" ackordspriser och bestämmelser till sin fördel. Men lönestegringar blev också en följd av de vilda strejkerna eller "bodsittningarna" ända fram till 1933, då den stora uppgörelsen mellan parterna på arbetsmarknaden träffades. Däri förbjöds uppgörandet av fria ackord, som dittills träffats mellan parterna på bygget och som av arbetarparten underströks med bodsittningar — vilka alltid inträffade vid för byggmästaren prekära tillfällen, t. ex. när taket skulle läggas på, när skorstenarna skulle färdigställas, när fasadställningarna rests och arbetet endast påbörjats o. s. v. På tolkningar av avtal följde motiveringar som t. ex.: "Detta arbete sker ju under försvårande omständigheter."

De som hade sin huvudsakliga verksamhetsperiod förlagd till mellankrigstiden, hade knappast en lugn dag på arbetsplatserna före den stora strejken 1933. Man visste inte, när man på morgonen begav sig ut på den dagliga inspektionen av byggena, vilka som stod stilla, vilken eller vilka arbetargrupper som "satt i boden", vilka problem eller lönekrav man skulle ställas inför. Ett var man dock alltid säker på, alltid var det tokigt på någon arbetsplats, alltid fanns det något prekärt problem som tarvade uppmärksamhet och snabbhet. De som i likhet med mig föredrog att förlägga förhandlingarna till arbetarbodarna och inte gå därifrån, förrän det hela var klart eller åtminstone inte förrän alla möjligheter till uppgörelse undersökts och genomdiskuterats, måste alltid tänka på att vad som då överenskoms, smittade av sig till andra arbetsplatser. En obetänksam överenskommelse rapporterades ögonblickligen till övriga arbetsplatser, med påföljd att nya bodsittningar utlöstes. Var det "arbetarnas marknad", fick man minsann känna på, vad det ordet betydde.

Förhandlingstekniken varierade naturligtvis såväl på den enskilda byggmästa-

rens arbetsplatser som för de olika byggmästarna, beroende på vars och ens läggning, nerver, brådska, ålder och temperament. Själv valde jag den väg, jag visste vara den enda, som hade utsikt att i längden respekteras av arbetarparten: hur situationen än ser ut, skall man alltid handla uppriktigt och ärligt, aldrig lämna annat än riktiga och vederhäftiga upplysningar, med andra ord alltid tala sannning. Det var till verklig tröst, stegrad självtillit och upprättelse att jag, när jag appellerade till min egen ärlighet och goda vilja, oftast erhöll gensvar av samma slag.

Denna period var fasansfull genom sitt oerhörda krav på balans, nerver och tid. En förhandling fick aldrig brytas av sådana skäl som att viktiga sammanträden var bestämda och att tiden för dem överskreds, att under tiden alarmerande rapporter ingick från andra byggnadsplatser, att det var avlöningsdag, som krävde närvaro på kontoret, eller dylikt. Det var bara att se oberörd ut — trots inre ängslan och oro. Motparten fick aldrig märka detta. Man måste hålla huvudet kallt, även om man ibland blev arg och sade från, så det kändes. Man fick också vara beredd att acceptera en mer eller mindre grov lustighet, som framslungades som argument och utnyttja denna till en befriande stämning, som *kanske* kunde leda till resultat.

När 1934 års fredsuppgörelse inom byggnadsindustrin träffades, var en orosperiod till ända och en för båda parter hedersam period inträdde. Bodsittningarna, förhandlingarna på bygget upphörde — de sköttes nu av parternas föreningsombud. Visserligen förde detta med sig, att den personliga och patriarkaliska kontakten mellan byggmästare och byggnadsarbetare alltmera försvagades. Det var det pris byggmästaren fick betala för att han nu fick sköta sina byggen på rätt sätt, utan tvister, likaväl som det var arbetarnas pris för att de slapp de obehag, som bodsittningarna med alla sina konsekvenser ändock medförde för dem. Detta var en av orsakerna till byggnadsyrkets förändrade ansikte.

Perioden 1934—39, då bodsittarförhandlingarna uteslöts, blev därför, trots fortsatta och jämna prisstegringar på såväl arbetslöner som material, den lyckligaste under hela mellankrigsperioden, och det var faktiskt den, som stabiliserade och förvandlade byggnadsverksamheten från hantverk till industri.

En annan orsak till förändringen var att efter hela 20-talets många trevande försök, 30-talets ”saklighet” erövrade form- och plangivning för bostadsbyggandet. Visst finns det mycket att anklaga funktionalismen för. Den var benhård och

obarmhärtig i sina konsekvenser, men den redde upp problemen och anvisade nya vägar. Bostadsbyggandet kom in i sundare banor och leddes av bättre ekonomiskt tänkande. Fröet till senare forskningar och utredningar såddes i 30-talet. Det intensiva studium som bostadsplanen blev föremål för har varit av oskattbart värde; den väl avvägda ekonomiska planen med små kommunikationsytor, goda rumsproportioner, väl belysta rum med fint sammanhang utgör vinsten. Den välplanerade bostaden ger bostadshusets kvalitet och värde. Härav följer direkt behovet och värdet av bästa möjliga kvalitet på arkitektarbetet, alltså kravet på arkitektens ideella, konstnärliga och tekniska förmåga. Att 30-talet som stil blev så outhärdlig, att den i sin tur måste avlösas, berodde på den likriktning i tankegången, som besjälade dess apostlar och i än högre grad dess epigoner. Dessa senare var okunniga och fantasilösa och hade skulden till att denna "stil" så snabbt förtorkade.

30-talet gjorde storrengöring, sopade bort dammet, kastade ut möblerna men också romantiken, fantasin och lekfullheten i stadsplaner och bostadsbyggande. Det förnuft, som skulle avlösa mycket av det stil- och traditionsbundna, blev en förtorkad öken, pionjärernas idéer och mål glömdes, stilen blev självändamål.

Nu är återigen desperata krafter i rörelse för att vrida utvecklingen mot en ny "saklighet", en ny ekonomi. Den stilen heter centraldirigering, allmänna normer och paragrafbefästade idéer om planlösningar, utformningar av ideella skönhetsvärden o. s. v. genom normer för rumsstorlekar, ja för w. c., bad och skåp. Dit hade funktionalismen också nått, men det måste också erkännas att den dock positivt medverkade till byggnadsindustrins omvandling till nykter syn på problemen.

Under det senaste kvartsseklet har byggnadstekniken trampat ur barnskorna och ger nu, jämsides med den industrialiserade driften av byggena, goda resultat. När vitala och grundläggande faktorer blivit utforskade och klarlagda, kommer den att ge än mer. I ett annat sammanhang har jag ansett mig kunna konstatera, att byggnadsverksamheten ända fram till sekelskiftet var fastlåst i hantverket och skråtidens begränsningar. Man kan säga att i verkligheten skedde frontförändringen inte förrän omkring 1920, men sedan har utvecklingen gått så fort, att vi nu måste betrakta byggnadsverksamheten som industri.

Vid sidan av den utveckling, som här skildrats, har många andra företeelser bidragit till byggnadsverksamhetens långsamma utveckling. Verksamhetens envisa

fasthållande av sin hantverksbetonade struktur beror på att den till helt nyligen bedrivits av byggmästare utan anspråk på industriell drift. Det var först i och med entreprenadverksamhetens framträdande, som nya fronter och mål skymtade. Även denna företeelse är av nytt datum. Då de första entreprenadfirmorna såg dagens ljus för endast femtio år sedan, och dessa till en början uteslutande sysslade med anläggningsarbeten och först efter 1920-talet kom över på det egentliga byggnadsområdet, så kan det kanske fastslås, att ansatsen från hantverk fram till industri inte ligger längre tillbaka i tiden än högst trettio år. I och med dessa firmors framträdande förefinnes två klart skilda former, under vilka byggnadsverksamheten arbetar, entreprenader och spekulativt byggande. Låt oss söka särskilja dessa.

Den stora skillnaden mellan spekulations- och entreprenadbyggnadsverksamhet ligger i att den förra är långt mer personlig än den senare och är det typiska handhavandet av bostadsbyggnadsverksamheten. Den senare, som bygger på klara program och kontrakt, är typisk för bl. a. offentliga byggnader, industrier och liknande företag. Där har alltså byggmästaren att hålla sig till av beställarna uppgjorda handlingar, som han varken bör eller vill påverka. Han kommer med andra ord till dukat bord. Där gäller att i enlighet med förelagda handlingar utföra bästa möjliga arbete på kortast möjliga tid, men det personligas säregna tjusning saknas, och det är ändå detta man hetast åtrår. Endast sällan blir en byggmästare där i tillfälle att före det definitiva färdigställandet av byggnadshandlingarna påverka desamma och att i dem ingjuta något av den erfarenhet och kunnighet han förvärvat på byggnadsplatserna. Visserligen har på senare år framför allt industrier och företag ansett det viktigt att tillvarata denna byggmästarens erfarenhet och därför satt in honom på ett tidigt stadium av byggnadsprogrammens utformning. Men denna tendens är långtifrån allmän. En vidare utveckling av dylikt förtroende och uppskattning av byggmästarnas service, vilja och kunnighet skulle ju endast förmånligt främja uppdragsgivarens intressen, men de flesta tvekar dock att ge honom detta förtroende, emedan de fruktar att han i fortsättningen ej förmår motsvara detta. En beklaglig inställning, som kanske har sin rot i tidigare försyndelser.

I spekulationsbyggandet däremot har byggmästaren alltid tagit personlig och dominerande del såväl i initiativ till projekten som i deras programutformning och slutliga utförande. Detta betecknar framför allt bostadsbyggandets särställning inom byggnadsverksamheten.

Låt oss först som sist erkänna, att många synder begicks i den fria företagsamhetens namn. Bostadsbyggandet skedde ej under rätt ansvar. Motiv och handhavande baserades på egoistisk grund, ej med hänsyn till tidens förändrade ansikte. Därför är nu den vilda frihetstiden definitivt förbi. Den epoken försvann, därför att man inte i tid insåg och accepterade de stigande bostadskraven och den tekniska utvecklingen, med andra ord att bostadsbyggandet måste vara förankrat i social ansvarskänsla. Inte heller såg man i tid, att yrket var på väg att lämna hantverket och utveckla sig till industri, ja, till en storindustri, som med sina 150 000 anställda och sin omsättning (1939) av i runt tal 1 milliard kronor ställde helt andra krav på förutseende planläggning och initiativ. (Siffrorna är officiella. De kan dock knappast vara riktiga, enär de ger vid handen ett produktionsvärde per arbetare av endast 7 000: —, en orimlighet med tanke på de höga arbetslönerna. Det är antagligen så att *alla* arbetare redovisats, men kostnaderna avser enbart byggnads- och reparationsarbeten. Därtill kommer ju också anläggningsarbeten av många slag med ett värde antagligen av c:a 800 mill. kronor. Produktionsvärdet per arbetare är c:a 15 000 kronor. Om således 1 800 millioner kr. är rätt, så skulle arbetarantalet vara endast c:a 120 000, vilket låter riktigare.) Denna förändring krävde emellertid omtanke och att trygga de anställda genom jämn sysselsättning. Alltsammans problem, som man ej längre på gammalt maner kan överlåta åt den enskilde att klara upp.

Vad som socialt sett brast hos byggnadsyrkets män var, att de ej befattat sig med prognoser, studier av bostadsfrågans förutsättningar och behov, studier av bostadens storlek och riktiga utformning, differentiering, kvalitet och detaljer. Emedan man inte heller ägnat uppmärksamhet åt problemet rätt byggnadsvolym, så bollades byggnadsverksamheten av konjunkturerna. Var det hausse, så byggdes ända till överproduktion och kris, varvid verksamheten slumrade in i sin törnrosasömn, till dess krisen bedarrade och efterträddes av en bostadsbrist, som i sin tur framtvingade en ny högkonjunktur. Oresonligheten i denna taktik var ödesdiger för alla parter.

Byggmästaren levde visserligen härligt med sin verksamhet, så länge högkonjunkturen varade, men den glädjen fick han dyrt betala vid snabbt påkommande och hårt verkande kriser.

Hyresgästerna levde glada dagar vid byggnadsdébâclen; då bestämde *de* hyror

och reparationer, men deras glädjetid tog slut, när bostadsbristen kom med högre hyror och snävare villkor.

Arbetarna, som under högkonjunkturen levde i stort sett i samma glada överdåd som byggmästaren, fick vid kriserna och arbetslöshetsperioderna suga på ramarna och begrunda alltings fåfänglighet.

Detsamma gällde alla medverkande: banker och kreditinrättningar samt leverantörer av olika slag. Systemets oefterrättlighet blev än mera påtaglig genom stadsplaneväsendets ofullkomlighet. Det stod i alla konjunkturer oförberett och handfallet och ökade därmed den allmänna villervallan. Undra då på att stadsdelar, som utbyggdes, fick hemska aspekter som t. ex. i Stockholms "Sibirien", Birkastaden, Östermalm, Atlasområdet och andra. Att även det senaste årtiondet uppvisar jämförliga stadsdelar, i vissa fall kanske ännu hemskare, visar endast, att en slentrian inte försvinner därför att staten och kommunerna dirigerar, utan snarare tvärtom.

Ett fel, som alltsedan näringsfrihetens genomförande begåtts här i landet, har varit, att bostadsbyggandet varit en lovlig jaktmark för allsköns spekulativa herrar. Så sent som fram till 1914 rekryterades byggnadsföretagarnas led till förvånande stort antal av outsiders, representerande många yrken, men ingalunda kvalificerade byggnadsmän.

Att en så egendomlig skara byggnadsföretagare kastade sig över byggnadsverksamheten, är en beklaglig företeelse. Men än mera beklagligt var det, att dessa i fråga om byggnadsmoral ofta tvivelaktiga figurer satte prägel och standard på svensk bostad, en standard, som tvingade in folket i icke önskvärda bostadsvanor.

Om finansinstituten på rätt sätt hade intresserat sig för bostadsproduktionen, skulle Sveriges bostadsstandard nu ha sett annorlunda ut. Hade så skett, skulle säkerligen endast fullgoda arkitekter och byggmästare ha anlitats och då hade det också, likaväl som på penningmarknaden, ställts prognoser, såväl befolkningstekniska som beträffande svenska folkets önskebostad. Genom denna uraktlåtenhet från finansinstitutens sida blev det de hänsynslösaste spekulanterna, som byggde stadsvåningarna. Det blev tyvärr byggnadsspekulanterna och inte de boende, som bestämde *hur* svenska folket skulle bo. Med klena begrepp om bostadens utformning byggde och bestämde de bostaden för många, som visste bättre och hade mera kultiverade vanor och krav.

Att så kunde ske i stadsvåningen var beklagligt, men därifrån kunde ju den missnöjde flytta vid första bästa tillfälle. Däremot blev det katastrof för honom, när han köpte en dyrbar villa, projekterad, byggd och såld av en byggnadsspekulant på lägre smak- och kulturnivå än köparens.

Att även beställare kunde välja fel byggmästare var inte underligt. Det har ju i alla tider ansetts, att den goda byggmästaren i *alla* avseenden var dyrare än den s. k. enkla företagaren. Prisfrågan var och är oftast det man sätter främst. Man tror sig om att kunna kontrollera kvaliteten. Men mellan kvaliteter av god och dålig sort är ett svalg beläget, och det kan inte överbyggas med kontroll. Är byggmästaren dålig, blir arbetet dåligt, om än med strängaste kontroll. Är han av förnämlig kvalitet, och härtill erfordras vilja och kunskap, blir arbetet bra — även utan kontroll. Det är därför beklämmande att den ambitiöse byggmästaren i prisfrågor alltid skall jämföras med den mindre ambitiöse. Den senare jämföres dock aldrig med den förre, när det gäller kvalitet. Eller tydligare uttryckt: Av den ambitiöse och kunnige byggmästaren kräver man *hans kvalitet*, men den *okunniges pris*, om detta är lägre. Men den okunnige får ständigt *sin* kvalitet godkänd och fritages från att tillämpa den ambitiöses kvalitet.

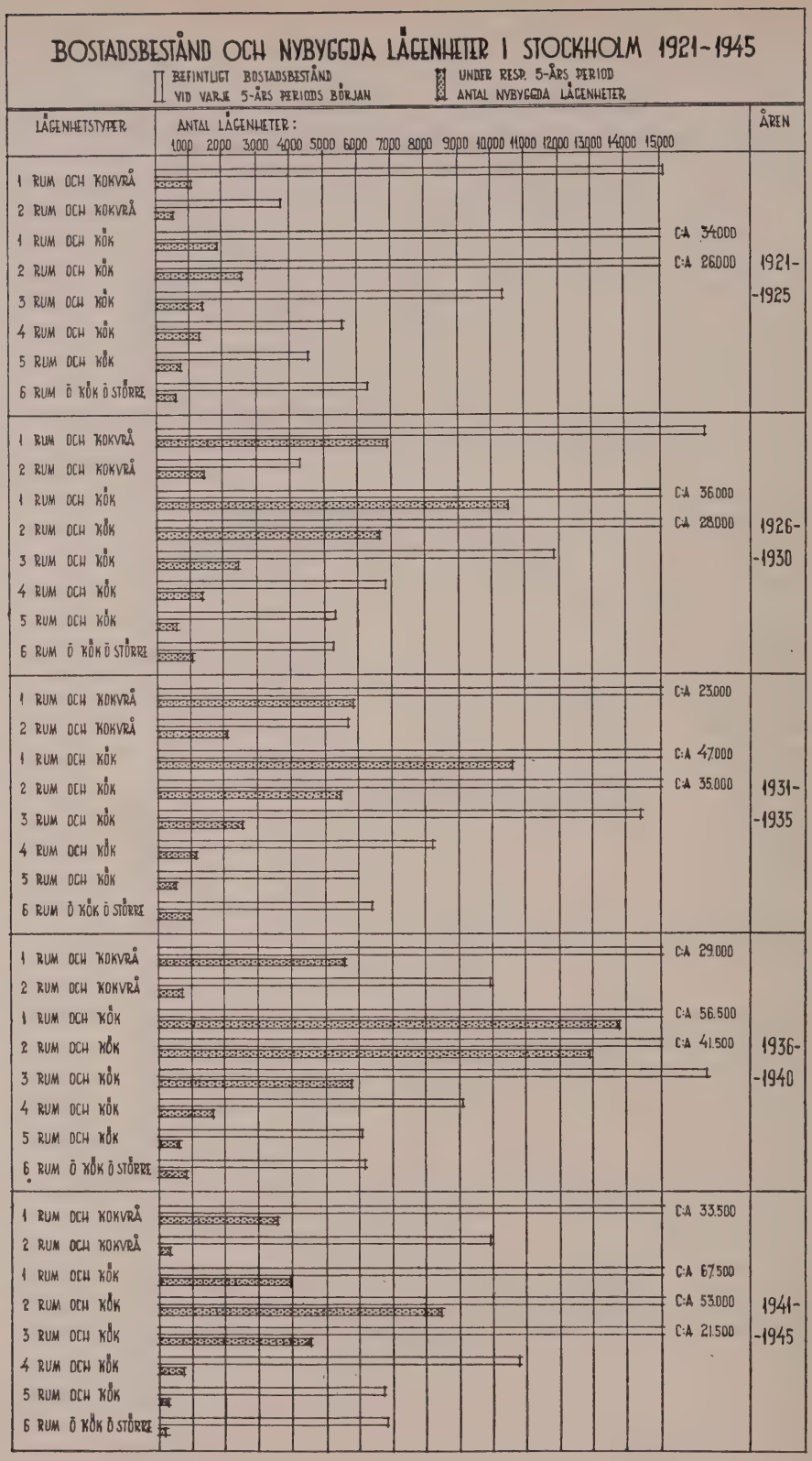

Lägenhetsstatistiken för Stockholm åren 1921—1945, således ungefär den tid denna firma verkat, har följande utseende:

Som synes var lägenhetsstorlekarna vid 20-talets ingång föga tillfredsställande och ändock uppvisar en del industribetonade städer ännu sämre standard.

Även om mina ansatser till bättre bostadsstandard inte betytt mycket för den stora massan av nybyggda lägenheter, så finns därvid dock en bestämd tendens, som visar firmans ambitioner.

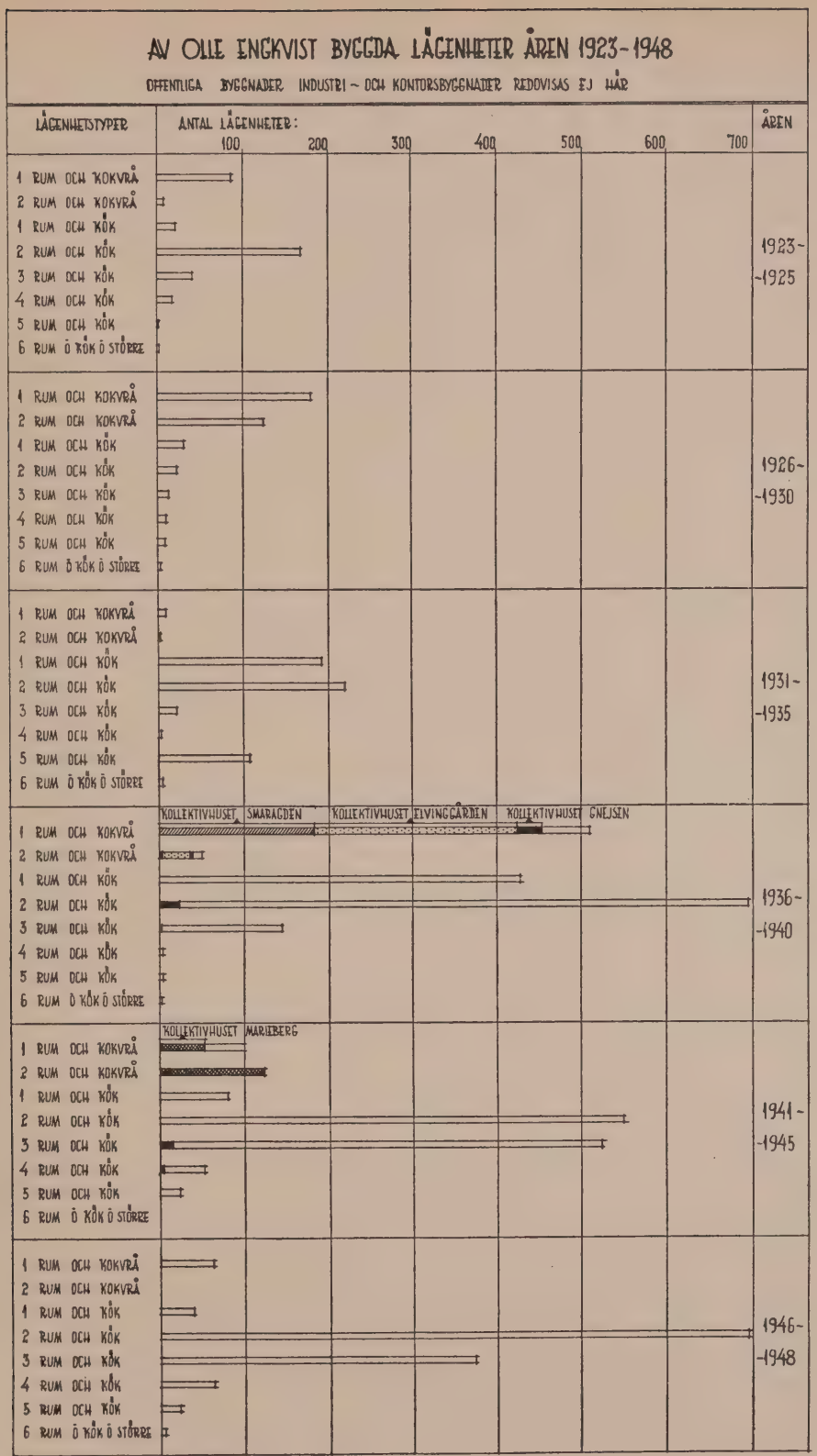

Året 1939, som betecknar byggnadsverksamhetens höjdpunkt dittills, är den gräns, då en epok slutar och en annan tar vid, vilket inte enbart berodde på det senaste världskrigets utbrott. Det var yrkets obönhörliga övergång till storindustri som proklamerade den nya tiden. Det gamla systemet hade tjänat ut.

Om det varit möjligt för byggnadsindustrin att hävda sig på samma sätt som den övriga industrin, skulle den nya epoken ha startats och letts av byggnadsyrkets män. Så blev dock ej fallet och detta av följande orsaker.

Byggnadsverksamheten är ett yrke, som länge saknade program. Man höll fast vid att det under alla omständigheter allt fortfarande skulle vara ett *fritt* yrke, men man glömde, att ingenting förpliktar så som friheten och att friheten dör, om den ej bäres upp med fullt ansvar och stort förutseende. Byggnadsverksamhetens fortsatta frihet var för de flesta endast en söt karamell att suga på och inte den ambition, den "råg i ryggen", som behövdes för bostadsfrågans rätta utveckling och lösning.

Inte heller den övriga industrin följde i detta avseende med tidens förändrade bostadskrav och ansvar. Vid industriorterna hade man sörjt för bostadsfrågan i enlighet med de krav, som gällde vid industrialismens genombrott under senare delen av 1800-talet. Men de lovvärda initiativen fullföljdes inte, det stannade vid ansatserna. Man fick en ny tankeställare vid förra världskriget, då nya initiativ måste tagas, men den efterföljande industrikrisen suddade åter ut intresset för bostaden. Försummelserna ledde till en allvarlig bostadsbrist i industriorterna, ett problem som framstod med katastrofal effekt, när industriernas expansion efter 1939 allvarligt hindrades av en arbetarbrist, som visserligen bottnade i den minskade befolkningstillväxten, men som också berodde på arbetarnas ökade rörlighet och krav på bättre och rymligare bostäder. Det försök, som tidigare gjorts med egnahem åt industriarbetare, kunde ej bli annat än en otillräcklig ansats, därför att egnahemmen aldrig kan bli annat än en partiell lösning av bostadsfrågan. Hyreshus i fria marknaden kunde inte byggas och finansieras i industriorterna på grund av bruksbostädernas alltför låga hyresnivå.

I städerna däremot hade den spekulativa byggnadsverksamheten fria händer. Det är emellertid lika karakteristiskt som beklämmande att under 1920—30-talen byggdes endast sådant som lättast gick att hyra ut — det var programmet och den enkla prognosen på utvecklingen. Intresset för ett fördjupat studium av frågan

var lamt. Följden därav blev, att en oformligt stor del av de nya bostäderna blev av typen ett rum och kök. Ändock hade sedan länge varningssignaler varit synliga. Starka betänkligheter mot trångboddheten hade rests och som trångbodd måste familjebostaden om ett rum och kök betecknas. Det påvisades, att befolkningstillväxten visade inte bara stagnation utan även tillbakagång. Som botemedel häremot rekommenderas avskaffande av trångboddheten och strävan efter högre bostadsstandard i alla avseenden. Bostadsstandarden beträffande inredningsdetaljerna steg visserligen under 1920—30-talen, men utrymmesstandarden, som var den viktigaste, försummades.

Långt hårdare än för övriga producenter känns konjunkturväxlingarnas kastvindar för byggnadsindustrin. Det krävs vid husbyggandet betydande insatser av kapital, som endast långsamt kan amorteras. När andra producenter säljer sina produkter, får de omgående och full valuta för dem. Det kapital de investerar i maskiner, byggnader och lagerhållning är deras driftkapital, som snabbast möjligt måste amorteras genom nedskrivningar. Detta sker också, *men för produkten* får man betalt till fullo. Genom att världsmarknaden i regel står öppen, förefinnes visserligen ofta hård konkurrens utifrån men också möjligheter till nya marknader, när hemmamarknaden sviker o. s. v.

Byggnadsindustrin däremot har endast hemmamarknaden att lita till. Ja, värre än så: Hemmamarknaden är ej hela landet, den är begränsad till en viss stad eller ett visst samhälle. Blir det överproduktion på en plats, stor eller liten, ligger varan fast på sin plats och kan ej flyttas. Då är krisen där — det insatta kapitalet ger dålig förräntning och kan inte utnyttjas. Den vanliga gången blir då den, att nybyggnadsverksamheten stoppas upp, husen konserveras i avvaktan på att det mera förfallna bostadsbeståndet skall slås ut och ge andrum för det nya. En annan förhoppning är, att samhället skall taga nya tag till utveckling. Men husen är inte byggda för årtionden utan för århundraden, och lika sällan som långsamt tar våra städer nya tag. Det återstår att avvakta det "under", som så ofta varit byggnadsverksamhetens ledstjärna.

En naturlig önskan hos byggmästaren har alltid varit att han själv skall kunna behålla och förvalta de hus, han bygger. Men här stöter han på en annan olikhet med den övriga industrin. Hans vara, husen, är *för* kapitalkrävande. Även om

belåning av fastigheter möjliggör finansieringen, så måste ändock en högst avsevärd kontantinsats presteras av honom själv. Hans produkt eller vara säljs inte kontant. I normala tider betraktades en belåning upp till 75 % som hög. Resterande måste vara det "egna" kapitalet. Detta betyder, att vid en produktion till ett värde av 4 millioner kronor, måste 1 million investeras som eget kapital. För de allra flesta en oöverkomlig sak. Därför måste den utvägen tillgripas, att husen såldes, alltefter-som de producerades. Men byggnadsverksamheten, framför allt bostadsbyggandet, skakas ofta av kriser, som förebådas av köpstrejk — ingen vågar köpa, när vinden börjar kantra. Nästa förebud är räntehöjning och därmed, som amen i kyrkan, låne-vägran från kreditinstitutionerna. Till detta kommer bostadsöverskott med lediga lägenheter, som ej kan hyras ut. Hyresgästerna griper sin chans, hyrorna faller, reparationer och övriga kostnader pressas upp. Fastighetsvärdena faller. När man beskyller byggmästarna för sangvinism, så är detta rätt enligt följande: En bygg-nadsföretagare kan vid igångsättandet av sitt nybygge inte räkna säkert med den ränta, som krävs vid den slutliga belåningen, eftersom finansinstituten anser sig förhindrade att binda lån och ränta i endast projekterade hus. Låne- och räntevill-koren meddelas först, när huset är färdigt och besiktigat. Detta innebär, att vid hyressättning kalkyleras hyran efter då gällande ränta. Blir sedan räntan, när huset är färdigt för slutlig belåning, 4 % i stället för 3 %, så är hyrorna kalkylerade 15 % för lågt. Detta var den kräftskada, som visade sin förödande verkan vid kriser av olika slag. Då var blåsvädret i full gång, då föll även storträden i skogen. Då stoppades verksamheten upp, krisen med sin förlamande verkan kunde inte hindras.

Således: Särmärket för byggnadsindustrin är och har alltid varit kriser av flera slag och anledningar än för övriga verksamheter. Av orsaker, som här ovan berörts, var de för byggnadsindustrin oftare återkommande, av långt större och mera för-ödande tyngd i slaget.

1940 års byggnadskostnadssakkunniga och Bostadssociala utredningen, som hade att inkomma med förslag till avhjälpande av olägenheter av ovan angivet slag, ville avlägsna de värsta spekulationsriskerna för att nå en lugn hyresnivå. Detta an-sågs kunna ske genom stabiliserad ränta eller statlig garanti för bottenlåneräntan. Statslån, s. k. tertiärlån, skulle också kunna bindas med fast ränta, bestämd låne-gräns och amortering. I gengäld förutsattes stabiliserade hyror, eventuellt genom

hyreskontroll för dem, som begagnade sig av dessa låneformer. Kommunerna skulle i samråd med dåvarande byggnadslånebyrån dessutom sörja för att riktiga prognoser blev upprättade till ledning för bostadsbyggnadsverksamheten på olika platser i landet. De skulle i tid sörja för planering av erforderlig byggnadsverksamhet genom stadsplaners och byggnadsmarks iordningställande. Det skulle också sörjas för att rätta lägenhetsstorlekar byggdes, lämpliga för olika behov och lämpligt differentierade till storlek och inredning. Där så kunde anses nödvändigt och möjligt, skulle även kommunerna ta initiativ till erforderlig bebyggelse. Ur befolkningsteknisk synpunkt framlades även förslag till subventioner för barnrika familjer jämte program för nybyggnader för dylika.

Det framhölls, att som villkor för dessa stabiliseringsåtgärder skulle 1939 års hyror gälla. I anslutning härtill skulle, där hyrorna redan då voro för låga jämfört med 1939 års byggnadskostnader, hyrorna höjas till rimlig nivå. Om detta ej kunde förenas med ortens inkomstnivå, skulle subventionslån lämnas.

Dessa förslag och åtgärder utlöste en livlig diskussion. Byggmästarna var förbittrade över, att lånegränsen 85 % (denna gräns kan nu gå upp till 90 % under vissa förhållanden) för privata företagare var orättvis med tanke på att kooperativa byggnadsföretag kunde beviljas 90—95 % beroende på vinstbegränsningar. De opponerade sig också emot att företag utan "vinstsyfte" och under kommunal kontroll, skulle få belåningsgränsen vidgad upp till 100 %. Denna diskussion absorberade intresset i så hög grad, att huvudintresset skymdes och glömdes bort. I stället för att effektivt gå in för den "nya given" och utnyttja den genom startandet av nya och tillräckligt stora förvaltningsorgan, kapabla för erforderlig service för kommuner, stiftelser och dylikt, valde man att låta diskussionen pågå, antagligen under förhoppning att villkoren skulle ändras till förmån för dem, som dittills ombesörjt bostadsproduktionen. Här räknade man fel på samma sätt som kreditinstitutionerna, som tidigare avvisat medverkan till "högbelåning" (75 %) och därmed fick kännbar konkurrens med bostadskreditföreningar och andra. Byggmästarna förbisåg också, att en bestämd rekommendation gavs att åt dem skulle uppdragas att som entreprenörer bygga husen och att varje välrenommerad person inom byggnadsfacket kunde medverka vid bildandet av dylika "företag utan vinstsyfte", och under kommunal medverkan deltaga i det nya programmet. Under diskussionen försattes tillfällena under det att vissa kommunalpolitiska intressen arbetade febrilt,

"Riksbyggen" byggde ut och förstärkte sina ställningar, likaså HSB och andra. Byggmästarnas initiativ, Befa, och andra siktade ej tillräckligt långt och byggdes ekonomiskt inte ut tillräckligt. Som vanligt hade man inte det rätta förtroendet för kalkylernas och idéernas riktighet.

Nu står man där man står. Många har tillfällena varit till samling kring stora uppgifter och lika många gånger har de försummats. Detta betyder inte endast otur, det allmännas illvilja eller konjunkturernas obarmhärtighet. Orsaken är den egensinniga individualism, som alltid behärskat byggnadsföretagarna. Att denna individualism förefunnits är i sig självt inte att beklaga. Tvärtom, den personliga tonen hos byggnadsföretagarna måste alltid finnas, om denna egenartade industri rätt skall fylla sin uppgift. Men det är fel, att den inte kompletteras med stor och villig samverkan. Att den alltför länge vidhöll de små enheterna för stora uppgifter, var också fel. Visserligen kan det sägas, att detta gjort det möjligt för många förnämliga företagare att starta egna firmor, företagare, som annars inte skulle fått sitt tillfälle att göra avsedd nytta, men det har också öppnat vägen för alla de icke önskvärda. Det har också medfört, att alltför många, utan personliga tekniska och praktiska förutsättningar, kunnat etablera sig och fylla ut kadrarna, så att det blev omöjligt att ta det stora och avgörande steget mot storföretag, som kunnat bevara självständigheten.

Två vägar hade därvid kunnat följas. Den ena är stora byggnadskoncerner med så laddade ekonomiska resurser, att de kunde behålla och förvalta de hus, de själva byggde. Den andra är stora fastighetsbolag, som av byggnadsföretagare mottog och förvaltade av dem uppförda fastigheter. Men när finansens män alltid varit kallsinniga och tveksamma gentemot dessa möjligheter, kunde ingendera komma till stånd.

Detta förbluffande faktum måste ses mot bakgrunden av statliga bestämmelser för fastighetsbelåning. De gamla hypoteksföreningarna fick inte gå högre i sin belåning av fastigheter än till 60 % av taxeringsvärdet. Detta gällde även alla slags bankinstitut, försäkringsbolag och andra. Belåning över denna gräns får endast ske genom de s. k. fria fonderna, som emellertid är för små för dylik belastning och som måste användas även för andra ändamål. De möjligheter, som förefunnits för belåning upp till 75 % är av ungt datum, endast femton år, och de statliga s. k. tertiärlånen endast några år. Fastighetsbelåning *över* de 60 % har aldrig ansetts guldkantad, därför har den s. k. högbelåningen varit svår att erhålla och dyrbar i

ränta. Men därför har också hela bostadsfrågan kommit i ett läge, som kan betecknas som spekulationsläge. En högst ovärdig behandling av en så allmän social fråga.

Nu efteråt är det bittert att konstatera, att om det privata kapitalet helhjärtat hade intresserat sig för en dylik finansiering i stort, skulle varken den statliga högbelåningen eller det nuvarande greppet över hela bostadsfrågan — och även över byggnadsföretagarna själva och finansinstituten — behövt förevara, och slutligen icke heller det hårda kommunala greppet över byggnadsföretagare och hyresgäster. För att undvika statliga och kommunala ingripanden och övergrepp måste det fria kapitalet och de fria företagarna vara aktiva, djärva, uppoffrande på ett helt annat sätt än hittills — *de måste föregripa statsingripanden genom att själva gripa in först av alla.* För bostadsbyggandet betyder detta, att det privata initiativet självt skulle ha gjort den bostadssociala utredningen och tillsammans med storfinansen också varit kapabel att ta konsekvenserna av detta, socialt och ekonomiskt.

Visst är framtidsperspektiven för ett fritt yrke för stunden mörka, men historiens gång är ändock kretsgången. Vilket kan tydas så: Än en gång kommer friheten åter. Låt oss då mottaga och förvalta den på det enda rätta sättet: med ansvar!

STADSPLAN OCH BOSTAD

Av Hakon Ahlberg

Vill man karakterisera utvecklingen inom arkitekturen under 1900-talets tredje och fjärde decennier träder stadsplanefrågorna omedelbart i förgrunden. Stadsplanens revolutionerande omdaning är utan tvivel det tjugonde århundradets mest betydelsefulla insats på byggnadskonstens område. Medan gatuförbindelsernas krav dittills varit den väsentliga formbildande faktorn för stadsplanen, så att denna egentligen inskränkt sig att vara en plan över gatunätet, kom med funktionalismens genombrott under seklets tredje decennium äntligen byggnadernas — d. v. s. bostadens — egna krav att i första rummet prägla stadsplanesystemet.

Kravet på ljus och luft i stadsbyggnaden, det "Esplanadsystem", som Strindberg anspelar på i sin bekanta dikt från 1880-talet, var begränsat till ett krav på ljus och luft för gatorna och gatufasaderna, för flanören, turisten och representationsrummen, medan bakgårdarna förblev trånga och mörka och planläggarens ansträngningar väsentligast inriktades på att till det yttersta utnyttja markområden inom gällande bestämmelsers tämligen tänjbara gränser. Funktionalismens stora — och i praktiken utan tvivel största — insats var, att den konsekvent och restlöst genomförde kravet på att bostadsbyggandets planläggning skulle ske efter hygieniska principer. Det slutna kvarterssystemet ersattes av ett öppet system.

I och med denna förändring av själva grunden för stadsplaneringen blev de gamla generella bestämmelserna för tomtmarkens utnyttjande oanvändbara och måste ersättas av särskilda bestämmelser i form av stadsplanekartor med till sina yttre dimensioner noggrant fixerade byggnadskroppar. Stadsplanen blev med andra ord inte längre i första rummet en plan över trafiklederna utan en detaljerad bebyggelseplan. Bostadsplanen kom därmed i sådant beroende av stadsplanen, att den till sina huvuddrag redan genom stadsplanen i själva verket var bestämd. Här

uppstod emellertid ett nytt problem, som till sina konsekvenser ännu icke helt kan överblickas, och som man i varje fall ännu icke lyckats på tillfredsställande sätt lösa.

Det har redan betonats, att funktionalismens stadsplanesystem innebar en oskattbar vinst för de boende och en återgång till tidigare rådande förhållanden är otänkbar. Å andra sidan har denna vinst måst köpas för ett högt pris. I och för sig är det givetvis föga lyckligt, att den som skall lösa bostadsplanen genom stadsplanens utformning är så bunden, att hans rörelsefrihet i själva verket inskränker sig till möjligheterna att i vissa detaljer variera ett givet planschema, som varit utgångspunkten för stadsplanerarens dimensionering och fördelning av huskropparna. Det som borde varit det primära, nämligen bostadens planläggning och byggnadens därav härledda planform, har sålunda blivit det sekundära.

I praktiken har därför funktionalismens stadsplanesystem åtminstone i vårt land lett till en schematisering och typisering av stadsbyggnaden, som för våra nya stadsdelars utseende och trivsel är ödeläggande. Samtidigt har bostadsplanen fastlåsts vid vissa allmänt godtagna normer, som vid tiden för sin uppkomst måhända utgjort en avancerad och god lösning men som på grund av ovannämnda förhållanden senare verkar retarderande på utvecklingen.

Det torde därför inte innebära någon överdrift att beteckna det nuvarande stadsplaneförfarandet som i många avseenden primitivt och utvecklingshämmande. Under sökande av utvägar ur detta dilemma har prövats olika sätt att göra byggnadernas planläggare mindre hårt bunden av stadsplanen, t. ex. genom införande av s. k. elastiska stadsplanebestämmelser. Erfarenheten av denna metod är hittills för ringa för att ge underlag för ett rättvist bedömande av dess verkningar, men det torde i varje fall kunna hävdas, att den inte löser problemet slutgiltigt och att därmed aldrig kan uppnås det självklara samband mellan bostad och stadsplan, vilket utgör förutsättningen för stadssamhällets renässans.

Stadsplaneringen, som ju i själva verket endast utgör en materialisering av samfundsbildningen, är emellertid en ytterst komplicerad uppgift, där många intressen brytas. Lagstiftningen inom stadsplaneväsendet avser att reglera dessa förhållanden, så att tillbörlig hänsyn tages till ekonomiska, juridiska och sociala synpunkter. Stadsplanelagen har präglats av dessa olika hänsyn, och dess främsta syfte har blivit att förhindra missbruk och att begränsa den byggandes frihet. Samma negativa

synpunkter har i stort sett utmärkt den moderna stadsplanekonsten. Trafikmedlens revolutionerande utveckling har därjämte framställt nya och mycket vittgående krav på trafikledernas utformning både med hänsyn till trafikkapacitet och trafiksäkerhet. Dessa krav, som med växande styrka och stundom med fanatisk ensidighet gjorts gällande, tenderar att återge åt stadsplanen i första rummet karaktären av trafikplan och därmed föra utvecklingen tillbaka till det förfunktionalistiska stadiet. Nutidens stadsplanerare är därför i hög grad bunden av sådana faktorer, som ha föga eller intet med bostadens problem att göra, och det är endast naturligt, att han knappast kan ägna tillräcklig uppmärksamhet åt sambandet mellan stadsplan och bostad.

Mera förvånande är, att detta samband icke blivit mera uppmärksammat och intimare studerat, då stat och kommun nu i växande utsträckning genom särskilda organ direkt övertagit ansvaret för bostadsbyggandet. I stort sett synes man ha accepterat det gällande stadsplanesystemet med "lamellhus" och "punkthus" i mer eller mindre godtycklig blandning och därefter med tämligen beskedlig undergivenhet ha format sina bostadsplaner. Detsamma gäller på det hela taget om de stora kooperativa bostadsföretagen. Även om dessa i vissa fall genom egna stadsplaneavdelningar sökt påverka stadsplanens utformning i för byggandet gynnsam riktning, har deras bidrag till utvecklingen på det hela taget varit skäligen blygsamma. Man har det intrycket, att det överlag gällt att först och främst utforma stadsplanen på sådant sätt, att den kunde så snabbt som möjligt vinna myndigheternas godkännande och att därefter såvitt möjligt undvika ytterligare krångel och tidsutdräkt genom ändringar. Långtifrån att vara ett levande och livskraftigt uttryck för en bestämd strävan att föra utvecklingen vidare och att därvid beträda nya vägar har därför flertalet av dessa nya och väldiga bostadsområden kommit att präglas av en slapp och viljelös upprepning av ett schema, som en gång befunnits ur olika synpunkter acceptabelt, och som sålunda anses riskfritt.

Reaktionen mot denna själlösa och trista samhällsbildning har äntligen satt in, hittills dock väsentligast företrädd av enstaka arkitekter och esteter. Gentemot den moderna stadsbildens schematisering och enformiga upprepning har individens krav på trivsam, "mänsklig" miljö hävdats. Medan den estetiska censurens roll i ett tidigare skede var att ropa på större enhetlighet, att bekämpa den slumpvisa och brokiga karaktären i de vildvuxna förstadssamhällena av hagalundstyp, har nu scenen för-

ändrats, så att profetens röst ropar efter omväxling, liv och personlighet; ja Hagalund har (under medverkan av naivister, proletärdiktare och målargeniet Olle Olsson) rentav blivit en smula förebildligt.

Med allt erkännande av det berättigade i denna reaktion undrar man likväl, om den inte även inrymmer ett farligt element av verklighetsfrämmande romantik. Man må beklaga eller gilla den form, det moderna samhället tagit, ett är likväl visst: den ger icke mycket rum åt hävdande av individen. I den enskildes ställe har trätt "kollektivet", "gruppen", "föreningen" eller vad det nu heter.

Det är väl möjligt, att individen i kollektivet kan göra sin röst hörd med åtminstone en aning av personlig nyans (det är ju hos oss ännu tillåtet). På samma sätt kan bostaden givetvis *genom sin inredning* ge uttryck för personlig smak eller borde åtminstone kunna det, om de personliga förutsättningarna härför vore mer allmänt till finnandes. Att variera *bostadsplanen* ur personliga synpunkter är däremot av flera skäl som regel uteslutet i det moderna samhällsbyggandet och vore även meningslöst; man får här inskränka sig till att erbjuda ett tillräckligt urval av olika typer och att inrikta ansträngningarna på ett intensivt studium av dessa typer ur olika synpunkter.

Då bostaden till sin planläggning sålunda i den moderna samhällsbildningen av genomsnittstyp alltid måste bli en "standardvara", en typprodukt, är det endast konsekvent och riktigt, att även dess yttre utformning ger uttryck för denna typisering. (Vi bortser här från det "egna hemmet", som — i den mån det inte är en ren standardiserad fabriksprodukt — för flertalet av nutidens stadsmänniskor är oöverkomligt.) Ett försök till individualisering vore här endast att anlägga falsk mask, och att anlägga falsk mask är i arkitekturen en dödssynd. Botemedlet mot den tvinsot, som härjar vår moderna stadsbildning, är därför inte en återgång till den individualistiska idyllen utan en djärv förnyelse av miljötypen genom att ge åt bostadsgruppen eller bostadskollektivet en markerad, på de praktiska och sociala förutsättningarna uppbyggd och därför äkta estetisk karaktär. Det är denna konstnärliga ärlighet, medvetenhet och vilja man förgäves efterlyser i flertalet av våra moderna svenska bostadsområden.

Att ett sådant grepp på uppgiften inte behöver utesluta en miljöbildning som är både "mänsklig" och trivsam framgår av sådana klassiska exempel som Nyboder i Köpenhamn, Bedford Place i London, Långa raden på Skeppsholmen, moderna

danska radhusanläggningar och även några av de bästa bland våra egna nyare bostadsområden.

För att nå ett sådant resultat är det emellertid nödvändigt att börja från grunden, d. v. s. att utgå från ett förutsättningslöst och intensivt studium av själva bostadselementets planläggning och att därefter bygga upp stadsplanen med detta element som grundackord. Först efter denna väg kan utvecklingen föras framåt på sunda och livskraftiga banor. Det moderna stadsplaneförfarandet måste därför betraktas som ett provisorium, vilket snarast bör ersättas med ett system som radikalt skiljer "generalplan" eller "stomplan" från detaljplanering, överlåtande åt den som projekterar byggnaderna att efter vissa allmänna principer även utföra detaljplaneringen.

I viss utsträckning har detta förfarande redan praktiserats och det kan utan vidare konstateras, att de verkliga framsteg, som gjorts på bostadsplaneringens område under senare år, till övervägande del vunnits just i dessa fall. Intressant är också det förhållandet, att dessa framsteg i allmänhet kan tillskrivas enskilda byggherrars eller enskilda arkitekters insatser, till äventyrs ett samarbete mellan två sådana krafter.

I ett samhälle och inom ett område, där de övervakande och kontrollerande krafterna har all makt och myndighet och även till antalet snart överstiger de skapande, är det endast naturligt, att personligheten alltmera utplånas. Vi har därför knappast skäl att i detta avseende vänta oss allt för mycket av framtiden. Det kan ändock vara en tröst att finna, att privat initiativ och enskild skaparkraft trots allt ännu hävdar sig rätt väl.

NÅGRA ANTECKNINGAR TILL BOSTADSPLANERNA

Av Nils Ahrbom

Utvecklingen av den svenska och i synnerhet den stockholmska hyreshusplanen under de sista tjugu åren visar en fortgående strävan — till en början ideell och propagandistisk, senare även materiellt politisk — mot en höjning av bostadsstandarden både kvantitativt genom större lägenhetsytor och kvalitativt genom förbättrad hygien och utrustning. Ett urval planer från denna tid kan emellertid också ge besked om svårigheterna att förverkliga den önskvärda bostadsstandarden för stadsbefolkningens stora massa under de ständigt växlande ekonomiska, sociala och politiska förhållandena. Aldrig förr har städernas expansion varit så våldsam och bostadsproduktionen så omfattande som under dessa två decennier. Bostaden har blivit den centrala frågan både för samhällsförbättrare av alla olika slag, byggmästare och arkitekter. Man har projekterat, experimenterat och byggt. Mångfalden av plantyper visar hur man på olika vägar sökt och alltjämt söker anpassa bostaden efter en utveckling, som ännu inte helt kan överblickas. Det värdefullaste i denna utveckling, så som man i dag tror sig kunna bedöma den, är att bostaden inte längre får betraktas som ett spekulationsobjekt utan som en social nyttighet. Förverkligandet av denna nyttighet till ett för befolkningens breda lager överkomligt pris har blivit det gemensamma målet.

Tjockhus

Tjockhuset med 14—16 m:s bredd är en ganska sen produkt av storstadens tillväxt och de som en följd härav ständigt ökade priserna på välbelägen tomtmark i den egentliga stenstaden, där denna hustyp framför allt hör hemma. Det äldre

stockholmska hyreshuset från expansionen på 70- och 80-talen var i regel endast 12—13 m brett med i allmänhet enkla och rediga planer. På den tiden bebyggdes emellertid oftast även gårdarna med flyglar och gårdshus medförande ett mycket intensivt markutnyttjande. När gårdarna enligt de nyare stadsplanerna måste hållas fria från bebyggelse för att möta kraven på förbättrade belysningsförhållanden i lägenheterna, kompenserades detta genom att djupet på gatuhusen ökades. Plantyperna blev mera komplicerade, lägenheterna, särskilt de mindre, förlagda åt endast ett väderstreck. Inkråmet, dit dagsljuset inte nådde, utnyttjades för badrum och garderober, serveringsrum och hallar. Vardagsrummen fick ett djup av ibland ända upp till 9 m med fönster endast på kortsidan. Lägenheterna hade ofta en relativt stor golvyta, men en avsevärd del av denna var dåligt dagsljusbelyst och lägenhetens differentiering blev lidande på den ringa fasadlängd, som stod till förfogande. Tjockhuset var ännu den helt dominerande hustypen, när på Stockholmsutställningens bostadsavdelning 1930 ett av starkt socialt patos buret rationellt betraktelsesätt av bostadsplanen fördes fram till diskussion inför en större allmänhet. Detta betraktelsesätt av bostaden har varit grundläggande för den fortsatta utvecklingen, där resultaten av bostadsvaneundersökningar, systematiska funktions- och planstudier och ekonomiska utredningar satt sin prägel inte bara på projekteringen utan även på byggnadsförfattningar och normer. De lägenhetstyper som visades på utställningen, var emellertid tänkta för tjockhus, dock inte längre i kringbyggda kvarter utan som lamellhus med byggnaderna orienterade i norr—söder varvid lägenheterna, i de fall de inte var stora nog att kunna göras genomgående, blev antingen öster- eller västerorienterade.

(Planerna i denna artikel är återgivna i skala 1 : 400.)

Kv. Pontonen. 1931. *Arkitekt Theodor Kellgren.* — Kv. Mullbärsträdet. 1935. *Arkitekt Ture Ryberg.*

Två hus vid Norr Mälarstrand i en stadsplan, som kan betraktas som en ännu något tvekande övergång från det slutna kvarteret till den öppna lamellhusplanen. I detta fina läge byggdes stora och dyrbara lägenheter för rikt folk. Den största och finaste våningen upptog hela gaveln mot solen och utsikten. Även de lägenheter, som ligger på andra sidan trapphuset äro stora och genomgående från den ena sidan av huset till den andra. Sällskapsrummen upptar en dominerande del av lägenhetsytan. Den tidigare i fina hus obligatoriska kökstrappan har ersatts med kökshiss, mynnande i det djupa ljusintaget till huvudtrappan.

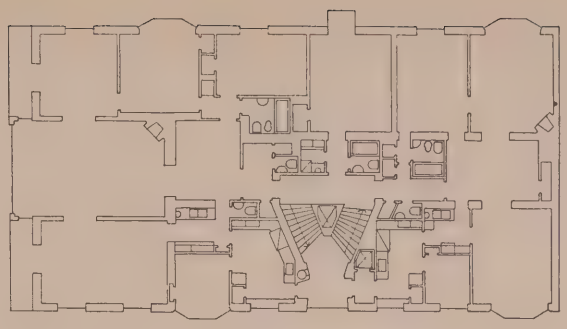

Kv. Pontonen. Arkitekt Theodor Kellgren.

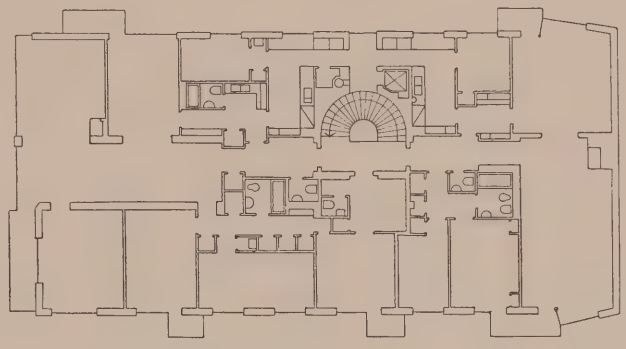

Kv. Mullbärsträdet. Arkitekt Ture Ryberg.

Kv. Jaktvarvet. 1931. *Arkitekt Nils Einar Eriksson.*

Planen har en mot övriga hus vid Norr Mälarstrand avvikande typ. Man kanske kunde kalla den mera demokratisk. Det fina läget vid södergaveln delas av två lägenheter, en planidé, som första gången tillämpades i Kv. Gräset. Den lägenhetstyp över hörn, som här framkommit har senare blivit den för punkthuset karakteristiska. Lägenheterna är mindre och sällskapsrummens andel av lägenhetens yta mera rimlig. Planen är i övrigt en typisk tjockhusplan kännetecknad av att lägenheterna icke är genomgående. Byggnadsordningen fordrar ännu dagsljusbelysta trappor, vilket i detta djupa hus medfört en djup slits i husets hela höjd och två ytterväggar till de små jungfrukamrarna innanför köken.

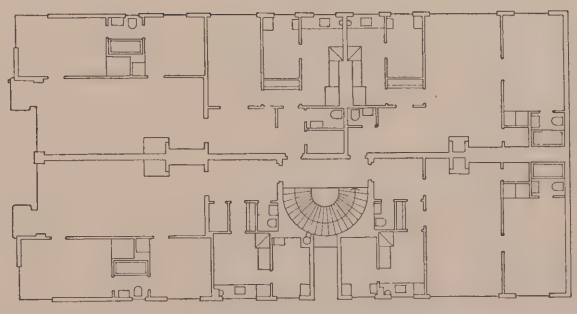

Kv. Jaktvarvet. Arkitekt Nils Einar Eriksson.

Kv. Gräset 2 och 3. 1930. *Arkitekt Sven Markelius.*

Sex enrumslägenheter omkring en överljusbelyst trappa. Ett rum och kök var vid denna tid den helt dominerande typen av familjebostad för arbetarbefolkningen. På en yta av inte fullt 40 m^2 har denna lilla lägenhet differentierats i vardagsrum med alkov, matplats, kök, tambur och toalett. Planen är utnyttjad till gränsen för det möjliga. Husen uppfördes med kommunal subvention, som under då rådande kris avsåg att stimulera bostadsproduktionen.

Kv. Gräset 1. 1931. *Arkitekt Nils Einar Eriksson.*

Husdjupet som är 15 m har inte fullt utnyttjats. I den mörka kärnan mellan trapphusen har gjorts ett överljusbelyst ljusschakt i husets hela höjd. Rum och lägenheter har härigenom blivit välproportionerade och relativt väl belysta. De flesta lägenheterna är enkelsidigt förlagda och hälften orienterade mot norr. Hörnlägenheterna är av samma typ som i Kv. Jaktvarvet — en föregångare till punkthusplanen, som i själva verket är ett tjockhus innehållande fyra hörnlägenheter. I de större lägenheterna är köket tillgängligt endast från vardagsrummet — en anordning som är naturlig, där husmodern själv sköter arbetet i hemmet. Hembiträdenas tid är förbi och med dem den särskilda köksingången och de små alkoverna innanför köken. Man kan i detta sammanhang erinra om att hembiträdesbristen varit en av de främsta orsakerna till det intensiva sysslandet med kökets rationella planläggning och inredning under senare år.

Som åtskilliga andra av Engkvists hus var Kv. Gräsets hörnlägenheter livligt uppskattade av unga arkitektfamiljer, lika mycket på grund av lägenheternas förtjänster som på grund av de relativt låga hyrorna.

Kv. Tegelslagaren 1936. *Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius.*

Den välstuderade planen med 2- och 3-rumslägenheter är i sin geometriska klarhet ett av de bästa exemplen på en tjockhusplan — välproportionerade rum, enkel och redig konstruktion. Trappor, hissar, badrum och tamburer är förlagda till den mörka kärnan. Sambandet mellan vardagsrum, matplats och sovrum i 2-rumslägenheterna ger intryck av rymlighet.

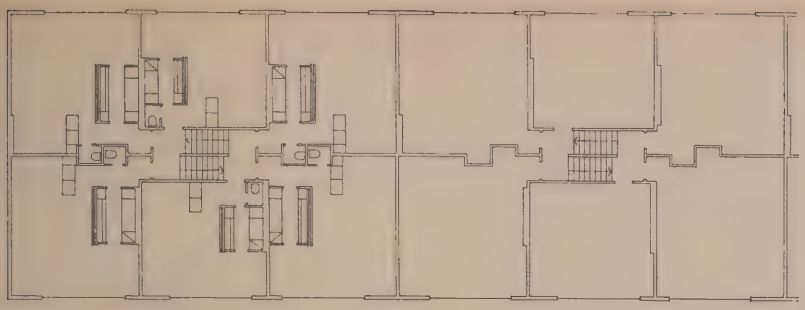

Kv. Gräset 2 och 3. Arkitekt Sven Markelius.

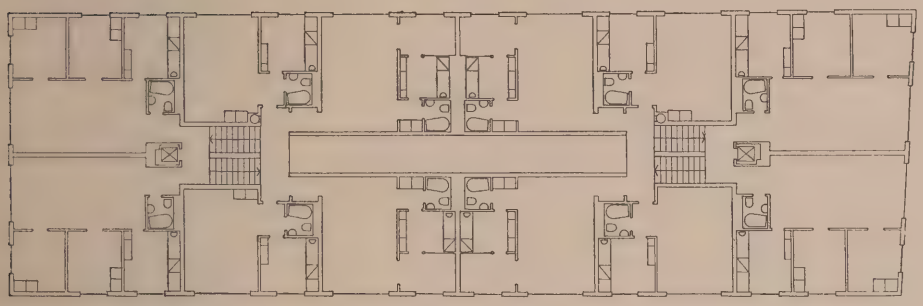

Kv. Gräset 1. Arkitekt Nils Einar Eriksson.

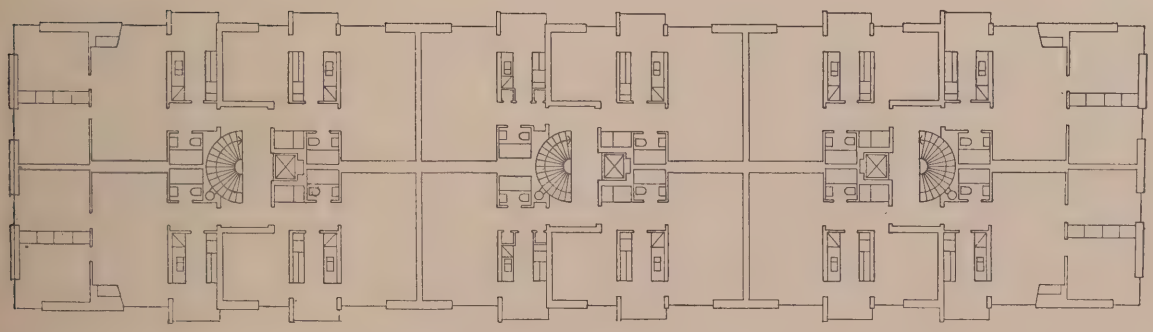

Kv. Tegelslagaren. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius.

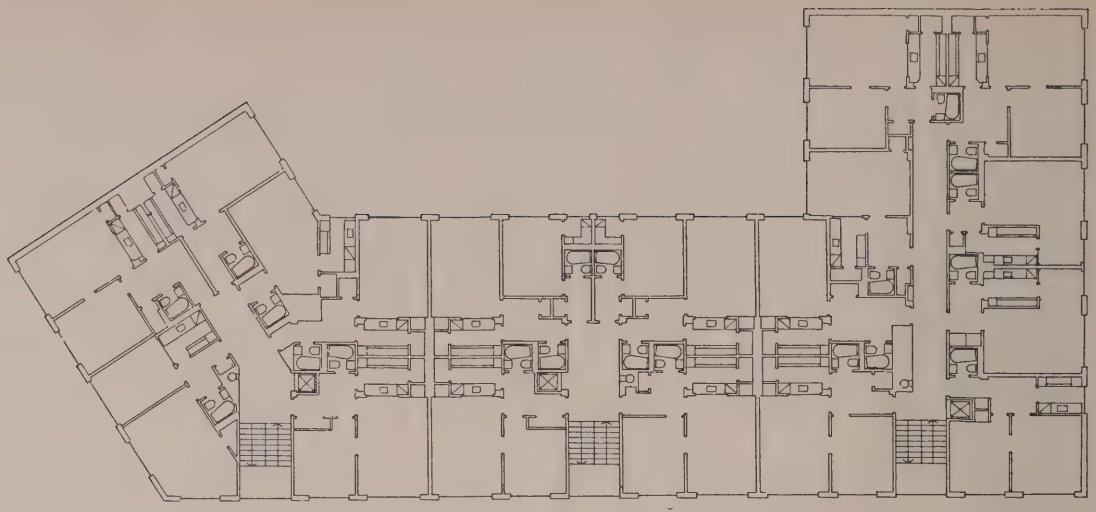

Kv. Tången. Arkitekt Uno Åhrén.

Kv. Tången. 1930 (Biografen Flamman). *Arkitekt Uno Åhrén.*

Byggnaden är knappast typisk för 30-talets tjockhus utan närmast ett särfall, men den ger en mycket klar bild av det stora husdjupets inverkan på bostadsplanen. För att utnyttja planytan och hushålla med dagsljuset har även köken förlagts till den mörka kärnan, med sekundärljus från vardagsrummen. De har en yta av drygt 5 m^2. Trappplanen är utdragna till korridorer för ända till åtta lägenheter. Alla lägenheter är enkelsidiga. En jämförelse med exempelvis smalhusen i Hjorthagen är intressant ur många synpunkter.

Kv. Oljan. 1931. *Arkitekt Carl Åkerblad.* — Kv. Pyramiden. 1939. *Arkitekter Nils Ahrbom och Helge Zimdahl.*

När gamla hus i den centrala staden skall rivas och ersättas med nya eller vid nybebyggelse i slutna kvarter med högt markutnyttjande blir tjockhuset den enda möjliga hustypen. Hittills gällande saneringsplaner för exempelvis gamla Östermalm förutsätter tjockhus invid de ofta breddade gatorna och frilagda, kringbyggda gårdar. I hörnhusen framträder i särskilt hög grad nackdelarna av det stora husdjupet och det mörka inkråmet, som utnyttjat till hallar, badrum och passager utgör en mycket stor del av lägenhetsytan. Den gamla tomtindelningen, som inte alltid passar för de aktuella lägenhetsstorlekarna, kan som i Kv. Pyramiden medföra utdragna trapplan och långa kommunikationer inom lägenheterna, när tomten som i detta fall är för stor för två trappor men för liten för tre.

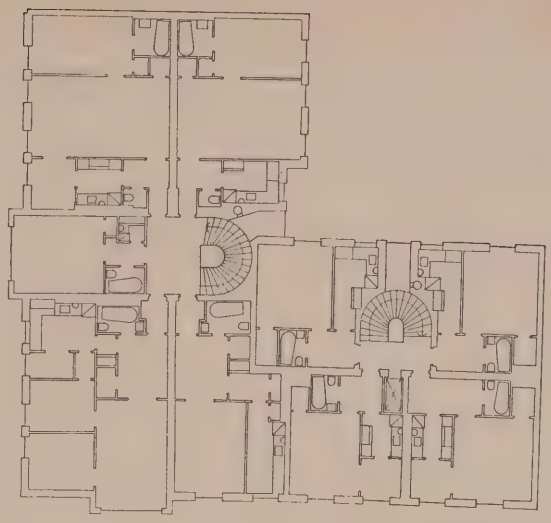

Kv. Oljan. Arkitekt Carl Åkerblad.

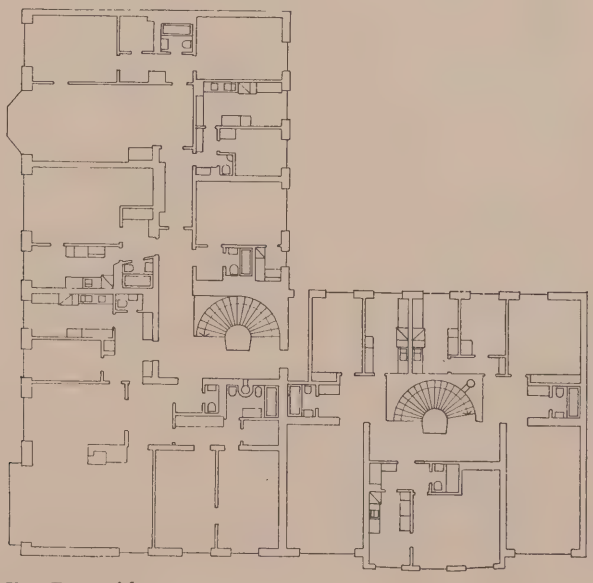

Kv. Pyramiden.
Arkitekter Nils Ahrbom och Helge Zimdahl.

Smalhus

1933 offentliggjordes resultatet av Stockholms stads första bostadstävlan, som avsåg att få fram goda familjebostäder för det mindre betalningskraftiga hyresklientelet. Tävlingen blev en klar seger för det smala hyreshuset med en bredd av 7—9 m. Denna husbredd möjliggör att även små lägenheter kan göras genomgående från fasad till fasad. Alla utrymmen, även badrummet, kan få fönster till det fria och huskroppens orientering efter väderstrecken blir inte längre lika bunden som för tjockhuset eftersom varje lägenhet har tillgång till två motstående fasader. Lägenhetsytan kan fullständigt utnyttjas för välproportionerade och välbelysta rum och därmed har möjligheter skapats till en långt gående differentiering av minimibostaden i skilda utrymmen för de olika bostadsfunktionerna. Smalhuset ger i sin renodlade form endast två lägenheter per trapplan, vilket i och för sig är ett stort värde. Det medför emellertid att en hiss inte kan göras räntabel, varför smalhuset också i regel blir ett lågt hus med tre, högst fyra våningar.

Smalhuset innebär sålunda en väsentlig höjning av lägenhetsytans kvalitet. Det fick i Stockholm starkt stöd från stadens fastighetskontor och blev den hustyp, som jämte småstugan blev fullständigt dominerande på ytterområdena. Husdjupet normerades ganska snart till 9 m, och har sedermera maximerats till 10 m. Ljusa badrum är ett krav. På många håll i landet i övrigt tillämpas 11 m eller därutöver, men här kan man ej längre tala om egentliga smalhus. I de fall, då en tredje lägenhet per trappplan tillkommit har man i själva verket åter närmat sig tjockhusets typ. Gränsen mellan tjockhus och smalhus är svävande och uppfattningen om den ena och andra hustypens ekonomiska företräden växlande. Rent generellt anser man sig kunna hävda, att ett tjockt och högt hus blir billigare än ett smalt och lågt. Det tjocka och höga huset kräver emellertid hissar, mekanisk ventilation, mera påkostade behandlingar o. d., medan smalhuset kan byggas enklare och billigare än tjockhuset utan att dess kvalitativa fördelar förloras. De beror nämligen av hustypen som sådan och inte av mekaniska anordningar och finish. Ekonomiska jämförelser mellan smalhus och tjockhus blir därför vilseledande om inte de olika slagen av kvalitet samtidigt värdesättes.

Smalhusbebyggelsen i Hjorthagen. Stadsplan. Skala 1 : 3,000. Arkitekt Hakon Ahlberg.

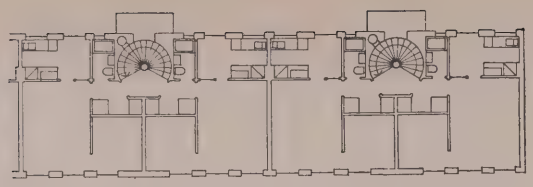

Kv. Växelströmmen. Hjorthagen. Arkitekt Hakon Ahlberg.

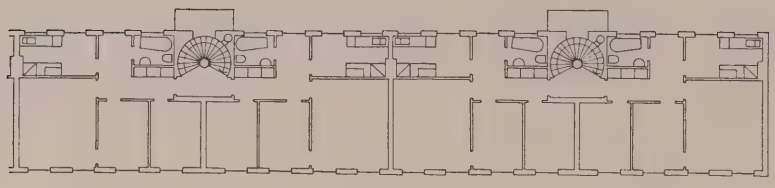

Kv. Ackumulatorn. Hjorthagen. Arkitekt Hakon Ahlberg.

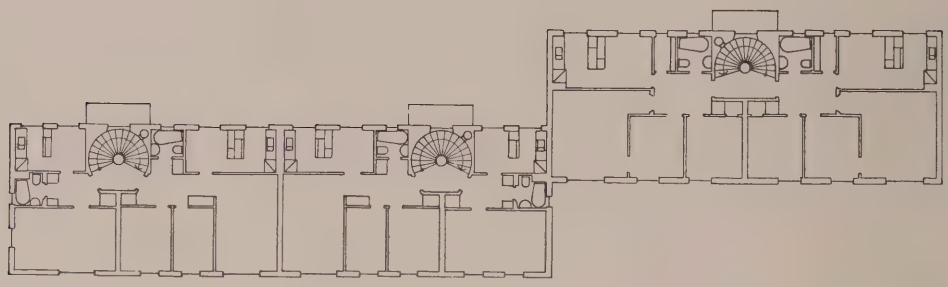

Kv. Lärkträdet. Tellusborg. Arkitekter Hakon Ahlberg, Sven Backström och Leif Reinius.

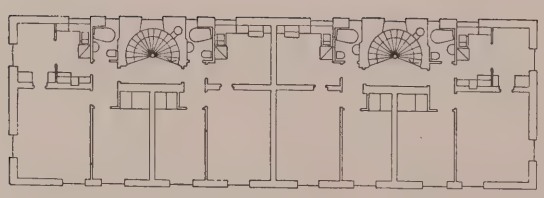

Kv. Katoden. Västberga. Arkitekter Ernst Hawerman och Nils Friberg.

I Hjorthagen byggdes 1934—37 ett av de första större smalhusområdena med 2- och 3-rumslägenheter för arbetarna i gas- och el-verken. Husdjupet är endast 7,5 m. Alla utrymmen är direkt dagsljusbelysta. Medan i tjockhusen köket och matplatsen måste placeras på djupet innanför varandra för att spara fasadlängd, varvid i allmänhet matlagningsplatsen blev den sämst belysta, ligger de här bredvid varandra, båda vid fönster. 2-rumslägenheten utställdes 1934 tillsammans med andra smalhus- och radhuslägenheter på en utställning i Liljevalchs, "Standard 1934", där även kollektivhuset för första gången demonstrerades för en större allmänhet.

Byggandet av Hjorthagshusen tilldrog sig ett speciellt intresse emedan här seriebyggandet för första gången prövades i stor skala.

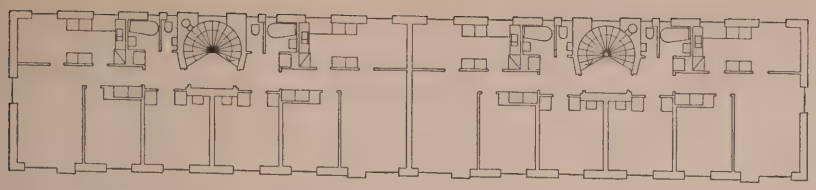

Gideonsberg. Västerås. Arkitekt Gustaf Birch-Lindgren.

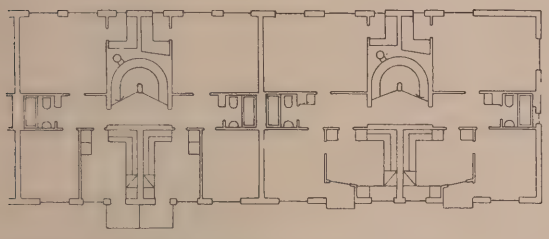

Sicklahus. Arkitekter Erik och Tore Ahlsén.

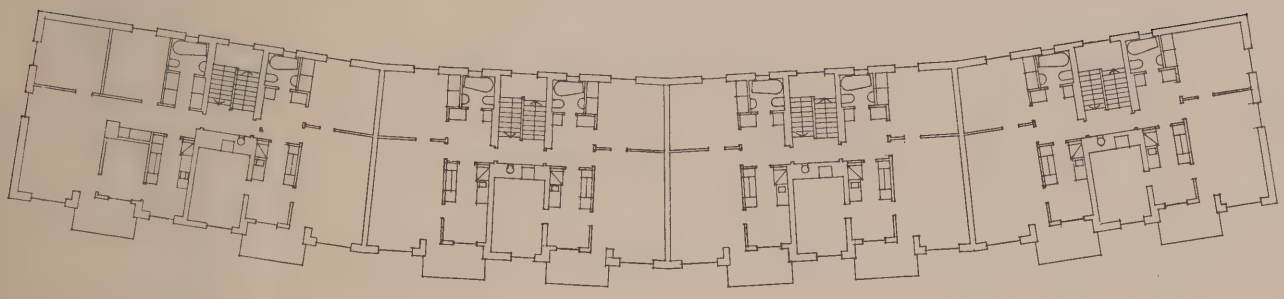

Kv. Timmermannen. Vaxholm. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius.

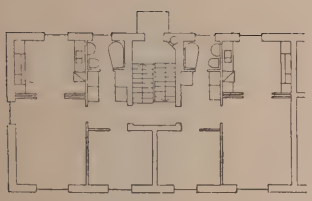

Kv. Vesslan. Finspång. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius.

I vissa fall såsom i *Tellusborg* och i *Kv. Katoden* har Hjorthagens plantyp bibehållits tämligen oförändrad vid 8 och 9 m:s husdjup; i *Sicklahusen* har 10 m:s djupet lösts med mörka badrum för att ge de egentliga bostadsrummen största möjliga fasadlängd. I *Vaxholm* återfinner man tjockhusets kökstyp.

Bostadshusen i *Finspång* avviker från den gängse typen därigenom, att man här eftersträvat ett öppnare sammanhang mellan kök och vardagsrum, än som annars är vanligt. Köket är endast tillgängligt från vardagsrummet. Planen är ett försök att återuppliva det gamla svenska bostadsköket i ett mera differentierat skick för att motverka att vardagsrummet blir finrum.

Punkthus

I sin enklaste form är punkthuset en tjockhuslamell, förkortad till att innehålla endast fyra hörnlägenheter i en kvadratisk eller nästan kvadratisk plan. I denna form kan det återfinnas i en engelsk tidskrift från 1850-talet. Samma krav på orientering, som gällde för tjockhuset, gäller även denna form av punkthus. Härigenom får tre av lägenheterna sydligt och västligt läge medan en får enbart ostligt och nordligt. Detta är denna punkthustyps största nackdel. Vid T- och Y-formade planer kan även lägenheten i nordöstra hörnet få södersol någon tid på dagen. Av smalhusets fördelar har punkthuset de genomluftbara lägenheterna och en fasadlängd, som är tillräcklig för att alla utrymmen, även i vissa fall badrummet, skall kunna ges dagsljus.

Punkthuset förekommer både som låghus, 3—4 våningar — och som höghus i 6—9 våningar och högre. Det i jämförelse med smalhuset stora antal lägenheter per trapplan gör hissen ekonomiskt motiverad. Punkthuset kan sålunda betraktas som en hustyp, som i viss mån förenar tjockhusets ekonomiska företräden med smalhusets kvalitet. Punkthuset har därför i första hand kommit till användning, där markvärdet varit för högt för att tillåta ett enbart lågt byggeri. Det har också, ehuru med växlande framgång, använts som accent i stadsbilden.

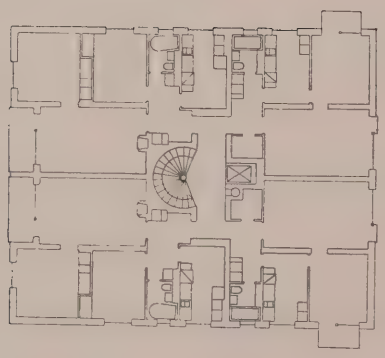

Kv. Torshammaren. Torsvikshöjden, Lidingö. Arkitekter Stig Ancker, Bengt Gate och Sten Lindegren.

Kv. Torshammaren, Lidingö. 1944. *Arkitekter Stig Ancker, Bengt Gate och Sten Lindegren.*

Punkthusen i 6 vån. på Torsviksplatån kan betraktas som goda exponenter för den grundtyp, som inledningsvis beskrivits. Lägenheterna erinrar starkt om hörnlägenheterna i Kv. Gräset och Jaktvarvet ehuru badrummen här gjorts ljusa. En planlösning av denna typ förutsätter en våningsyta av ca 300 m².

Kv. Bisvärmen. 1942. *Arkitekt Nils Einar Eriksson.* — Kv. Pendeluret 3. 1943. *Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius.*

Ökas planytan upp till 400—500 m² uppkommer en hustyp, som man visserligen också kallar för punkthus, men som i själva verket är ett tjockhus med ett övervägande antal hörnlägenheter. Mellan dessa återfinnes den för tjockhuset karakteristiska icke genomgående mellanlägenheten. Exempel på punkthus av denna typ är *Kv. Bisvärmen* och *Pendeluret.*

Om antalet lägenheter i punkthuset minskas till tre kan man uppnå en plankvalitet för lägenheterna, som är överlägsen smalhusets. Varje lägenhet kan ges fönster åt tre väderstreck varigenom husets orientering blir fri. Det s. k. stjärnhuset ger den generella typen för denna plan men även i projektet till ett 11 våningars punkthus i *Kv. Galjonsbilden* i Gröndal kan man studera de fördelar, som vinnes, när den fjärde lägenheten försvinner.

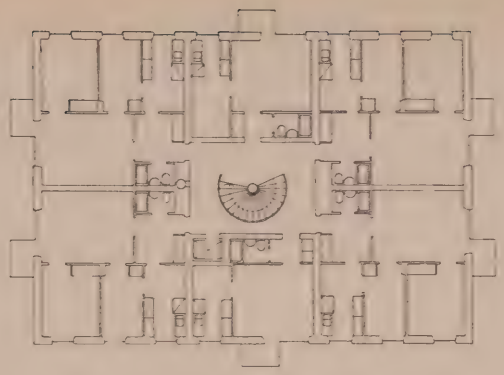

Kv. Bisvärmen. Arkitekt Nils Einar Eriksson.

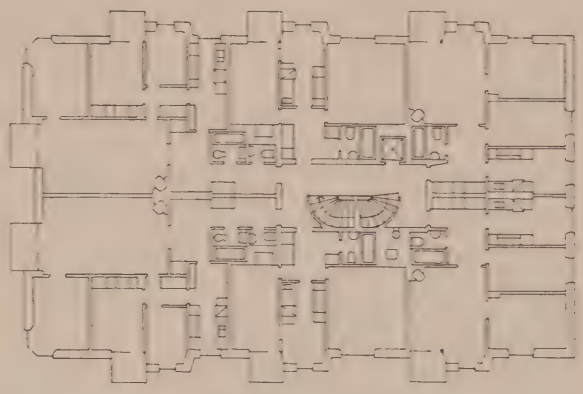

Kv. Pendeluret. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius.

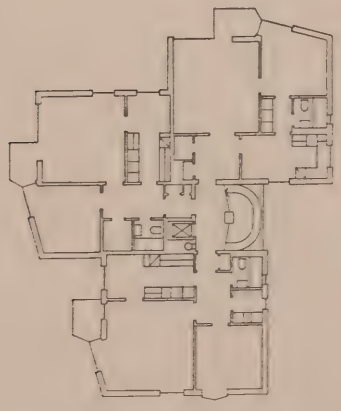

Kv. Galjonsbilden. Projekt av arkitekter Sven Backström och Leif Reinius. 1949.

Kv. Akterspegeln, Gröndal. 1946. Stadsplan. Skala 1 : 3,000. Plan av stjärnhus. Skala 1 : 400. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius.

Stjärnhus

Stjärnhuset är en av de intressantaste nyskapelserna på bostadsplanernas område under 40-talet. Även om planformen tidigare förekommit bl. a. i USA, kan stjärnhuset i den form det tillämpats i Sverige mycket väl betraktas som en nyskapelse. Det förekommer, dels friliggande som punkthus, dels på olika sätt sammanbyggt som en hörnlösning av smalhuset. I jämförelse med den oklara mellanform mellan tjockhus och smalhus, som det på senare tid allt oftare förekommande 10—11 m:s

huset utgör med sina av kristid och hyresstopp framtvingade tre lägenheter per trapplan, av vilka en blir enkelsidigt orienterad, ger stjärnhuset lika gott eller bättre ekonomiskt utbyte med samma antal lägenheter per trapplan. Härtill kommer fördelen, att alla lägenheter i den friliggande stjärnhusflygeln får tre fasader, vilket ger stor frihet i planutformningen. 120°:s vinklarna mellan flyglarna minskar risken för insyn mellan hörnlägenheterna.

I stadsplanen kan stjärnhuset varieras och kombineras på en mångfald olika sätt. Det har hittills uteslutande byggts som trevåningshus med eller utan inredd vind men torde även kunna tänkas som högt punkthus.

Kollektivhus

Den moderna stadsbostaden är en ofullständig bostad både med avseende på en i allmänhet otillräcklig golvyta och på avsaknaden inom lägenheten av erforderliga komplement för hushållsarbetet. Trångboddheten är ett av våra största ekonomiska och sociala problem, som måste lösas genom att lägenheten göres tillräckligt rymlig för familjens behov. Bostadskomplementen, tvättstugor, värmecentraler, daghem, fritidslokaler m. m. anordnas däremot med fördel utanför lägenheten som kollektiva enheter. Även det enklaste hyreshus med vatten och avlopp, central värmeanläggning och tvättstuga, piskterrass och cykelgarage är på sätt och vis ett kollektivhus i jämförelse med 1800-talets hyreshus med kakelugnar och utan alla moderna bekvämligheter. Teknikens utveckling har befordrat och möjliggjort uppkomsten av stadsbostadens kollektivisering, men huvudfaktorn har varit kvinnans ökade förvärvsarbete utom hemmet och därav följande krav på en utvecklad service för hemarbetet. De kollektiva komplementen kan vara gemensamma för en grupp av byggnader eller ett helt bostadsområde. De kan också samtliga förläggas till ett hus, som därigenom får en speciellt rikt utbildad hemservice och som blir vad vi i allmänhet menar med ett kollektivhus. Det första moderna kollektivhuset i Sverige byggdes i Stockholm först i mitten av trettiotalet, men redan långt tidigare fanns typer av kollektivhus för vissa kategorier inom samhället som exempelvis "pauvres honteux" och andra stiftelser av filantropiskt slag.

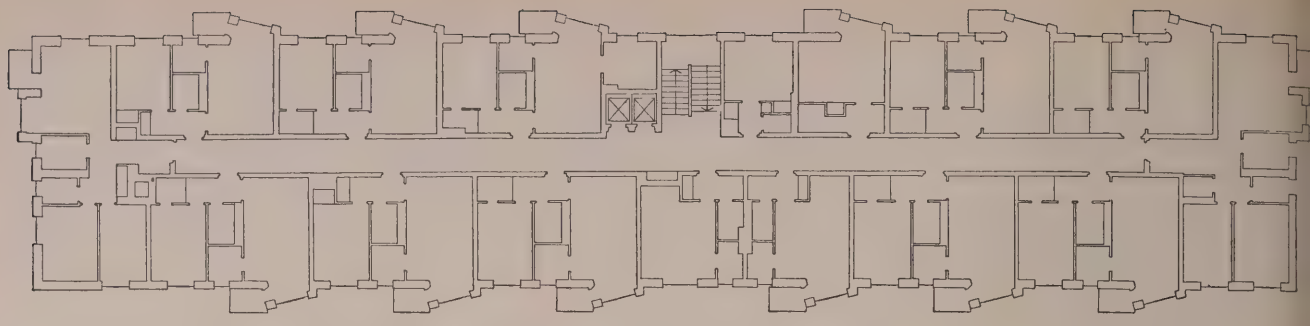

Kv. Signalpatrullen 1944. Kollektivhuset Marieberg. Arkitekt Sven Ivar Lind.

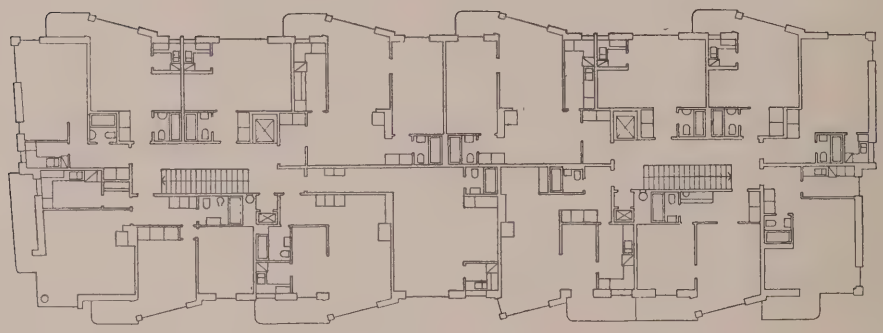

Kv. Gnejsen. 1941. Kollektivhuset Lundagård. Arkitekt Albin S:son Stark.

Kollektivhuset i modern mening är ett hyreshus för familjer med alla former av hemservice koncentrerad till byggnaden. Exempel på sådana kollektivhus är de här visade i *kv. Gnejsen* och *Signalpatrullen.* Det byggs emellertid fortfarande kollektivhus för vissa kategorier av människor, i allmänhet ensamstående, yrkesarbetande kvinnor. Detta är fallet med *Smaragden* på Kungsklippan och med *Elfvinggården.*

Familjekollektivhuset utrustas med alla de bostadskomplement, som när det gäller det vanliga hyreshuset tillhör bostadsområdet, såsom tvättstugor, bad och bastu, städhjälp, restaurang, butiker, daghem för barn och fritidslokaler. För att kunna bära alla dessa gemensamma anläggningar utan att hyrorna blir avsevärt högre än i ordinära hyreshus, måste antalet lägenheter vara ganska stort — enligt

Kv. Smaragden. 1938. Kollektivhus. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius.

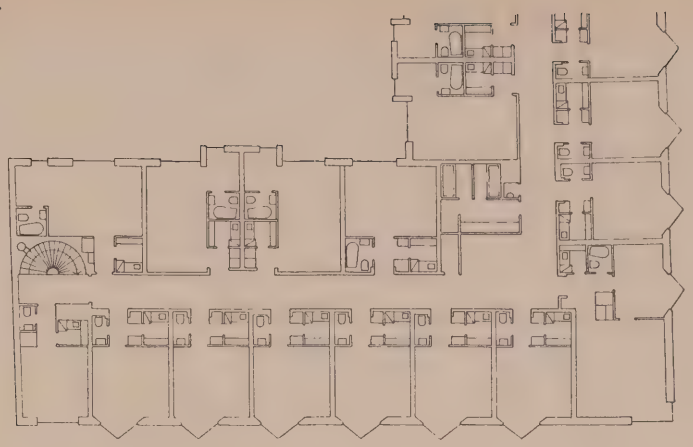

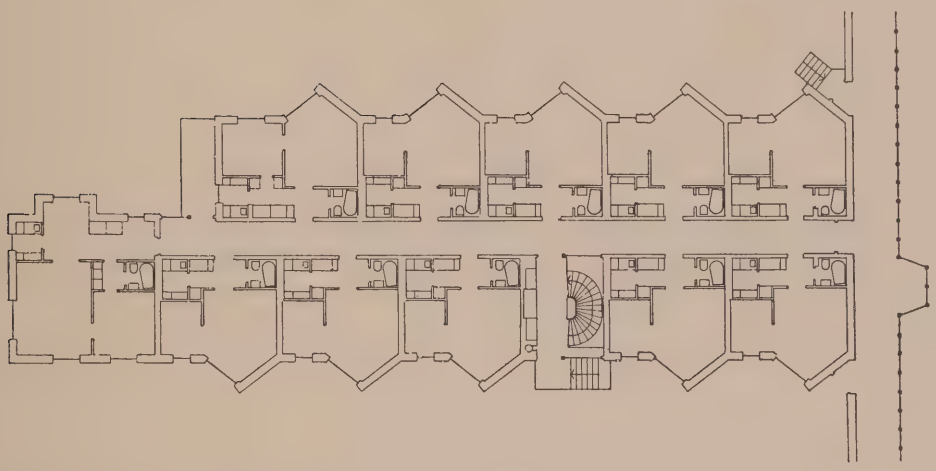

Kv. Tombolan. 1940. Elfvinggården. Kollektivhus. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius.

beräkningar omkring tvåhundra stycken. Hyresgästerna måste i regel förbinda sig att intaga sina flesta måltider i restaurangen eller själva hämta sin mat från restaurangköket.

Kollektivhuslägenheten avviker från den normala hyreshuslägenheten genom att köket är mindre och ofta endast utgöres av en kokvrå. Enrumslägenheterna har ofta som på hotell gemensamt bad tillgängligt från korridoren. Kollektivhuset är en typ av bostadshotell och härmed har hotellets plantyp med korridor även blivit kollektivhusets.

Radhus i Ålsten. 1932. Arkitekt Paul Hedkvist.
Bottenvåning t. h. och övervåning t. v.

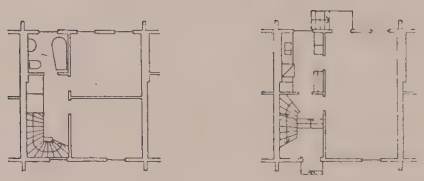

Radhus i Finspång. 1942. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius.
Bottenvåning t. h. och övervåning t. v.

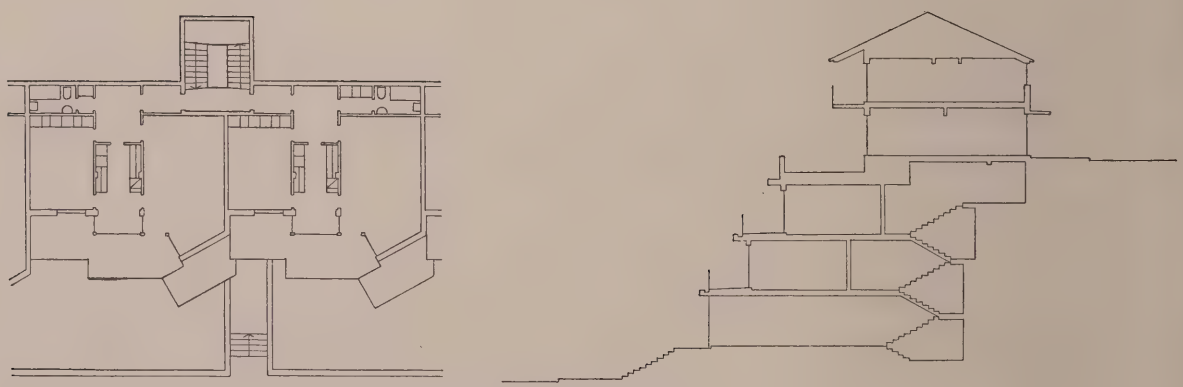

Kv. Galjonsbilden. Gröndal. 1949. Projekt till terrasshus. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius. Plan av två lägenheter i våning 1 tr.
T. h. sektion genom terrasshuset och det ovanför liggande radhuset.

Radhus

Radhuset är en mellanform av det friliggande enfamiljshuset och flerfamiljshuset. I fråga om stadsplaneekonomi är det överlägset villan, småstugan och ger väsentligen samma fördelar, nära kontakt med marken samt egen trädgård. I fråga om ostördhet är radhusen, åtminstone i sin mera påkostade form med skärmade uteplatser, fördelaktigare än egnahemmen på deras vanligtvis mycket små tomter, där det ringa avståndet till grannen gör ostördheten ganska illusorisk. Det måste anses i hög grad angeläget, att radhuset får en vida större tillämpning än hittills varit fallet i vårt land, där egnahemmet är den populäraste men samtidigt dyraste bostadsformen. Ett huvudvillkor för radhusidéns definitiva genombrott är dock, att radhusgruppen kan förvaltas som hyreshus på sådant sätt, att den hyrda radhusbostaden med fördelaktig ekonomi i sig förenar egnahemmets kvaliteter och förmånen av hyreshusets gemensamma service. Ännu har man ej lyckats finna den förvaltningsform, som generellt möjliggör detta.

Under senare år har industrin funnit radhuset vara en önskvärd bostadsform för de anställda och åtskilliga radhusanläggnigar har byggts runtom i landet. Förvaltningsekonomin, i den mån det rör sig om hyresbostäder, grundar sig här i allmänhet på speciella förutsättningar.

Terrasshus kan betraktas som en form av radhus. Denna hustyp har projekterats för Saltsjöbaden och för kv. Galjonsbilden i Gröndal, i båda fallen med en brant södersluttning som den naturliga förutsättningen. Varje lägenhet får en terrassträdgård på taket över den framförliggande lägre grannlägenheten.

MÖTEN MED BYGGHERRAR

Av Olle Engkvist

En byggmästares uppdragsgivare är av flera slag: de som kommer *en* gång med ett uppdrag och de som stannar som trogna kunder. De senare är i min firma både de talrikaste och de intressantaste. Uppdragen kan på intet sätt graderas eller jämföras med varandra, de spänner över vida fält såväl ekonomiskt som beträffande uppgifternas art. Likaså har hustyperna varierat i högsta grad alltefter byggherrens intentioner och idéer. Det minsta huset är den lekstuga disponent Nils Westerdahl beställde för sina barnbarns trevnad. Det innehåller endast 6 m² golvyta men är ändå ett litet fulländat hus med öppen spis och övriga bekvämligheter. Det största är Bonnierhuset med 36 000 m² golvyta. Däremellan inpassas byggen av alla storlekar. Låt mig belysa några av de intressantaste byggherrarna!

Den första, ett verkligt stockholmsoriginal, notarie Otto Abrahamsson, mötte jag 1916. Av honom hyrde jag en förfallen söderkåk på Stigberget. Enligt vårt avtal skulle jag bestrida arbetslönerna för reparation och ombyggnad, medan Abrahamsson skulle svara för materialierna. Mitt första byggnadsuppdrag i Stockholm! Han gick omkring som en fin och glad jultomte, tyst och deltagande. Han drog sig inom sitt skal, syntes litet och hördes än mindre, hans tal var lågmält och försynt. Men i hans krets samlades många klienter av skiftande kulörer och alla, rika och fattiga, lade med oreserverat förtroende sina öden i hans hand, förtroenden som han fulländat motsvarade. Han var lagklok, hederlig ekonom, inget rann mellan fingrarna på honom. Han kom med den första stora uppdragsgivaren, vaktmästare Eriksson i Arbetsförmedlingen, som besatt stor skicklighet i fastighetsskötsel. Han bodde i Gröndal, köpte in sig i gamla fastighetsföreningar där han blev v. värd och så småningom ägare till flera stora komplex. Han var en

högst företagsam man, försiktig och djärv, hård men rättvis. Åt honom byggde jag ett hus i Gröndal med professor Hedqvist — då nybliven akademiguldmedaljör — som arkitekt. Eriksson gjorde mig bevandrad i det mesta som bör vetas om en fastighet — om bostads- och fastighetsföreningar, förvaltning, köp och försäljning, kontrakt, belåningar och alla de finurligheter, som kan vara av nytta på detta intressanta gebit.

Otto Abrahamsson förde mig också tillsammans med en annan av sina största klienter, den sällsamme trädgårdsmästare Emil Friberg. Rik och oberoende, skötte han själv en rad fastigheter. Åt honom byggde jag två stora komplex. Han hade varit tobaksodlare av stora mått men bytt ut sina tobaksarealer med staden mot byggnadstomter. Där byggde han 1910—15, varefter jag byggde 1922—27 åt honom. Han skötte själv finanserna men rörde sig endast med kontanter. Checkar, postgiro och dylikt var för honom främmande ting. Själv lade han in pengarna i lönekuvert. Uppflugen vid en gammal hög pulpet och med sedelhögarna omkring sig blötte han tummen i munnen, räknade sina tior i hundratal, vek sista sedeln om de andra och kastade med en överlägsen gest sedelbunt efter sedelbunt ned till supplikanten, som vid ett lågt bord långt under honom tacksamt uppfångade bunt efter bunt. Det tog orimligt lång tid men beredde Friberg stort nöje, och pengar fanns det. Sin humor demonstrerade han bl. a. genom att ringa upp "Skånska segmenten". Men ve den telefonist som opponerade sig beträffande detta anropningsnamn och sökte rätta honom. Det blev en moralpredikan och sedan dröjde det inte länge förrän han satt sådan skräck i telefonstationen, att ingen där protesterade mot hans egendomliga namnanrop.

Han gick själv ut på byggena, plockade tegel, inspekterade och kontrollerade såväl byggen som kontor. På bygget var han i regel en timme före alla andra, det var lika naturligt som att han inte gick därifrån förrän allt var inspekterat och klart.

Till bygget kom en gång en liten prudentlig herre av till synes utländsk extraktion. Han stod ofta och tittade på hur arbetet var organiserat och hur huset växte. Ingen frågade efter vad han ville, han frågade heller inte själv förrän han slutligen en dag, när bygget närmade sig sin fullbordan, kom fram och undrade om jag skulle vilja vara med och bygga ett liknande hus åt honom. Det visade sig vara den högst originelle trähandlaren Odenrick från Barcelona. Han hade under ett långt liv till-

ägnat sig Spaniens såväl grandezza som smartness och hade nu kommit hem för att njuta sitt otium.

Det blev ett drygt års i hög grad stimulerande samarbete. Han lärde ut åtskilliga knep, som han lärt i sin exil: man skall *alltid* beklaga sig och *alltid* köpa i parti. Beklagar man sig i tid, har man alltid något att falla tillbaka på, i synnerhet om man köper i parti. En gång köpte vi en hel skeppslast trä av en finsk skeppare, som antagligen hade några synder på sitt samvete, ty han var angelägen om att inte sälja till sina gamla kunder utan sökte nya kontakter och fann en sådan i Odenrick. Vi besiktigade lasten under Odenricks ideliga beklaganden över kvalitet och kvantitet, ehuru det var omöjligt att bedöma vare sig den ena eller den andra. Han uppmanade mig livligt att deltaga i jämmern. Lasten blev lossad och uppkörd till en tomt intill bygget under Odenricks ideliga protester och beklaganden. Sedan lasten på detta sätt klarats, började förhandlingarna om en lämplig rabatt. Skepparen protesterade och Odenrick hänvisade till sina beklaganden. Skepparen hotade med polis, vilket Odenrick tog lugnt och så småningom träffades en kompromiss, varefter Odenrick utbrast: "Ser du, det lönar sig alltid att beklaga sig." En gång kom en leverantör till honom som inte ville kompromissa, det såg hotfullt ut för den lille gentlemannen eftersom leverantören såg grov, stark och beslutsam ut. När denne tog ett par steg fram mot Odenrick, kom det kvickt och verserat: "Ursäkta ni tar fel, ni ska söka upp Harry Persson, han kan boxas." Då tappade antagonisten ansiktet.

Även till Odenricks bygge kom en gammal gentleman och inspekterade då och då. Det var Ditzingers grosshandlare Oscar Schroff. Han uppmanade mig att bygga om hans hus vid Västerlånggatan. Naturligtvis accepterades förslaget och nu började ett arbete, som blev både intressant och trivsamt men också — på sitt sätt — ansträngande. I vårt avtal föreskrevs dagliga konferenser, vilka av parterna tolkades som lunch på källaren Freden och avslutades med inspektion av bygget. Bygget slutfördes på trefjärdedels år till ömsesidig belåtenhet. Vid den ståtliga invigningsfesten tackade herr Schroff, lade bort titlarna men förklarade öppenhjärtigt, att han visserligen räknade det hela som en upplevelse men ändå var glad över att bygget nu var klart, ty han stod inte ut en dag till med luncherna på källaren Freden. Nu skulle han återgå till enklare vanor och resa bort och rekreera sin illa tilltygade mage. Jag tackade och försäkrade att jag å min sida funnit mig i den

överdådiga dieten på Freden endast av det skälet att jag ej ansett mig kunna avböja en äldres och därtill byggherres önskan om sällskap. För ingen av oss passade den livsföring vi hade fört av pur hänsyn till varandra och bägge drogo vi suckar av lättnad att det hela nu var slut. Men Oscar Schroffs utomordentliga vänlighet minns jag med glädje.

En dag blev jag uppkallad till grosshandlare Robert Ljunglöf, som tog emot på det kontor där hans fader en gång residerat. Miljön var den gamla som skildrats av Ludvig Nordström. Jag inbjöds ta plats i det inre rummet och slog mig ner i en gammal lädersoffa, varefter ett högst intressant samtal utspann sig. Det hela slutade med att jag anförtroddes att bygga om det gamla magnifika Ljunglöfska stallet vid Luntmakaregatan, som stod tomt sedan hästarna försvunnit. Det skar litet i hjärtat att riva ner inredningen, plattorna på väggarna m. m. men där byggdes nu ett litet modernt bostadshus, som stod kvar ända till dess det nya Thulehuset kom och krävde även denna plats. Detta var upptakten till en vänskap och ett samarbete, som varat därefter och förstärkts år efter år i ömsesidig respekt och tillgivenhet. Om någon kan anses ha hört till kategorin fasta och återkommande kunder är det Robert Ljunglöf. Han har varit den förnämste gynnaren och den som kommit med inte blott bygge efter bygge utan även med uppslag efter uppslag. Med honom har jag också öppet kunnat tala om bekymmer och glädjeämnen — i hans sällskap kanske det mest blir det senare, eftersom han har förmågan att förvandla ett trivialt sorgeämne till ett glädjeämne. Att han nu är ordförande i byggnadsbolaget är en lika naturlig sak som det är ytterst hedrande för byggnadsbolaget.

Jag fick reda på att förlagsfirman Albert Bonnier hade byggnadsplaner och vad var naturligare än att jag, oförvägen som jag var, sökte kontakt med denna firma. Jag sammanträffade först med den gamle patriarken Karl Otto Bonnier. Föga anade jag då att jag skulle fästas med vänskapsband vid denne märklige person. Det blev ett kortare samtal, som följdes av flera där kretsen undan för undan ökades med Tor, med Åke, med Kaj och med en del framskjutna tjänstemän kring dessa. Så småningom träffades avtal om att jag skulle bygga tryckerihuset vid Luntmakaregatan. Därmed fick jag mitt dittills största bygge. Det förtroende

som därmed visades mig, var så stort att jag t. o. m. tillerkändes det enda förskott i en entreprenad som jag någon gång fått och allt utan borgen. Jag förstod att denna familj — huset Bonnier — som den högtidligen kallas, utverkade förtroende av dem de hade att göra med genom att själv i förskott ge sitt förtroende. Jag har många gånger senare funderat över att de vågade släppa ett så stort och så påfrestande arbete i händerna på en så ung och oerfaren byggmästare som jag då var. Men jag har alltid haft anledning glädja mig åt detta förtroende, ty huset Bonnier kom med anledning av detta att tillhöra de trogna kunderna, såväl när det gällde någon familjemedlems bostadsbehov som när det gällde förlagets lokaler av ena eller andra sorten. När detta första bygge närmade sig sin fullbordan, upptäckte jag en ung man som utan att göra något väsen av sig iakttog vad som skedde och hörde sig för om olika detaljer, under det han satte sig in i bokförlagets arbete. Det var Albert Bonnier j:r, som då gjorde sin entré och han blev den som jag sedan skulle få så mycket att göra med. Nu är det stora Bonnierhuset vid Torsgatan fullbordat, där han varit den enda — åtminstone synliga — bestämmande byggherren. En sådan fasthet i handlaget, en sådan snabbhet i uppfattningen, en sådan talang att hastigt förverkliga fattade beslut har jag sällan träffat.

Fru Else Kleen dekreterade en gång myndigt och rättframt att nu skulle hon ha ett hus, det skulle ligga på Djurgården och inredas för hennes mycket personliga behov. Egendomligt nog hade jag några dagar tidigare köpt ett par tomter vid Nordenskiöldsgatan och dem erbjöd jag henne. Sedan hon valt, började bygget och även här knötos starka vänskapsband. Det blev en intressant tid där hennes stora kunnighet, stilkänsla och goda allmänmänskliga omdöme gestaltade bygget till ett konstverk. Det var stimulerande. Att hennes make, statsrådet Gustav Möller, stundtals var med förhöjde naturligtvis glädjen med bygget och sent skall jag glömma den tjusiga invigningsfesten för detta hus, som jag till egen lärdom och utbildning fått bygga efter mycket bestämd och kunnig smak.

Värdinnan, med air från l'ancien régime, sammanförde mig senare med människor, som hon ansåg jag borde ha nytta och glädje av. Else Kleen var alltid modig på ett oegennyttigt sätt, det fick jag erfara när jag en gång var i stort behov av hjälp och omtanke. Då ingrep hon på ett oförglömligt sätt.

När jag tänker efter har kanske ingenting i min verksamhet oroat pressen så som radhusen i Ålsten. Idén med radhus var långtifrån ny, även om den inte nämnvärt praktiserats här i Sverige. Däremot var planlösningen enligt vanlig borgerlig synpunkt alltför djärv och avvikande, varför det hela på ett eller annat sätt skulle kritiseras ner. Situationen var också mycket ömtålig, emedan färdigställandet av dessa radhus sammanföll med den stora Kreugerkraschen, som utlöste en byggnadskris med massor av tomma, till synes outhyrbara lägenheter. Man kan nästan tala om en flykt från ytterområdena in till staden, och Ålsten räknades den gången som ett verkligt ytterområde. I denna prekära situation ringde dåvarande statsministern Per Albin Hansson, som behövde en ny bostad. Han hade ingenting emot att bo i Ålsten och trodde på framtidsmöjligheter där och ville gärna köpa ett av radhusen. Vi hade några trevliga förhandlingar om detta. Han fick sitt radhus något utökat redan från början, och på hans femtioårsdag kom en ytterligare utökning genom några vänners bistånd och förmedling. Han satte färg på radhusen och på hela samhället däromkring. Detta kom särskilt till synes under sista kriget, när han sig själv ovetande skyddades av poliseskort, som på lagom avstånd såg till att han kom ordentligt hem, varefter patrullering skedde utanför på gatan till allmän tillfredsställelse för hela Ålstensgatan.

Per Albin Hansson var min vän sedan ungdomen och han gav här ett handtag som sent skall glömmas.

Vid besiktningar som Inteckningsbanken, som var min första bank, gjorde av färdiga hus i och för belåning, träffade jag allt oftare en ytterligt vaken och intelligent man med mycket bestämda principer. Det var disponenten Nils Westerdahl, och snabbt introducerades jag i hans verksamma krets. Där har byggts på både räkning och entreprenad men alltid under ett kamratligt och vänskapligt samarbete, som i likhet med det Ljunglöfska sträckte sig långt utöver arbetsintresset.

Nils Westerdahl, som endast nöjde sig med det allra bästa, anordnade gärna arkitekttävlingar för sina byggen. Därigenom sammanfördes jag till mångårigt stimulerande samarbete såväl med arkitekterna Sven Backström och Leif Reinius, som med Nils Ahrbom och Helge Zimdahl.

Trädgårdsstädernas varma förespråkare och organisatör var borgmästare Carl Lindhagen. Som gammal äppelviksbo kunde han agera ålderspresident även i

trädgårdsstäderna. När det nya Ålstensområdet öppnades, lade han embargo på en tomt med grannaste belägenhet och utsikt. Här byggde jag den nya borgmästargården åt honom med Ragnar Östberg som arkitekt. Från första dagen vi träffades för att tala om denna byggnad och så länge Carl Lindhagen levde var detta hus centrum i hans värld. Han försummade aldrig något tillfälle att framhålla husets soliditet och goda egenskaper. Han gjorde strålande reklam för mig vid alla tillfällen. Huset skulle byggas så modernt som möjligt. Så blev det också och det har försvarat sin plats som ett verkligt funktionellt hus än i dag. Detta var i huvudsak hans egen och hans hustrus förtjänst. Inte endast formgivningen av huset skulle vara radikal, även materialet skulle vara det sista och bästa. Ett sådant material fick han i det då nya santorinteglet, som slogs av krossad pimpsten med bindemedel av cement. Utan tvekan var materialet utmärkt. Han prisade det också i högan sky, vilket inte kunde undgå att komma till fabrikantens öron. Denne blev förtjust och såg ett tillfälle till ståtlig reklam och frågade om inte Lindhagen ville ge ett utlåtande. "Gärna", utbrast han, "det skall bli ett utlåtande som heter duga" och så skrevs ett ståtligt betyg åt ett utmärkt material. Tråkigt nog för fabrikanten avslutades det på ett sätt som denne inte tänkt sig. Lindhagen meddelade nämligen efter alla superlativer att en av materialets främsta egenskaper var dess otäthet som tillät vinden spela genom ytterväggarna in i rummen. "Härigenom", sade han, "erhåller man världens förnämsta ventilation med ett lagom ombyte av luft." Då borgmästarvillan var belägen högt på klippan och omspolad av vindar, förstår man resultatet. Enbart denna egenskap, materialets förmåga att genomsläppa vindarna, ansåg han vara nog för att varje människa borde använda sig av detsamma. Fabrikanten var förtvivlad över denna avslutning och bönföll om att få slopa den. Men det gick inte alls. "Det är ju den allra viktigaste upplysningen om materialet. Det skulle inte falla mig in att tillåta att ens någon bokstav eller något skiljetecken ändrades i mitt utlåtande." Med sorg i hjärtat såg sig fabrikanten nödsakad att avstå från det i övrigt så ståtliga intyget.

Lindhagen var en lysande man i många avseenden och den som hade tillfälle att upprepade gånger gästa hans hem, glömmer inte vilken vänsäll och glad värd han var och hur gärna han höll tal. Jag var där många gånger och inte en enda gång försummade värden att framföra sin beundran över det i hans tycke så enastående

huset. Han försummade heller inte att i olika sammanhang tala om vikten av att välja en god byggmästare.

Ett par byggherrar med sällspord glans var doktor Sven Hedin och hans syster Alma. Alma Hedin var primus motor i Blomsterfonden, som på 1930-talet byggde stora komplex vid Ringvägen. Samtidigt därmed skulle emellertid också syskonen Hedins hus byggas. De hade köpt tomt av Stockholms stad vid Norr Mälarstrand. Ingenting skulle ha varit kärare för Blomsterfondens entreprenör, Viktor Fors, än att få bygga även Hedinhuset. Hedins nekade emellertid enligt principen: "Cæsars hustru får icke ens misstänkas." Ingen som hade haft att göra med Blomsterfondsbygget fick ha något att göra med syskonen Hedins bygge. Då kom jag i deras väg. Överenskommelse om bygget träffades snabbt. Sven Hedin var inte hemma, när bygget sattes i gång. Han föredrog att stanna kvar i Kina och utforska "Sidenvägen". Under tiden underhöll han emellertid en visserligen sparsam men ändå minnesvärd korrespondens om sina synpunkter på bygget och dess finansiering. Under denna korrespondens kom jag alltid att tänka på hur Karl XII från Bender dirigerade byggandet av Stockholms slott, och den analogin är kanske lika naturlig som mycket annat mellan de båda herrarna. Sven Hedin kom emellertid hem till taklagsfesten och höll därvid ett ståtligt kåseri om sina resor, sina forskningar och sina märkliga rön. Huset blev färdigt och det blev invigningsfest med både kineser och andra. Vänskapen med Alma och Sven Hedin samt gästfriheten i deras hem skattar jag mycket högt. Åratal efteråt sedan bygget var färdigt, ringde Alma Hedin och sade: "Huset har ett mycket utsatt läge när det regnar med södervind. Då slår vattnet rakt på vårt hus, fönster och alltsammans, men", det var därför hon ringde, "ingenting har runnit in genom fönstren och det är vi så glada för." Och ännu många år senare, när jag tittar upp för att sällskapa med Sven Hedin på hans promenadplats på altanen runt huset, har han alltid vänliga, uppskattande ord att bjuda på.

Robert Ljunglöf tog mig en dag med till Stora Kopparbergs Bergslags AB:s kontor här i staden för att, som han sade, sammanföra mig med den originellaste bland människor. Jag fick — vid det berömda runda bordet — stifta bekantskap med disponent Emil Lundqvist i Bergslaget. Det är ingen överdrift att kalla honom originell. Han var därtill ytterst kunnig och ytterligt krävande. Han klämde mig

på mitt byggnadsprogram och jag redogjorde. Han blev undan för undan intresserad och ansåg att jag borde sammanfatta mina synpunkter till ett föredrag, som han ville anordna i Falu ingenjörsförening. Detta gick också av stapeln i de gamla förnämliga bergslagssalongerna med Lundqvist som ordförande och värd. Dit hade på hans personliga och enträgna inbjudan samlats allt vad Bergslaget hade av förnämliga chefer, ingenjörer och andra. Det var det längsta sammanträde jag varit med om. Vi började klockan sex på eftermiddagen med mitt föredrag, som följdes av en i förväg organiserad diskussion. Vid midnatt serverades en måltid, varpå följde ytterligare diskussioner. Jag vill minnas att det sista föredraget hölls närmare klockan fyra på morgonen, och därefter var alla tacksamma att få krypa till kojs. Detta utlöste en vänskap och ett samarbete med disponent Lundqvist, som invigde mig i de många byggnadsdrömmar han gärna ville förverkliga. Han var i allt en högst märklig och välvillig man.

Nästa man i Bergslaget, direktör Claes Wahlund, öppnade portarna för mig till Domnarfvets Jernverk. Jag blev Domnarfvets byggmästare under en tidrymd, som tillhör den verksammaste perioden i mitt liv. Wahlund var inte enbart en betydande "järnman", han tillhör också genom sitt konstnärskynne de personer vid vilka man skulle vilja dröja länge. Hans sätt att berätta egna och andras upplevelser inom- och utomlands var av den arten, att man inte tappade intresset ens för ett ögonblick. Det var korrekt, det var roande, det var lika förnämligt som att jag fick gå i arv till hans efterträdare i Domnarfvet, Sixten Wohlfart.

Till Thulebolaget kom en dag en ny direktör, Ragnar Blomquist, en man så full av energi och entusiasm, att jag sällan träffat hans like. Han vred sig på direktörsstolen i Thules magnifika palats vid Kungsträdgårdsgatan. Där var omsorgsfullt ombonat, men han kunde inte komma åt sina medhjälpare annat än genom att skaffa sig ärende, knacka på deras dörrar och gå in. Han saknade översyn i huset och lokalerna irriterade honom. Här måste byggas nytt! Han såg redan i andanom Thules utveckling, som ovillkorligen och inom mycket nära framtid krävde nya, större och mera ändamålsenliga lokaler. Det var en byggherre som spred intresse och arbetsamhet omkring sig. Han resonerade byggnadsfrågor på ett helt annat sätt

än vad jag dittills varit van vid. En rationell kontorsorganisation som han eftersträvade, krävde också ett rationellt hus. Ett sådant kontor går inte att inpassa i ett gammalt hus, det måste nybyggas så att det blir det rationella kontoret. Därigenom blir det möjligt att spara in på arbetskraft. Kan man göra detta i tillräckligt stor utsträckning, betyder det ingenting om ett sådant kontor blir dyrare att bygga än ett normalt kontor. Vinsten ligger inte i en låg hyra utan främst i arbetsbesparande förläggning av kontorslokalerna med bekvämaste transporter till de avdelningar, som ha med varandra att göra. Det måste vara ljust, rummen måste vara genomsiktliga för att arbetet där skall kunna löpa lätt och bli överskådligt.

Efter dessa principer byggdes det stora Thulehuset med mig som byggmästare och med Blomquist som primus motor, ett samarbete som varade i fyra till fem år och som för övrigt varar än i dag. Han förvärvade min respekt och beundran. En enda gång under bygget brusade han upp, det var dagen innan Thule skulle flytta in. "Hur kan du begära att Thule, som är förnämligare än något ämbetsverk, skall flytta in i ett så ofärdigt hus? Jag kan inte vara med på detta!" Jag bad att få svara dagen därpå. Då stod entrén och Thules lokaler färdiga. Även om i övrigt mycket återstod, så kunde Thule med bibehållen ära och självkänsla ändå flytta in till allas, men främst Blomquists, glädje och han räckte mig sin väldiga och varma hand till överseende och vänskap.

Prins Eugen ringde upp. "Kan du komma ut till Waldemarsudde, jag tänkte äntligen sätta i gång galleribygget, vi talat om. Bestäm tiden själv." Jag skyndade ut. Prinsen väntade med skissen i handen, bygget stakades ut. Skissen diskuterades, vi ritade, mätte, gjorde sektioner för utrönande av bästa belysning o. s. v. Prinsen var intensiv. "Ska vi inte skaffa arkitekt?" frågade jag. "Visst inte, du och jag blir arkitekter, jag vet på pricken hur jag vill ha det. Vad det får kosta? Jag litar helt på dig, det är för mig alldeles tillräckligt." Så ritades och mättes igen. Han var noga med att arbetstillstånd och byggnadslov införskaffades. "Jag vill inte ha förmåner mer än andra." Aldrig har jag känt mig säkrare om ett byggnadstillstånd än när jag stegade upp till tyrannerna i arbetsmarknadskommissionen med Prins Eugens egenhändiga namnteckning på papperet. Men nej, så lätt gick det inte, det var nära avslag i alla fall, men — några väl valda ord sagda i för tillfället lämplig

ton, något höjd röst, litet mera kraft på gränsen till det hotfulla — kom bladet att vända sig, så att i sinom tid tillståndet kom och arbetet sattes i gång. Det blev en tjusig arbetsplats och tid. Prinsen var mäkta intresserad. På kvällarna, när vi var ensamma, klev vi kring på ställningarna, mätte, diskuterade och ritade. Det blev taklagsfest med Prinsen som värd. Han höll tal, fick tal och sång av en sjungande murare, som till en början var trögbedd men sedan knappt möjlig att tysta. Vi togs med upp i ateljén (en sällsynt förmån, påstod hans intendent Lindgren), där Prinsens tavlor sakkunnigt bedömdes av mina målare. Han hörde uppmärksamt på och såg ömsom glad och ömsom betänksam ut, alltefter kritikens art. Taklagsfesten varade till sena kvällen och efterlämnade ett oförglömligt minne av en fin, god och begåvad människa, en verklig furste.

Ungefär samtidigt som Prinsen ringde Dramatiska teaterns chef, Pauline Brunius. "Vi måste ha en liten scen för Dramaten. Det finns möjligheter i huset bakom Dramaten, där vi kan få övertaga en liten biograf. Vill ni hjälpa oss?" Naturligtvis! Jag kom upp till Dramatens direktörsrum och var förlorad. "Chefen" strålade mot mig: "Våra utmärkta skådespelare måste ha denna lilla teater för det dämpade och lågmälta spelet. Det går, det är bara att skaffa lokalen, skaffa tillstånd att sätta i gång, ni får ej svika teatern." Nå, det gjorde jag inte heller. Så värst enkelt var det nu inte att skaffa vare sig hyreskontrakt eller byggnadstillstånd, men det gick. Den som vrenskades — och det gjorde nästan alla — släpades med större eller mindre våld till Dramatens chefsrum. Dit kom således stadsarkitekt, gatudirektör (för tunnel under gatan) brandchef, delegat från arbetsmarknadskommissionen, sändebud från byggnadsstyrelsen, från yrkesinspektionen och alla, alla andra som stundom finner glädje i att lägga vassa stenar i den väg en byggherre har att vandra. Alla hade invändningar "jag kan inte" o. s. v., men alla kapitulerade en efter en inför "chefens" förhandlingsteknik. Kapitulerade gjorde också Dramatens stränga styrelse. Erik Ahlsén blev arkitekt och med tillhjälp framför allt av skickliga murare gjordes "Lilla scenen" till en liten fin teater där det kunde spelas lågmält. Fru Brunius var häpnadsväckande: intensiv, omtänksam, levande intresserad för sin teater, hon spelade faktiskt på människorna omkring sig i fullödiga ackord. Hon var också uppmärksam och tacksam för tjänster. Sent skall jag glömma den tjusande fest varmed hon avtackade dem som medverkat till *hennes* teater.

En försynt röst ringde en dag: ”Riksdagen har beslutat tillsätta en kommitté för utredning om Riksdagshusets ombyggnad, vill byggmästarn bli sakkunnig ledamot?” Det var riksgäldsdirektör Sandberg som ringde. ”Ja, men helst ville jag bygga om hela huset.” ”Det får bli en senare sak, nu skall det utredas; vill ni bli med?” ”Vem blir den andre sakkunnige?” ”Professor Tengbom.”

Det var klart att jag accepterade. Min gamle vän andrakammartalmannen August Sävström var ordförande och vid hans sida som v. ordförande stod riksgäldsfullmäktiges ordförande, den mäktige och fruktade dr Karl Hildebrand.

Det blev ett liv! Jag, obunden av alla hänsyn, okunnig om riksdagens arbetsformer och med ringa respekt för dess seder och bruk, undervisades av Hildebrand, först faderligt och sedan allt strängare om den heliga konklavens språk, sedvänjor och krav på hänsyn.

I denna skara av tränade gamla politiker var jag en sparv i tranedans, som aldrig blev annat än en sparv i den dansen. Jag fick åter enskilda lektioner av Hildebrand, bevekande, hotande, undervisande. Inget hjälpte. Så upptäckte jag en kväll en glimt i ögat på honom och bakom den såg och lärde jag känna människan Karl Hildebrand. Vi blev goda vänner.

Utredningen blev färdig och överlämnad. En vacker dag ringde riksgäldsdirektören: ”Kom upp på Riksgäldskontoret, vi ska tala om Riksdagshuset.” Så byggde jag om detta väldiga hus, befriade det från tunga attribut, inredde nya rum och salar. Och hela tiden: Karl Hildebrand, en viljefast människa, stark, vänsäll, rättrådig. Jag beundrade honom, hans konsekventa väg, hans lojalitet mot dem han samarbetade med. Att han inte lyckades helt lära mig parlamentarisk ordning och takt berodde, ansåg han, på att jag var för gammal, när han fick tag på mig.

Jag nöjer mig med detta lilla axplock bland de intressanta och förnämliga byggherrar jag kommit i kontakt med, även om det vore frestande att fortsätta. Det är en byggmästares prerogativ att kanske oftare än vad som beskäres andra finna starkt personliga, välvilliga uppdragsgivare. Det sällsammaste är att konstatera, att för mig har en byggherre i regel alltid blivit och förblivit en god vän.

HUS BYGGDA AV OLLE ENGKVIST

Ett bildsvep

1923. Hyreshus, kv. Monumentet 29, Götgatan 93, Stockholm. Byggherre: Trädgårdsmästare Emil Friberg. Arkitekt Cyrillus Johansson. Putsat tegel med lister och omfattningar av kalksten. I bottenvåningen affärslokaler och en liten intim biograf.

1924. Hyreshus, kv. Råttan 11. Hornsgatan 57, Stockholm. Eget företag. Arkitekter Knut Nordenskjöld och G. A. Falk. Putsat tegel med taklist och butiksfasad i Ignaberga kalksten. Fasadputs och färg, som icke underhållits under de gångna åren, står fortfarande perfekt. Olle Engkvists första "spekulationshus".

1924. Hyreshus, kv. Kålroten 8, Sofiagatan 1, Stockholm. Byggherre: Grosshandlare Odenrick. Arkitekter Knut Nordenskjöld och G. A. Falk. Putsat tegel med butiker i bottenvåningen och storgarage under gården.

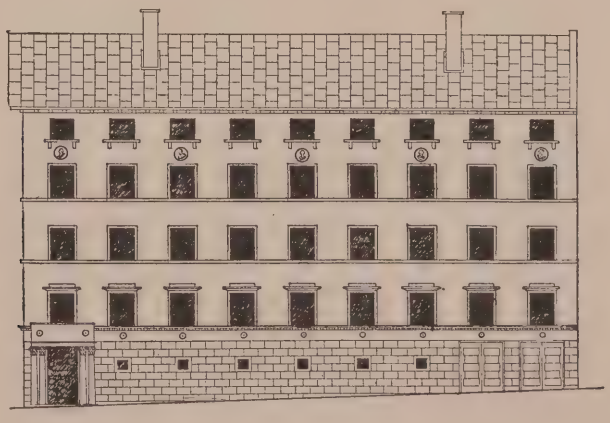

1924. Hyreshus, kv. Rodret 8, Maskinistgatan 1, Gröndal, Stockholm. Byggherre: Vaktmästare Eriksson. Arkitekt Paul Hedqvist. Putsat tegel. Biograf i bottenvåningen och storgarage under gården. Biografen senare ombyggd till kafé, varvid fasaden förstördes.

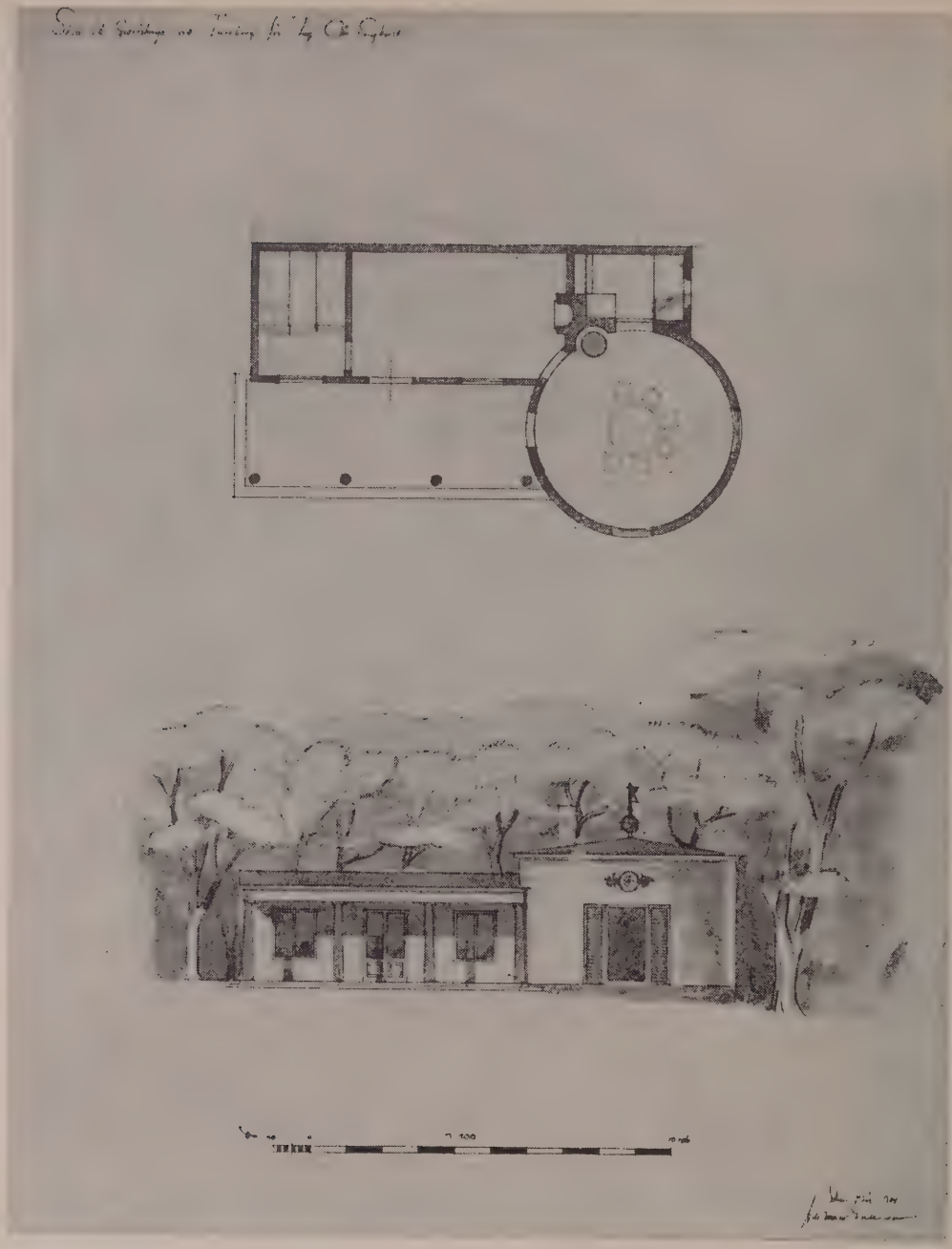

1924. Egen sommarvilla vid Edsviken. Arkitekt Nils Einar Eriksson. Gasbetong med kolonner av trä.

Ombyggnad 1917. 1700-talshus av timmer, kv. Stammen 13, Stigbergsgatan 27, Stockholm. En bostad för Olle Engkvist inreddes i bottenvåningen och i övervåningen en ateljé för Ture Tideblad, som målat denna akvarell. Huset revs 1927 när ett av Ragnar Östberg ritat hyreshus uppfördes på tomten.

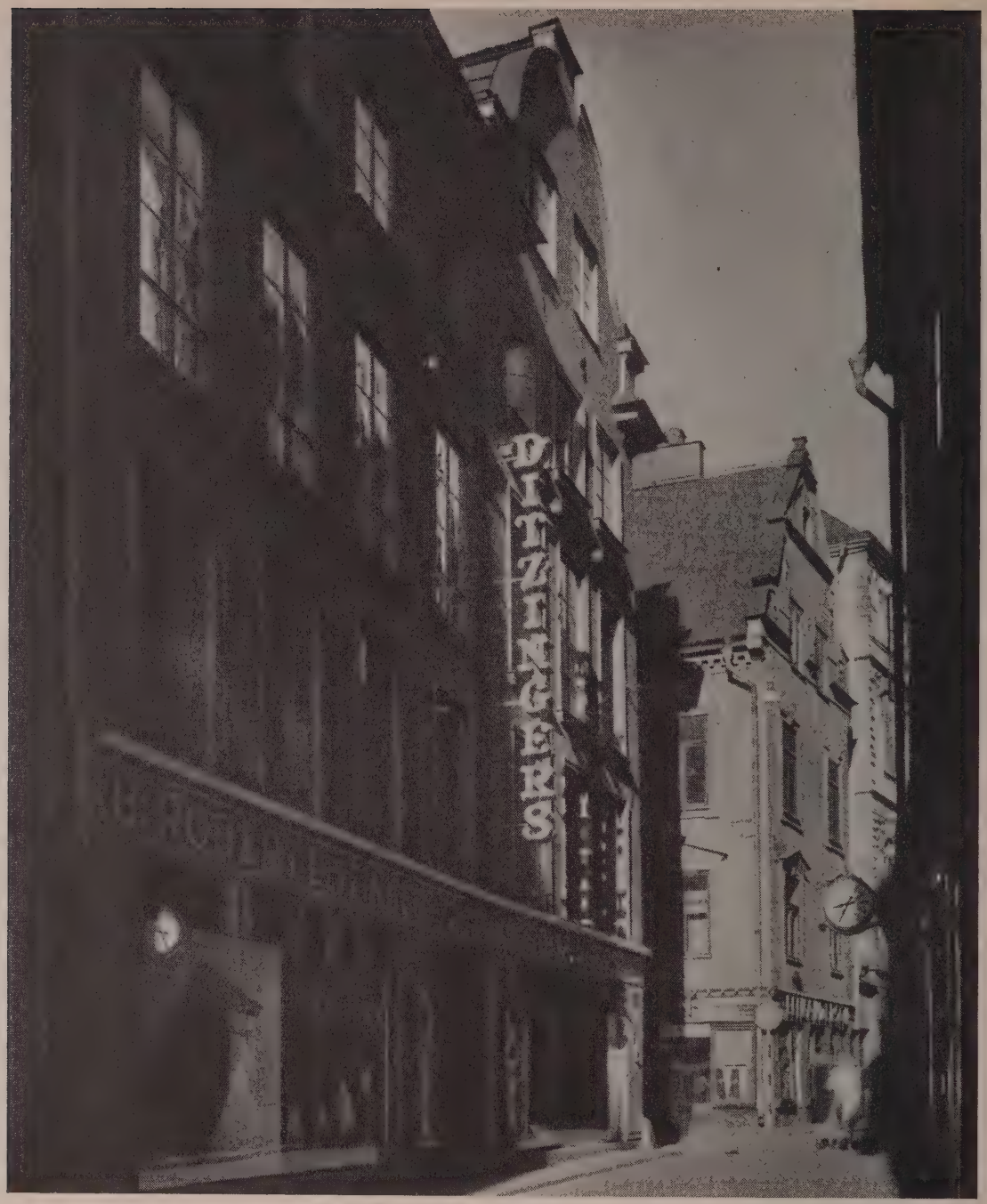

Ombyggnad 1925. Affärshus, kv. Deucalion 10, Västerlånggatan 72, Stockholm. Byggherre: Grosshandlare Oscar Schroff. Arkitekter Knut Nordenskjöld och G. A. Falk. Huset delvis från 1600-talet. Riskabelt ombyggnadsarbete på grund av att omkringliggande hus hade miserabla grunder. Vid omändringsarbetet hittades små statyetter som insattes i bottenvåningens nischer. Dessa fick tyvärr sina huvuden avslagna av någon lustig nattvandrare.

1925. Hyreshus, kv. Kattrumpan 9, Tavastgatan 40, Stockholm. Eget företag. Arkitekt Paul Hedqvist. Putsat tegel med sparsam utsmyckning av sandsten. Besvärlig planlösning på grund av tomtens ringa bredd och väldiga djup.

1926. Hyreshus, kv. Grönland 18, Nordenskiöldsgatan 82, Stockholm. Byggherre: Fru Else Kleen och statsrådet Gustav Möller. Arkitekt Carl Åkerblad. Putsat tegel med barriär och lister av Ignaberga kalksten. Lägenheterna ha utsikt över inloppet till Stockholm samt Söder. Byggherren var själv kunnigt aktiv vid husets utformning.

På motstående sida:
1926. Hyreshus, kv. Grönland 14—15, Nordenskiöldsgatan 78, Stockholm. Eget företag. Arkitekt Carl Åkerblad. Putsat tegelhus med reliefer av Nils Enberg.

1926. Hyreshus, kv. Norrtälje 18, Eriksbergsgatan 6, Stockholm. Eget företag. Arkitekt Cyrillus Johansson. Fasadtegel. Trapphusets reliefer av Ture Tideblad. Trapptornets krön av Petrus Forsberg. Den höga bergstomten medförde svåra sprängningar intill grannhusen. På berget låg en liten malmgård, som tyvärr måste rivas. Stadsplanebesvärligheterna finns beskrivna i tidskriften Byggmästaren 1928.

Ombyggnad 1926. Villa Hasselbacken (Davidsonska villan), Djurgården, Stockholm. Byggherre: Bankdirektör Erik Lamm. Arkitekt Curt Björklund. Putsat tegel med utsmyckning i gips och plåt.

1926. Borgmästargården i Ålsten. Byggherre: Borgmästare Carl Lindhagen. Arkitekt Ragnar Östberg. Putsat santorintegel, som enligt Lindhagen "tack vare sin porositet lät vinden spela in i huset". Kolonner och barriärer av Ignaberga kalksten. Koppartak. Altangolv och socklar av rispad mosaik. Terrasser av kalksten.

På motstående sida:

1927. Tryckeri för Albert Bonniers Förlag AB, kv. Moraset 22, Luntmakaregatan 39, Stockholm. Arkitekt Mauritz Dahlberg. Betongkonstruktion och fyllnadsväggar av putsat tegel. Fasadreliefen, som skildrar tryckeriarbetet, är utförd av Ture Tideblad.

1927. Hyreshus, kv. Stammen 13, Stigbergsgatan 27, Stockholm. Eget företag. Arkitekt Ragnar Östberg. Putsat tegel, fönster- och portomfattningar, socklar och trappor av Motala sandsten. Koppartak.

Serveringsrum och kök efter en senare utförd ombyggnad.

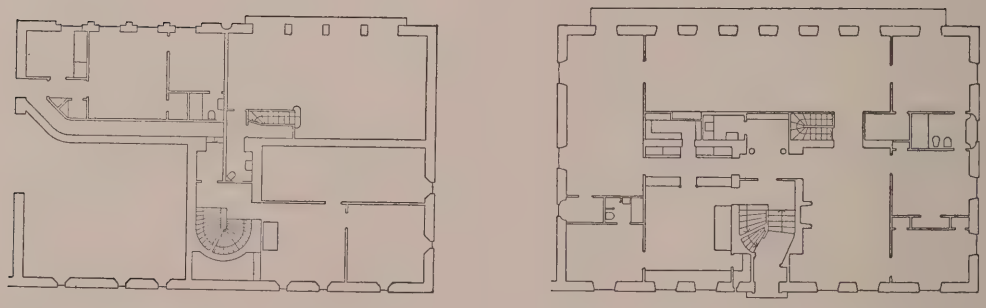

Plan av Olle Engkvists bostad. Skala 1 : 400. T. v. undre plan med vardagsrum ut mot trädgården. T. h. övre plan.

”Klosterträdgården” med tittgluggar ut mot Saltsjön.

konsum

Ombyggnad 1929. Strömsborg, Stockholm. Byggherre: Stockholms Stad. Arkitekt Ragnar Östberg. Den höga övervåningen bortrevs för att skapa ett bättre förhållande mellan husets storlek och tomtens. I bottenvåningen inreddes en restaurang. Övervåningen disponeras av Riksidrottsförbundet.

På motstående sida:

1928. Tryckeri- och kontorshus för Bokförlags AB Tiden, kv. Adonis 7, Sveavägen 68, Stockholm. Arkitekt Nils Einar Eriksson. Putsat betonghus. Ett av de första moderna kontorshusen, som senare fått så många efterföljare. Konstruktionssättet egenartat. Det fanns ingen möjlighet komma åt med pålkran, emedan de omgivande husen måste stöttas upp med stora spännverk. Därför lades bärande plattor över den lösa blåleran. Professor Carl Forssell var konstruktör och det hela har avlöpt synnerligen lyckligt. En intressant händelse bör noteras: När bygget var färdigt fylldes källaren av någon anledning med vatten. Verkmästaren blev förtvivlad och för att försöka avhjälpa detta missöde högg han hål i golvet och den grova bärande plattan. Han påstår, att det dånade som en fors, när vattnet av någon egendomlig anledning sögs ner genom detta hål, som låg långt under såväl avlopp som dränering. Fenomenet har aldrig kunnat förklaras.

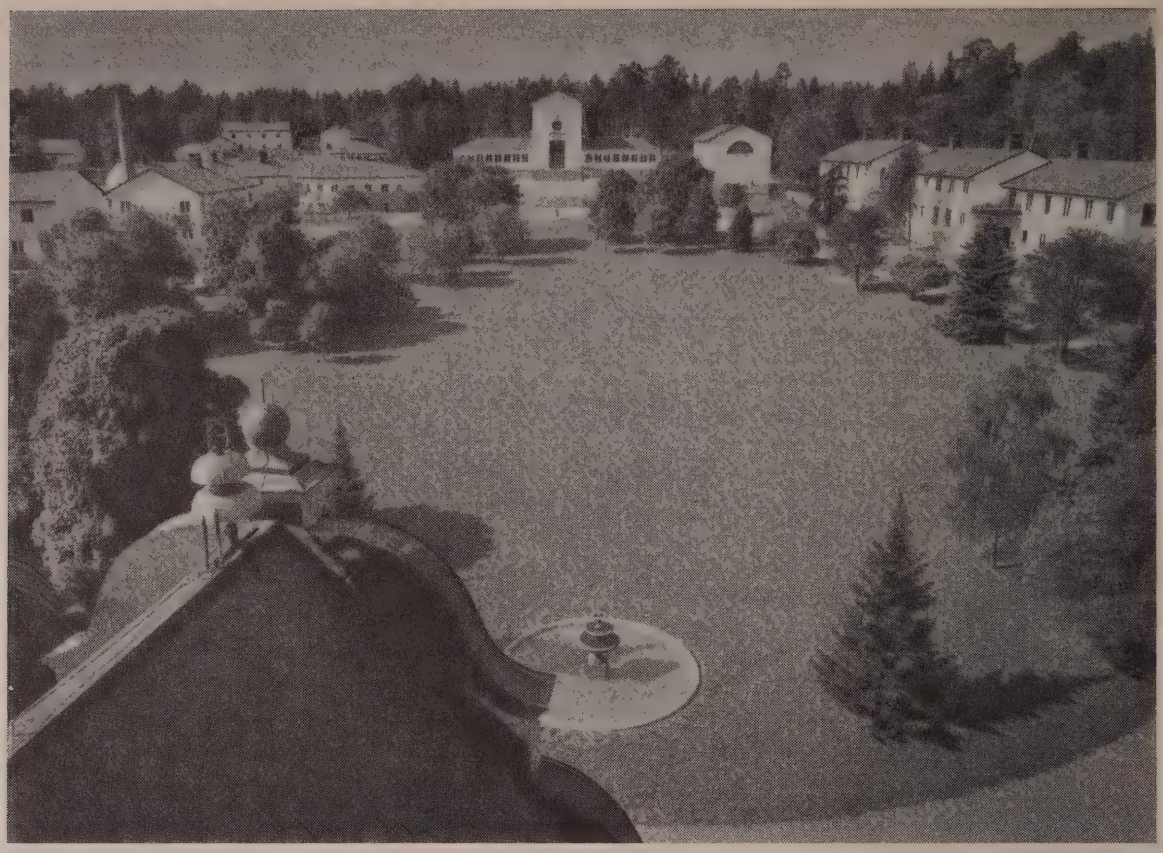

1928. Frimurareordens barnhem i Blackeberg utanför Stockholm. Arkitekt Hakon Ahlberg. Putsat tegel med tak av skiffer. I fonden kyrksal och skola flankerade av elevbostäder och matsal.

Gymnastik- och badhus, Blackeberg.

Matsalsbyggnad, Blackeberg.

Sjukstuga, Blackeberg.

1928. Villa för bankdirektör Harald Lettström, Rosenvik 3, Djurgården, Stockholm. Arkitekt Curt Björklund. Putsat tegel med kolonner av Ignaberga kalksten.

1929. Påhlmans Handelsinstitut, kv. Sjökatten, Sveavägen 82, Stockholm. Arkitekter Mauritz Dahlberg och Herbert Kockum. Den stora byggnaden omfattar halva kvarteret och är av putsat tegel med huggen kalksten i butiksvåningen. Under gården är storgarage anordnat. Handelsinstitutet disponerar våningarna 1 och 2 tr. I övrigt bostäder.

Rivningsarbete vid Barnängens Tekniska Fabriker.

Grävmaskinen kallades av arbetarna i början för "brödtjuven", då de ansåg att den stal deras dagsverken. Numera kan man inte tänka sig en större schaktning eller rivning utan grävmaskiner.

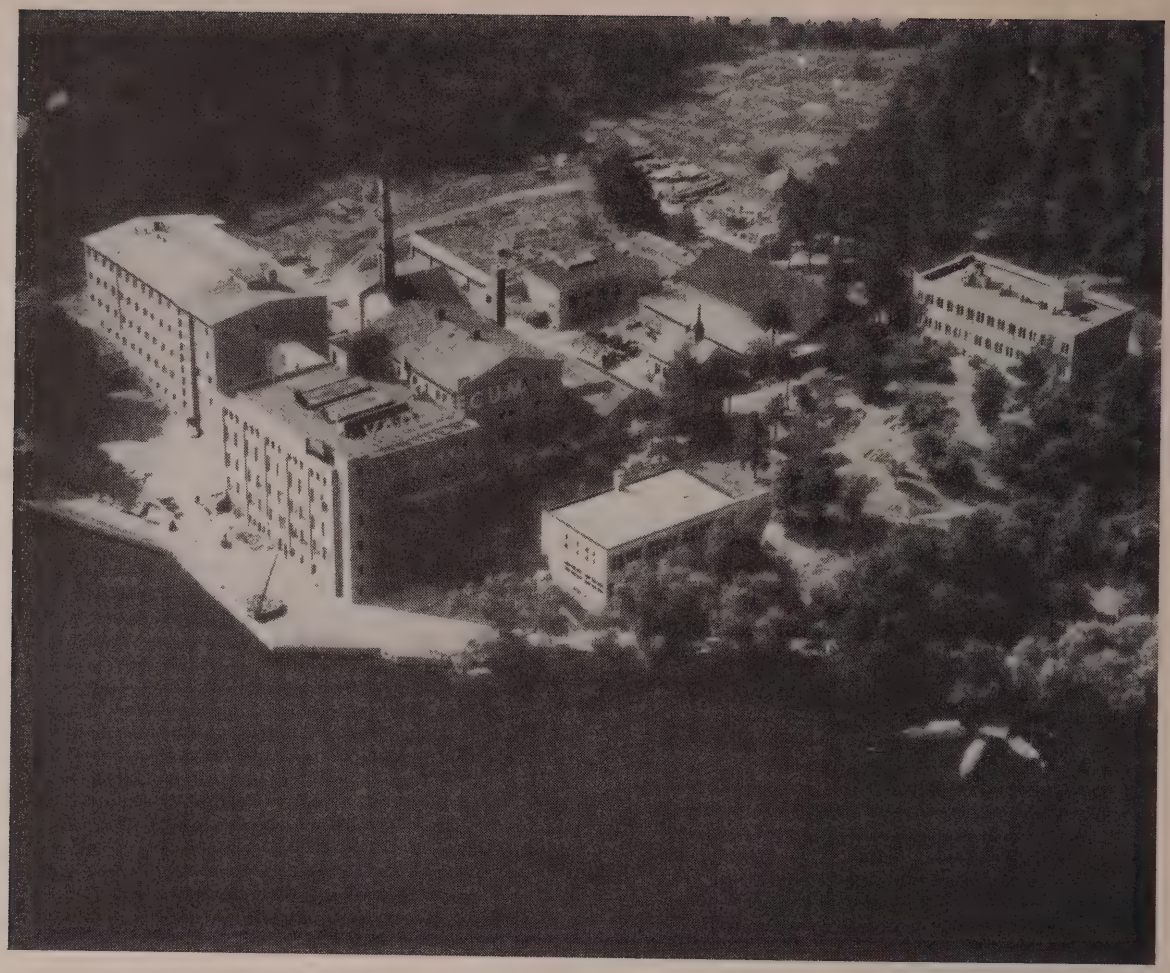

1928—1949. Barnängens Tekniska Fabriker, Alvik, Stockholm. Arkitekt Erik Vestergren. Närmast lunch- och klubblokaler, längst till höger laboratorium, vidare fabriker och lagerhus. Alla hus av fasadtegel utom lunch- och klubbhuset, som är av putsad betong.

1929. Ford Motor Comp. AB. Frihamnen, Stockholm. Arkitekt Uno Åhrén. Konstruktör Hjalmar Granholm. Betong och järnkonstruktion. Huset inrymmer kontor, utställnings-, montage- och packningshallar.

1929. Egen villa, Eldtomta, Södertörn. Arkitekt Sven Markelius. Trähus, invändigt isolerat med kork och putsat. Utvändigt liggande träpanel.

Vardagsrummets entresol, Eldtomta.

Gårdsbild, Eldtomta.

Vardagsrummet, Eldtomta.

Snickarboden.

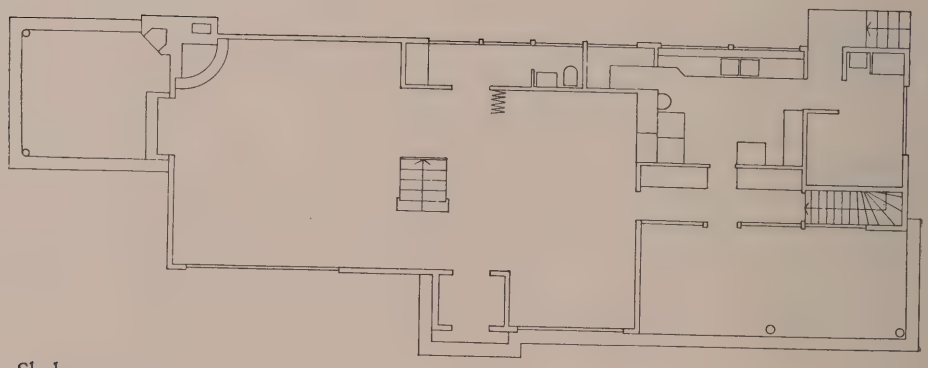

Bottenplan. Skala 1 : 200.

Fruns sovrum.

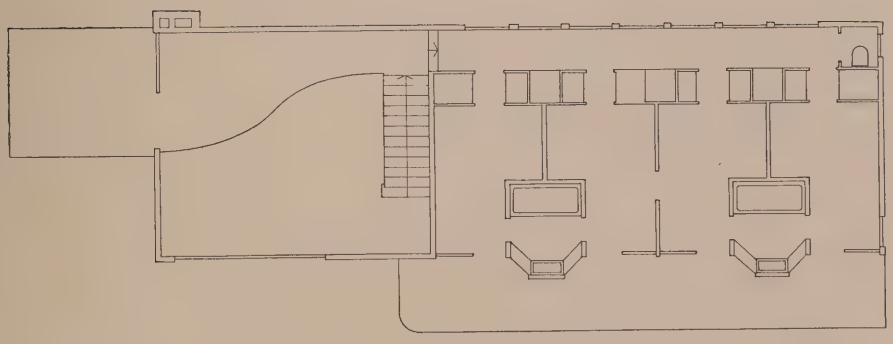

Överplan.

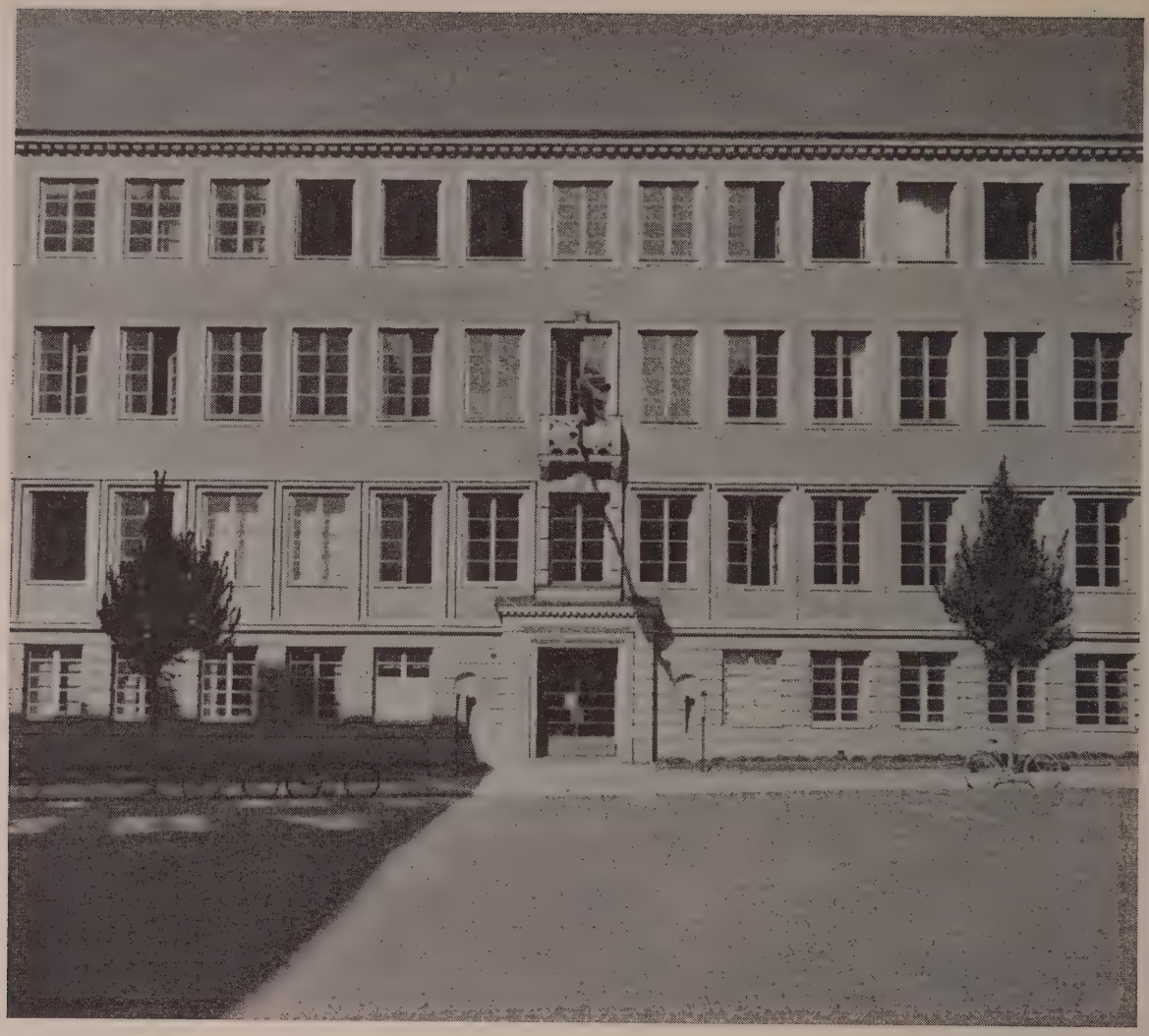

1930. Stockholms Borgarskola, Kungstensgatan 2—4. Arkitekt Knut Nordenskjöld. Putsat tegel med naturstensdetaljer. Huset innehåller skollokaler jämte en stor aula med scen.

1930. Kanslihuset, 1:a etappen. Arkitekter Gustaf Clason och Wolter Gahn. Putsat tegel.

1930. Hyreshus med biografen Flamman, kv. Tången 2, Hornsgatan 145, Stockholm. Byggherre: Fru Anna Johansson Wisborg. Arkitekt Uno Åhrén. Putsad betong. Biografen inredd delvis under gatuhuset och delvis under gården. Gårdsfasaden uppbäres av de smäckra kolonnerna i biografen, ett konstruktionssystem, som beredde mycken oro. Plan, se sid. 46.

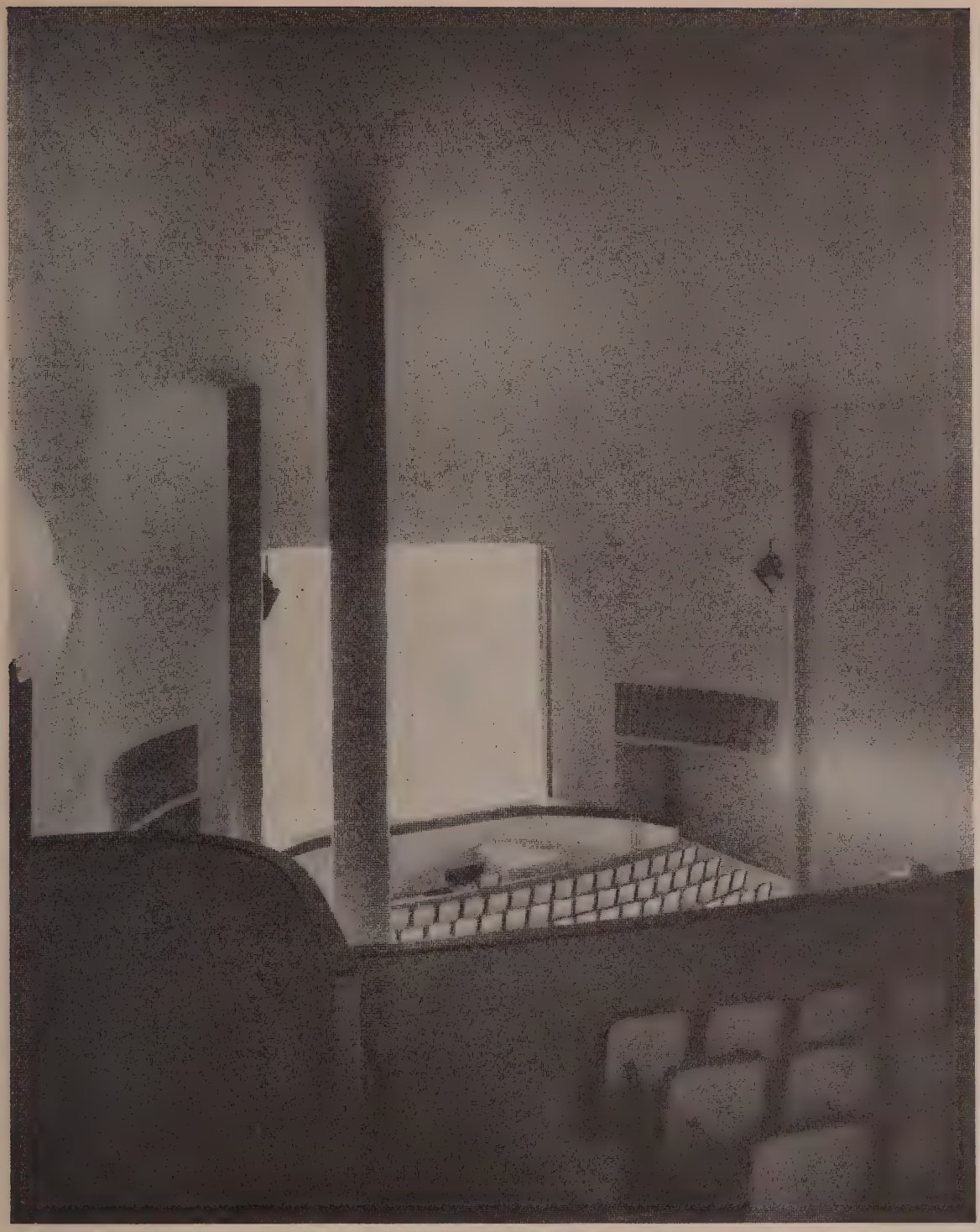

Interiör av biografen Flamman.

1931. Hyreshus, kv. Jaktvarvet, Norr Mälarstrand 64, Stockholm. Eget företag. Arkitekt Nils Einar Eriksson. Renodlat betonghus, utvändigt terrasitputsat och invändigt korkisolerat. Invändigt sitta alla formbräder kvar, på vilka rörats och putsats, således ingen utvändig isolering. Detta var det sista hus, som byggdes på detta sätt. Alla senare ha fått sin värmeisolering utvändigt. Plan, se sid 43.

1931. Sven Hedin-huset, kv. Pontonen, Norr Mälarstrand 66, Stockholm. Byggherre: Syskonen Hedin. Arkitekt Theodor Kellgren. Bostadshus i putsat tegel. Doktor Sven Hedins arkiv och bibliotek i översta våningen. Trappans entré dekorerad efter doktor Hedins skisser. Plan, se sid. 43.

1930. Hyreshus, kv. Gräset nr 2 och 3, Stockholm. Eget företag. Arkitekt Sven Markelius. Ett av de första renodlade betonghusen med invändig värmeisolering av kork. Systemet är felaktigt, emedan det resulterade i alltför starka temperaturspänningar i fasaderna med åtföljande sprickbildningar. Huset byggdes utan murare på grund av den stora murarbristen vid byggnadstillfället. Innertaken är därför endast målade. Vissa partier har dock gipsspacklats. Fasaderna målades med keimfärger. Taken av betong med neponsetbeläggning. När ett av husen skulle putsas för att därigenom olägenheterna med sprickbildningen skulle avhjälpas måste huset först dubbelröras med specialmattor, varefter det putsades med tjock tretongputs. Det visade sig vara av mycket god verkan. Plan, se sid. 45.

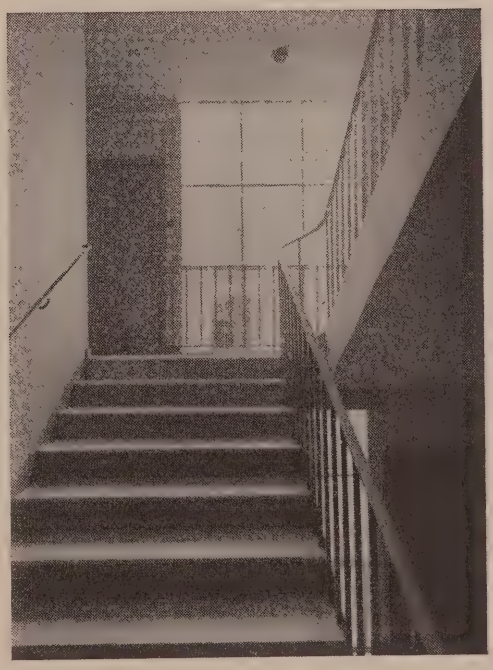

1931. Hyreshus kv. Gräset nr 1, Stockholm. Eget företag. Arkitekt Nils Einar Eriksson. Renodlat betonghus med invändig korkisolering och kvarsittande form. Taken putsade men väggarna endast vävspända. Terrasitputsade fasader. Trots frånvaron av utvändig värmeisolering har huset stått sig utmärkt, Planteknisk sett förebådas i detta hus de mörka trapporna. Ännu fick dock ej trapporna utföras utan ljus, varför detta hus lösts med en ljusgård med glasat tak. En annan planlösningsdetalj, som förtjänar uppmärksammas, är att de olika våningarna saxa med varandra med ett halvt trapplopp. Plan, se sid 45.

1931. Hyreshus, kv. Fatbursholmen 24, Magnus Ladulåsgatan 18, Stockholm. Byggherre: Katarina församling. Arkitekt Ture Sellman. Betonghus, utvändigt putsat. Det innehåller enkelrum och dubbletter för ensamstående mödrar. Ett av de mest utpräglade "funkishusen" i Stockholm.

1931. Fabriksbyggnad, kv. Blästern, Solnavägen 67—73, Stockholm. Byggherre: Stockholms Bryggerier. Arkitekt Edward Bernhard. Den största mineralvattenfabriken i landet. Betongstomme och fasadtegel. Storgarage under gården.

Ombyggnad 1931. Inteckningsbankens hus, kv. Johannes St. 1 och 2, Fredsgatan 2, Stockholm. Byggherre: Inteckningsbanken. Arkitekt Hakon Ahlberg. Huset, som ursprungligen uppfördes för fältmarskalken Gustaf Horn vid mitten av 1600-talet, har genomgått stora förändringar vid om- och tillbyggnader 1874—1876, 1904—1905 och nu slutligen 1931.

1931. Villa för bokförläggare Kaj Bonnier, Djurgårdsslätten 100, Stockholm. Arkitekt Kurt von Schmalensee.

1931. Stadshus, Sundbyberg. Arkitekt Nils Malmborg. Putsat tegel. Innehåller ämbetslokaler, sessionsrum, brand- och polisstation m. m.

På motstående sida:

1932. Skidbacke, Stora Mossen, Äppelviken. Byggherre: Stockholms Stads Idrottsstyrelse. Träkonstruktion.

1932. Idrottsplats, Kristineberg. Byggherre: Stockholms Stads Idrottsstyrelse. Arkitekt Paul Hedqvist. Betong- och järnkonstruktion.

1932. Fiskeriundersökningsanstalten, Drottningholm. Byggherre: Kungl. Fiskeristyrelsen. Arkitekt Torben Grut. Tegel med slammade fasader. Innehåller kontorslokaler, bassänger för fiskodling m. m.

1932. Konsumbutik i Segeltorp. Byggherre och arkitekt Kooperativa Förbundet. Trähus. Betecknade då en ny typ av butiker med rationella anordningar för lager, expedition m. m. I övervåningen bostad för föreståndaren.

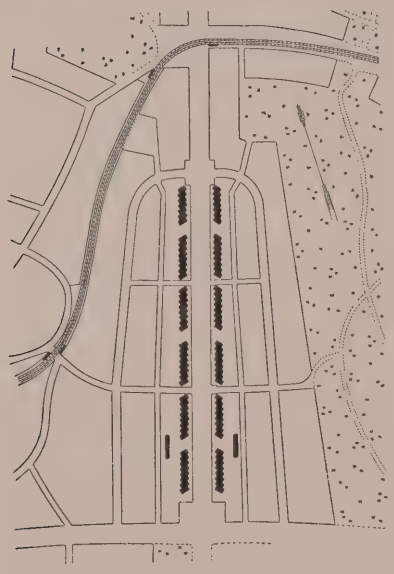

Situationsplan.

1932. Radhus i Ålsten, Ålstensgatan 27—120. Eget företag. Arkitekt Paul Hedqvist. Vissa grunder av gasbetong, andra av poolsten för att utröna dessa materials lämplighet. Resultatet gott. Ett försök att ernå god vatten- och fuktisolering medelst neponsetisolering med papp eller säckväv + asfalt visade sig olämpligt, emedan pappen gick sönder och vatten inträngde mellan papp och vägg. Isoleringen måste därför göras om. Ytterväggar av högporöst tegel, 25 cm. tjocklek. Lägenhetsskiljande väggar av 1,6 tegel för ljudisolering. Fasaderna putsade men ofärgade. Till en början kritiserades husen hårt, men numera är de eftersökta och accepterade. Plan, se sid. 58.

86

1934, 1936, 1937. Bostadsbebyggelse i Hjorthagen, Stockholm. Eget företag. Arkitekt Hakon Ahlberg. De första smalhusen. Husdjupet var endast 7,5 m. 1-stens högporöst tegel i fasader, 1-stens 1,6-tegel i lägenhetsskiljande väggar. Betongbjälklag mellan järnbalkar, upplagda på de tvärgående lägenhetsskiljande väggarna. Bebyggelsen beskriven under rubriken "Seriebyggen" i tidskriften Byggmästaren 1940, sid. 65. Planer, se sid. 49—50.

Butik i Hjorthagen.

Hjorthagen.

1935. Kårhus för Stockholms högskolas studentkår, kv. Luftspringaren 12, Holländaregatan 30—34. Arkitekt Paul Hedqvist. Tegel och betong, putsade fasader. Innehåller samlings- och restauranglokaler samt några studentrum. Ett av de första husen med crittalluppvärmning och mekanisk ventilation.

1935. Svenska Paviljongen på Brysselutställningen. Arkitekt Peder Clason. Träkonstruktioner.

På motstående sida:

1936. Centrumhuset, Göteborg. Byggherre: Försäkrings AB Svea. Arkitekt Nils Einar Eriksson. Kontors- och affärshus. Betong. Serponitputsade fasader. Grunden mycket besvärlig, djup till fast botten c:a 30 m. Franchipålning, som utfördes samtidigt med den grund för skolbygget i Göteborg, som misslyckades. Undersökning av pålarna skedde med diamantborrning rakt genom pålarna och ned i berget, varvid kärnan upphämtades och undersöktes. Sedan ett tiotal pålar på detta sätt undersökts, ansågs vidare farhågor onödiga. Husets bestånd har bekräftat soliditeten.

ATT HYRA
OLLE ENGKVIST
BYGGMÄSTARE

1936. Biografen Flamman, Göteborg. Byggherre: Svensk Filmindustri. Arkitekt Sten Branzell. Betong, putsade fasader. Rymmer 600 personer.

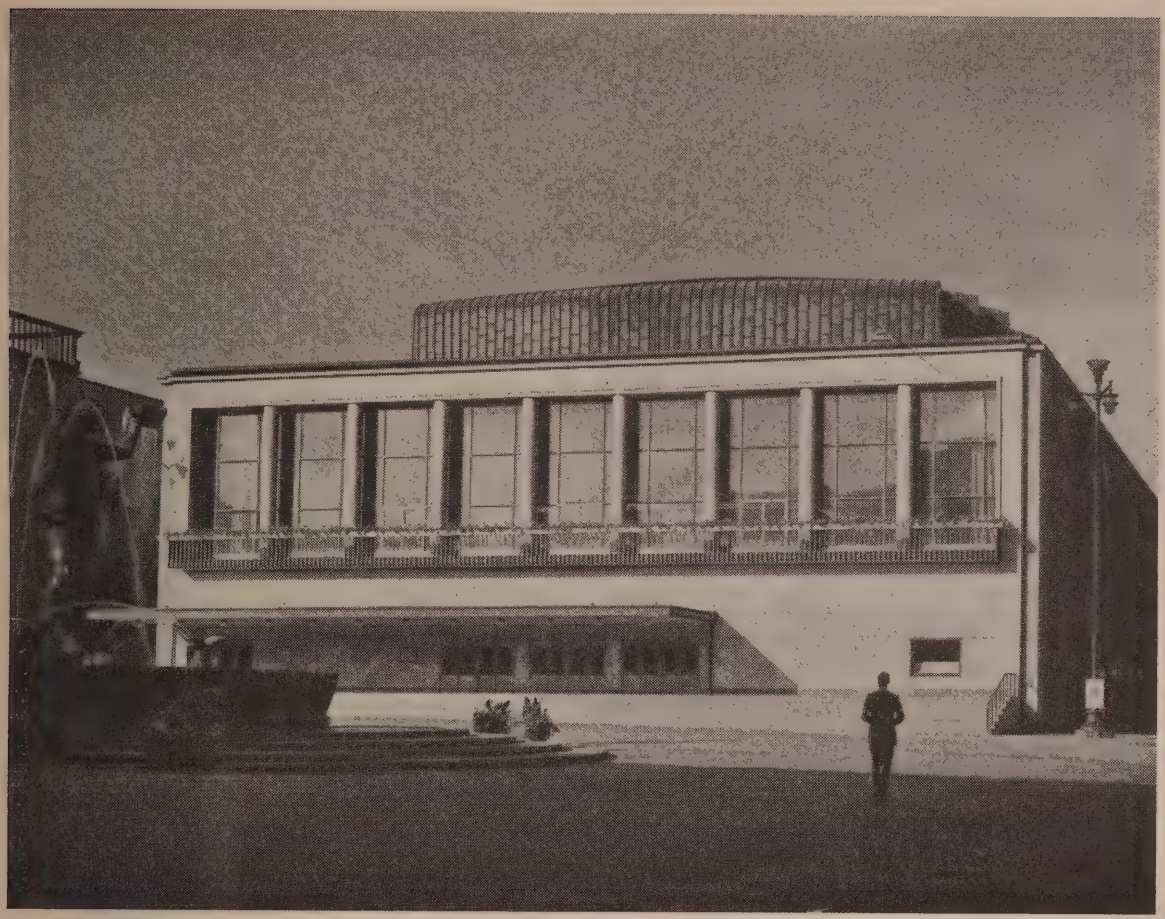

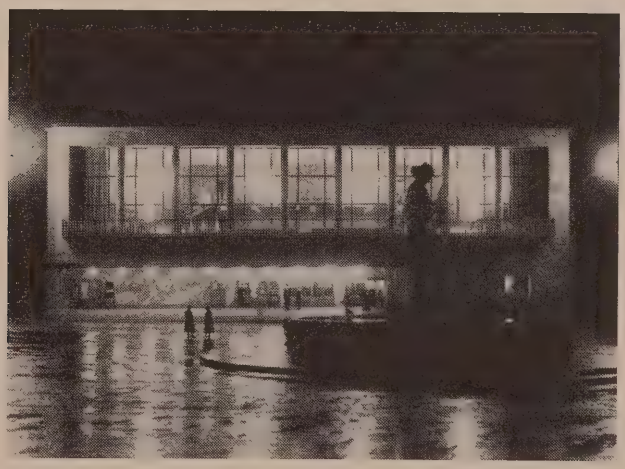

1934—1935. Konserthuset, Göteborg. Byggherre: Konserthusstyrelsen. Arkitekt Nils Einar Eriksson. Konstruktör Hjalmar Granholm. Betong, tegel, fasader i marmor och tegel. Konstnärlig utsmyckning av Prins Eugen, Sven Erixson och Otte Sköld m. fl.

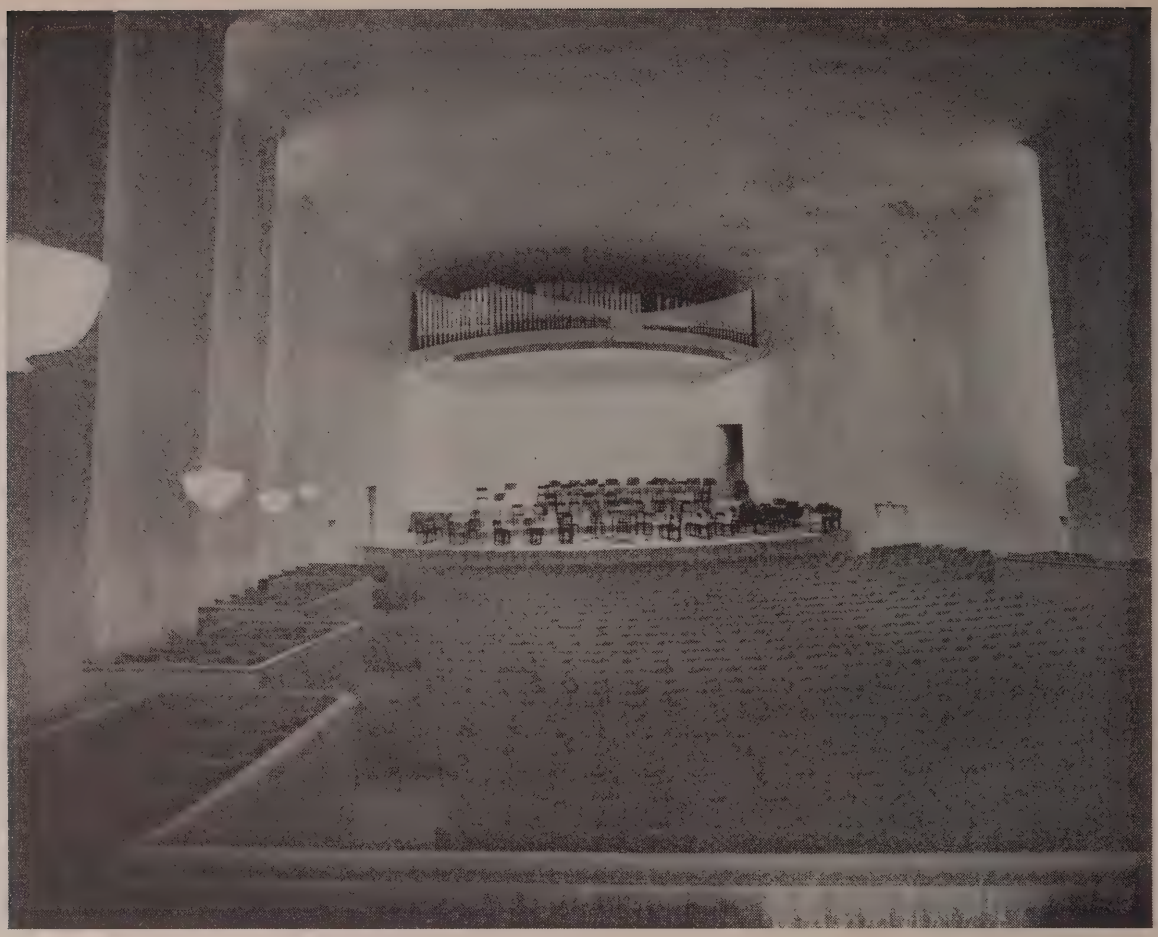

Stora konsertsalen. Rummets väggar och tak klädda med panel.

Foajén med Prins Eugens målning i fonden.

1935—1937. Rådhuset i Göteborg. Tillbyggnad. Arkitekt E. G. Asplund. Byggnaden har på grund av sitt läge och sin utformning väckt livlig diskussion. Tegel och betong. Järnkonstruktionerna i stora hallen inklädda med endast så mycket betong, som krävdes för brandsäkerheten. Därför bibehölls, efter kringgjutning och stuckputsning, balkarnas profilform.

Hallen i Göteborgs rådhus.

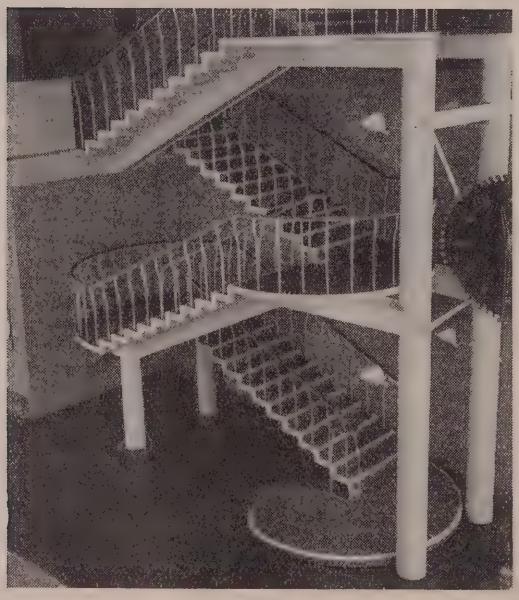

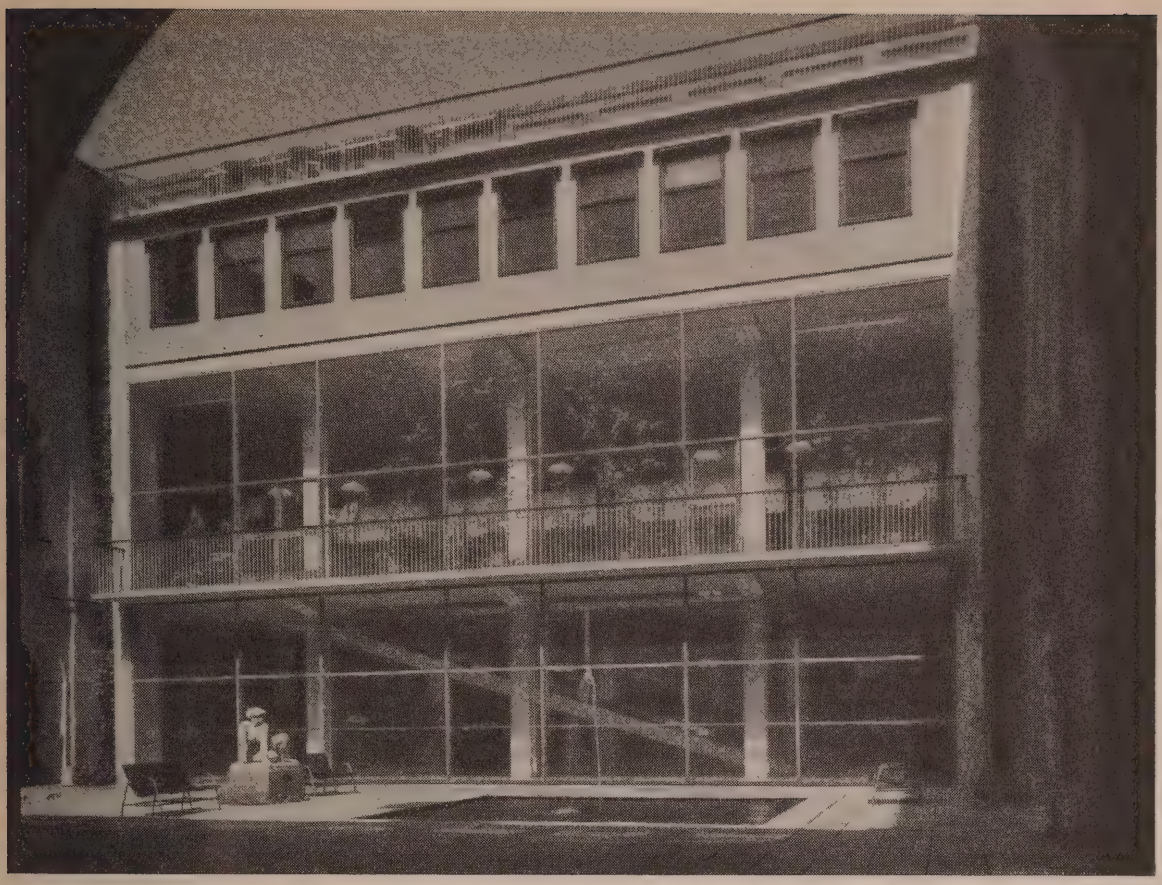

Rådhusets gård med inblick i hallen.

Ombyggnad 1936. Affärs- och kontorshus, kv. Sperlingens Backe 45, Stureplan 6, Stockholm. Byggherre: Inteckningsbanken. Arkitekt Gustaf Clason. Praktiskt taget hela bottenvåningens fasad glasades. Ett oerhört svårt arbete, bl. a. därför att hållfastheten hos den gamla grunden av sten i kallmur var så vansklig att bedöma.

1935. Privatvilla och laboratorium, Bråvallavägen 42, Djursholm. Byggherre: Professor Gustaf Ising. Arkitekt Knut Nordenskjöld. Putsat tegel. På grund av laboratoriets krav på störningsfrihet måste järn i vissa områden utbytas mot metall. För en lekman verkar det egendomligt, att jordklotet kan vägas i detta lilla laboratorium under det att atomernas sprängning kräver ett jättehus som den Siegbahnska institutionen.

1936. Jakobsberg, Skansen. Byggnaden, ett av de gamla tullhusen från Hornstull, flyttades under arkitekt Erik Fants överinseende till sin nuvarande plats och bebos nu av 1:e intendenten vid Skansen doktor Gösta Berg.

På motstående sida:

1935. Kontors- och bostadshus, kv. Mullbärsträdet 1, Kungsholmstorg 1—11. Byggherre: Stockholms Bryggerier. Arkitekt Ture Ryberg. Betong med utvändig isolering av gasbetong och fasad av marmor. Denna beklädnad har stått sig bra tack vare stor omsorg vid utförandet. Marmorplattorna äro fästade med fosforbronsdubbar ingjutna i betongen. Plan, se sid. 43.

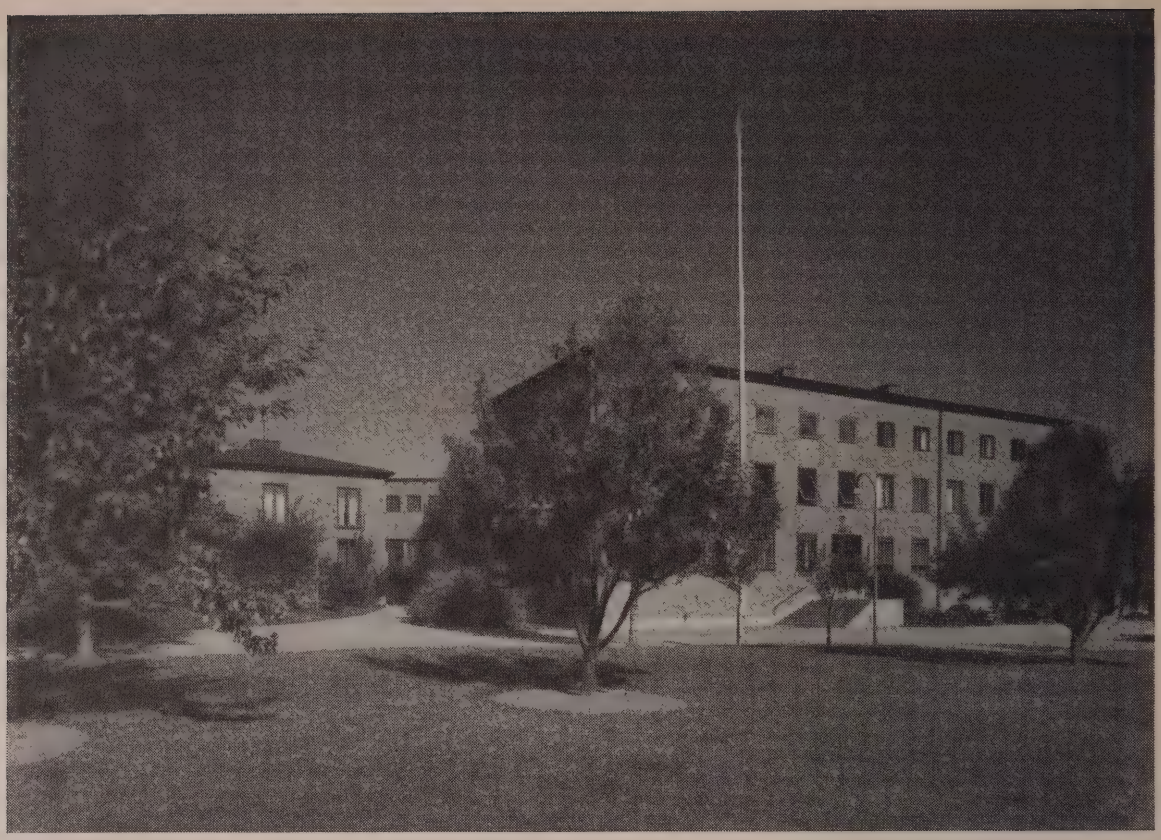

1936. Siegbahnsinstitutionen, Frescati, Stockholm. Byggherre: Nobelinstitutet. Arkitekt Gustav Holmdahl. Tegel och betong. Byggnaden, som innehåller cyklotroner för atomkärnornas sprängning, har krävt många intressanta specialkonstruktioner, ofta av svår art.

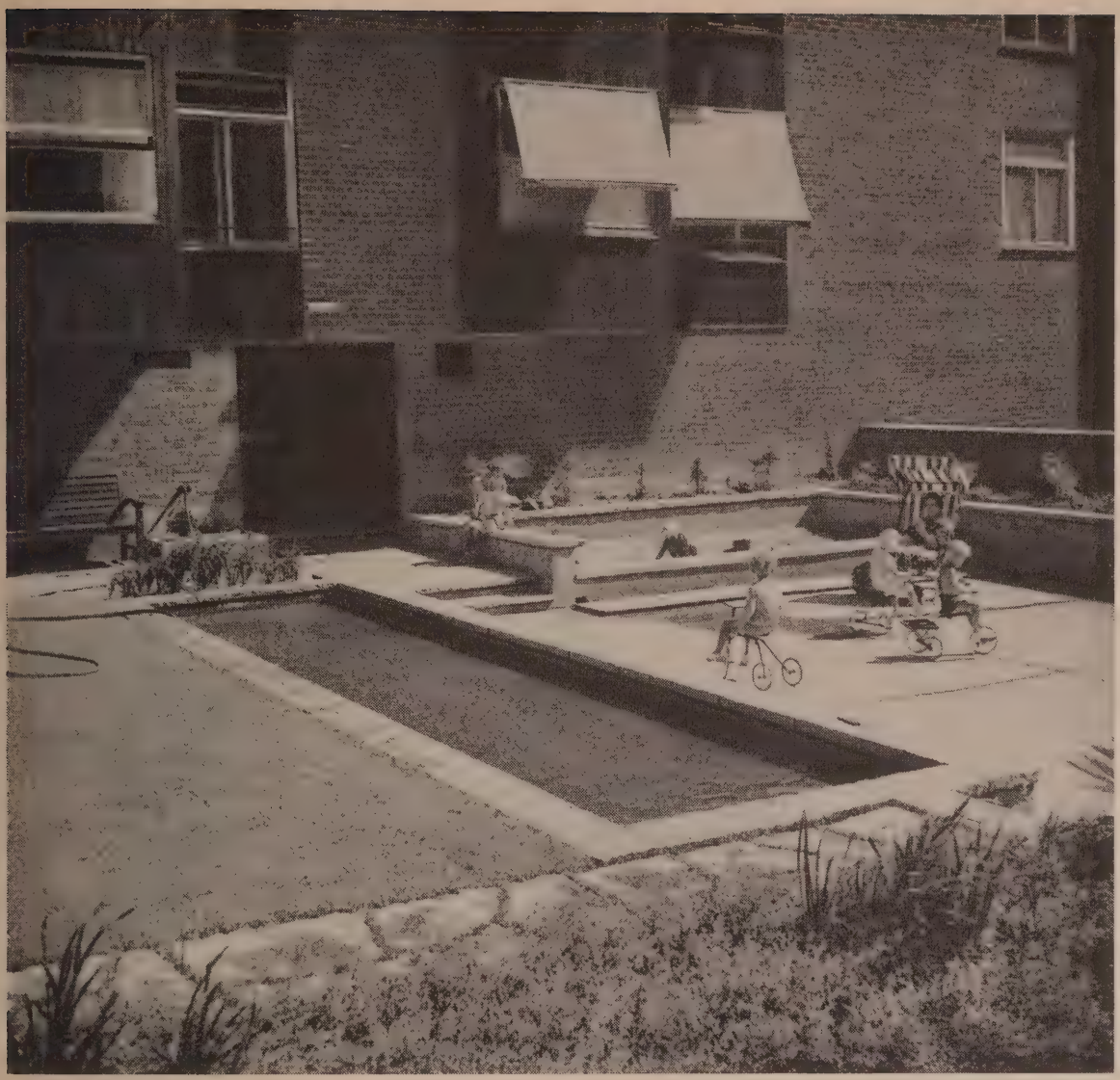

1936. Hyreshus, kv. Tegelslagaren 12, Nytorgsgatan 36—38, Stockholm. Byggherre: AB Julius Westerdahl. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius. Bostadshus av fasadtegel och betong med burspråk och vestibuler av oljad teak. Såväl planlösning som materialval har varit betydelsefulla för utvecklingen. Trädgården, som är planerad av trädgårdsarkitekt Sven Hermelin, utgör en skyddad lekplats för husets barn. Storgarage under gården.

Kv. Tegelslagaren. Interiör av vardagsrum och kök.

Kv. Tegelslagaren. Plan, se sid. 45.

1936. Nyboda Barnhem, Midsommarkransen. Byggherre: Stockholms Stads Barnavårdsnämnd. Arkitekt Paul Hedqvist. Fasadtegel och betong. En både till läge och utformning förnämlig och föredömlig barninstitution.

Nyboda barnhem.

1938. Kollektivhus för självförsörjande kvinnor, kv. Smaragden, Kungsklippan 11, Stockholm. Eget företag. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius. Fasadtegel och betong. Hotellidéen har tillämpats med korridorsystem, portier, lokaltelefon, restaurang, sällskapsrum m. m. Den veckade fasaden med mycken fönsteryta är betingad av önskan att så långt det är möjligt tillvarata solljuset även i norrummen. Crittaluppvärmning, mekanisk ventilation med varmluftsinblåsning i alla rum. Plan, se sid. 57.

Smaragden.

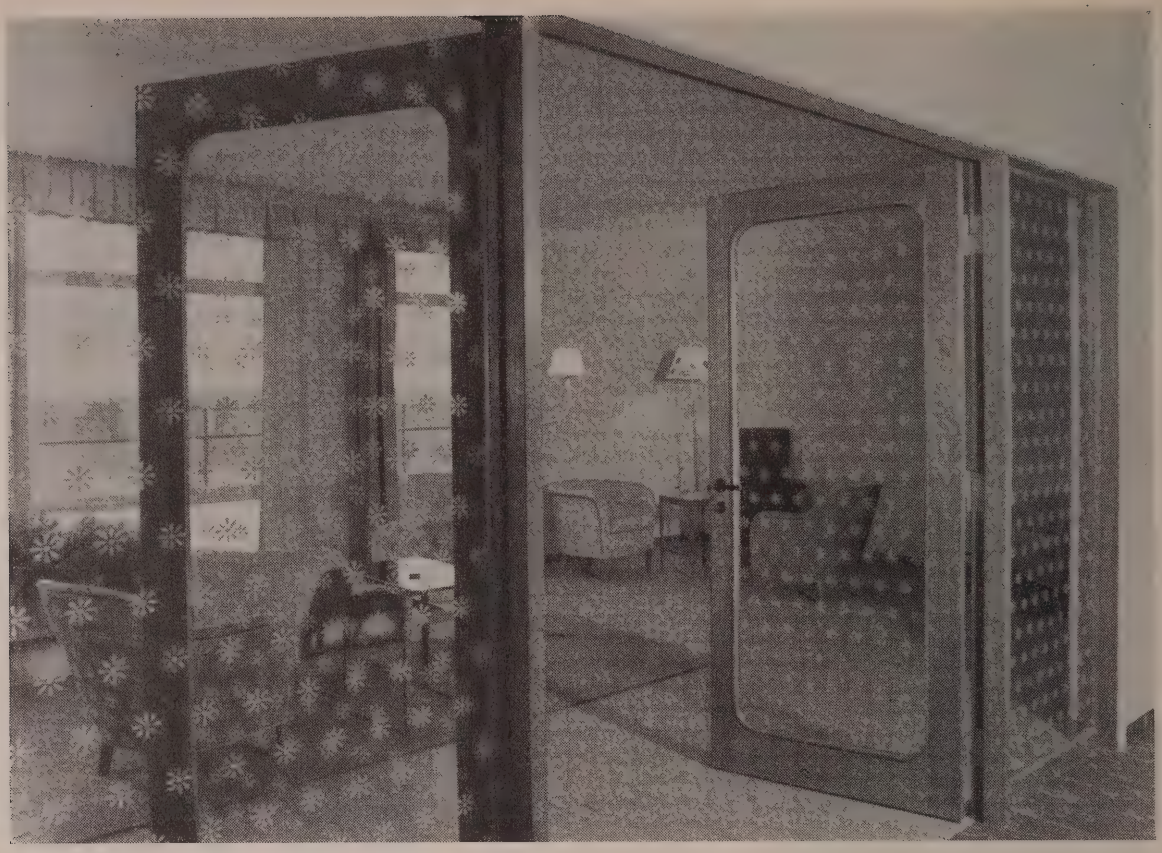

Sällskapsrum.

Trapphus i Smaragden.

Ombyggnad av Riksdagshuset 1937—1940. Arkitekt G. A. Nilsson. Arbetet kunde endast bedrivas vid riksdagsferierna. De tyngande granitattributen på taken plockades bort. Där fanns detaljer, som vägde upp till 20 ton, varför utomordentligt starka fasadställningar krävdes. Invändigt utfördes betydande omändringar i syfte att skapa nya utrymmen och bättre kommunikationer mellan olika lokaler. Nyanläggning för värme och genomgripande ventilationsanläggningar utfördes.

På motstående sida:

1937. Hässelby kyrka. Arkitekt Folke Hjortzberg. Slammade tegelfasader. Altarmålning av Olle Hjortzberg symboliserande den idoga trädgårdsstaden.

Thulehuset.

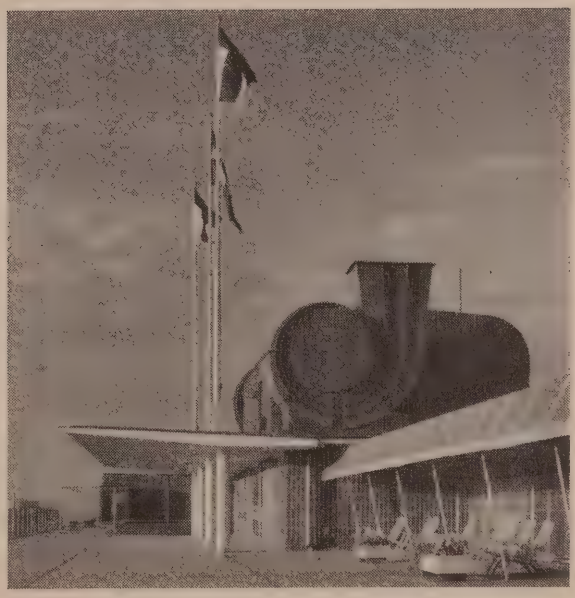

1938—1940. Thulehuset, kv. Träsket, Sveavägen, Stockholm. Arkitekt Gustaf Clason. Betong med fasadbeklädnad av tjeckiska rakodurplattor. Huset är utförligt beskrivet i tidskriften Byggmästaren 1940. Det avsågs vid projekteringen, att endast ungefär 1/5 skulle användas för Thules behov. Företaget har emellertid nu vuxit så att det allra mesta lokalutrymmet är absorberat av Thule. Thulehuset är säkerligen det rationellaste och mest välstuderade kontorshuset i landet, och har haft stort inflytande på utvecklingen.

Villa Västberga, trädgården.

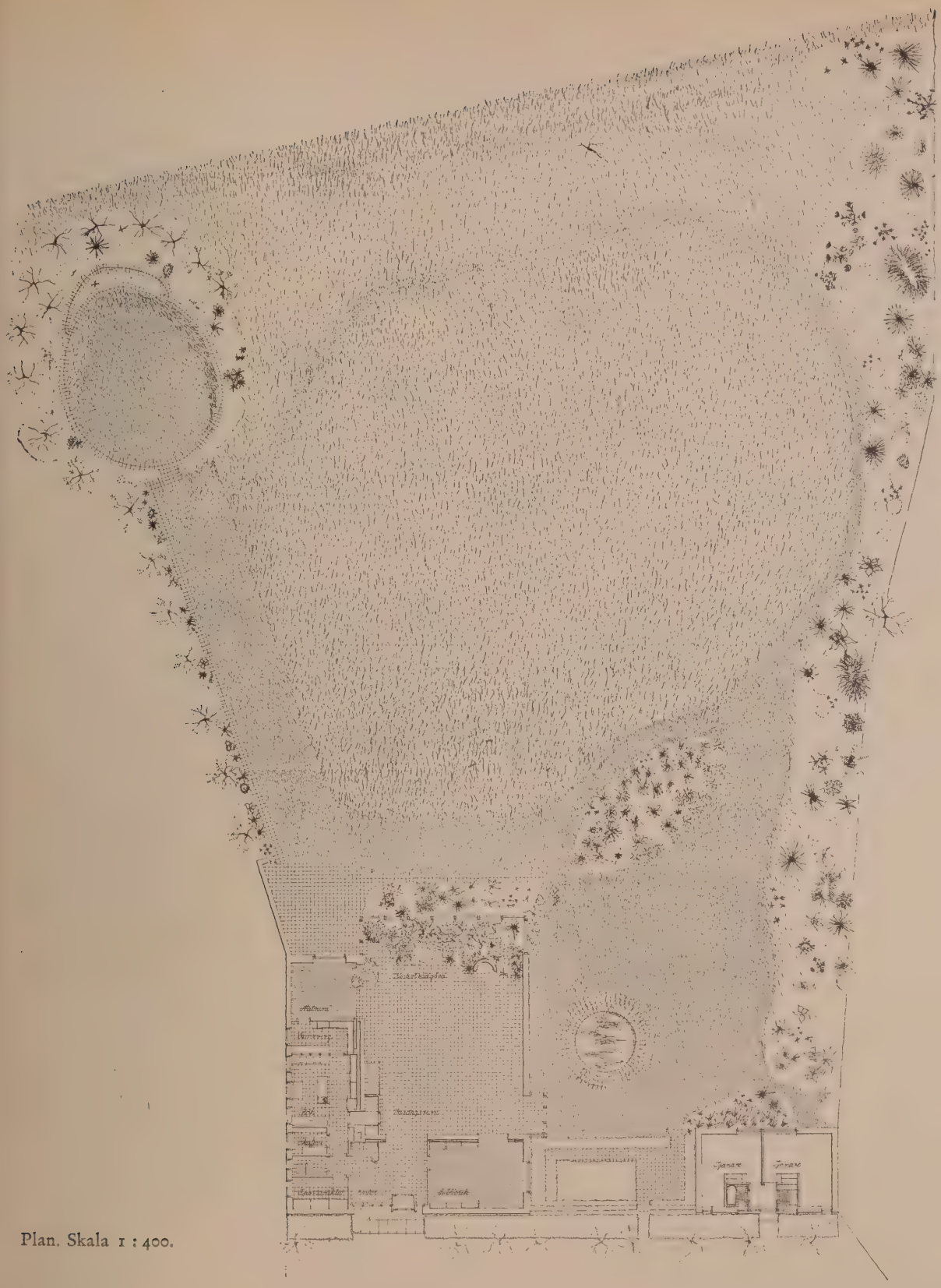

Plan. Skala 1 : 400.

1938. Egen villa, Västberga, Stockholm. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius. Avsikten med detta bygge var att mitt i ett industriområde skapa en högvärdig bostadsmiljö. Detta lyckades också tack vare utmärkta arkitekter och i samråd med trädgårdsarkitekt Sven Hermelin. Den ursprungliga tanken, som föresvävade byggherren, att skapa en svensk motsvarighet till det pompejanska huset, förverkligades ej av många skäl och hänsyn. Huset, med den stora vinterträdgården, luftkonditionering, golv-, tak- och väggvärme, de praktiska anordningarna för hushållsarbetet, var mycket trivsamt att leva i.

Vardagsrum.

Signhild Engkvist i vinterträdgården.

Vinterträdgården i Villa Västberga.

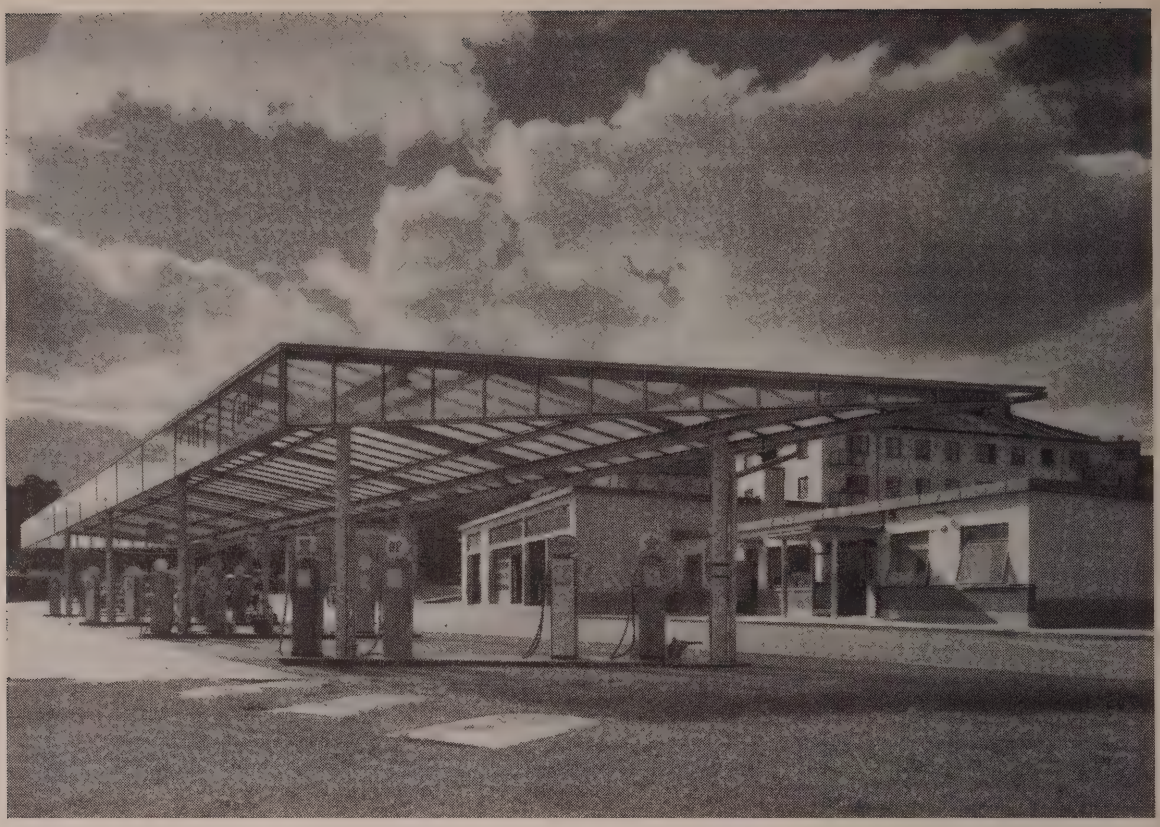

1938. Bensinstation, Midsommarkransen. Arkitekt Herbert Kockum. Järn och glas. En av de största bensinstationerna i landet.

1938. Sommarrestaurang Strömparterren, Stockholm. Arkitekt Parkavdelningen, Holger Blom. Järn, trä, glas och markisväv. Det gällde för arkitekten att skapa en låg, översiktlig och diskret anläggning på den ömtåliga platsen.

1939. Kommunalt bostadsbygge för barnrika familjer, Tellusborgsvägen 52—74, Midsommarkransen. Arkitekt Harald Bergsten. Fasadtegel.

1939. Hyreshus, kv. Pyramiden 4, Götgatan 79, Stockholm. Byggherre: AB Julius Westerdahl. Arkitekter Nils Ahrbom och Helge Zimdahl. Fasadtegel och betong. En god planlösning, ett av de sista "fria" husen, som byggdes före den stora restriktionstiden. Modern ventilation med inblåsning av förvärmd friskluft till alla lägenheter. Apotek och butiker i bottenvåningen. Plan, se sid. 47.

Några arbetsbilder från Tellusborgsbebyggelsen. En murare.

Betongarbetare.

Timmermän.

Rörarbetare.

1938—1939. Bostadsbebyggelse Tellusborg, Midsommarkransen. Eget företag. Arkitekter Hakon Ahlberg, Sven Backström och Leif Reinius. Högporöst tegel, putsade fasader. En stor anläggning för att skapa bostäder åt de nya storindustrierna, främst L. M. Ericsson i Midsommarkransen. Det sista försöket firman gjorde med bostadsrättsföreningar. Övervägande 2-rumslägenheter, en fortsättning av idéerna från Hjorthagen med utnyttjande av erfarenheterna därifrån. C:a 1,000 familjer bereddes här bostäder. Vid krigsutbrottet 1939 uppstod svårigheter med uthyrningen, men efter ett år voro alla lägenheterna uthyrda. Plan, se sid. 50.

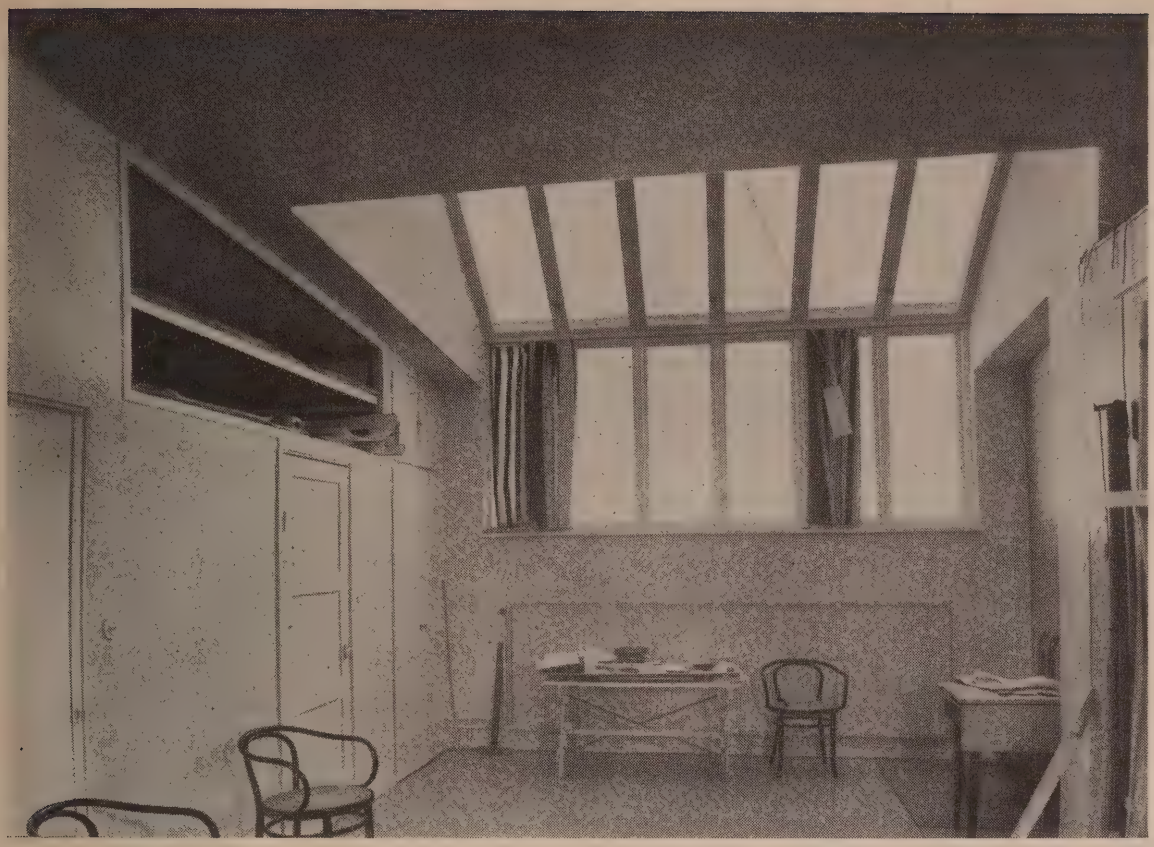

Även konstnärer flyttade ut till Tellusborg, bland dem min gamle medarbetare, artisten Ture Tideblad, som inredde ateljé och bostad i ett av de högt belägna husen. Han dekorerade förtjänstfullt den stora samlingssal som byggdes i den nya stadsdelen.

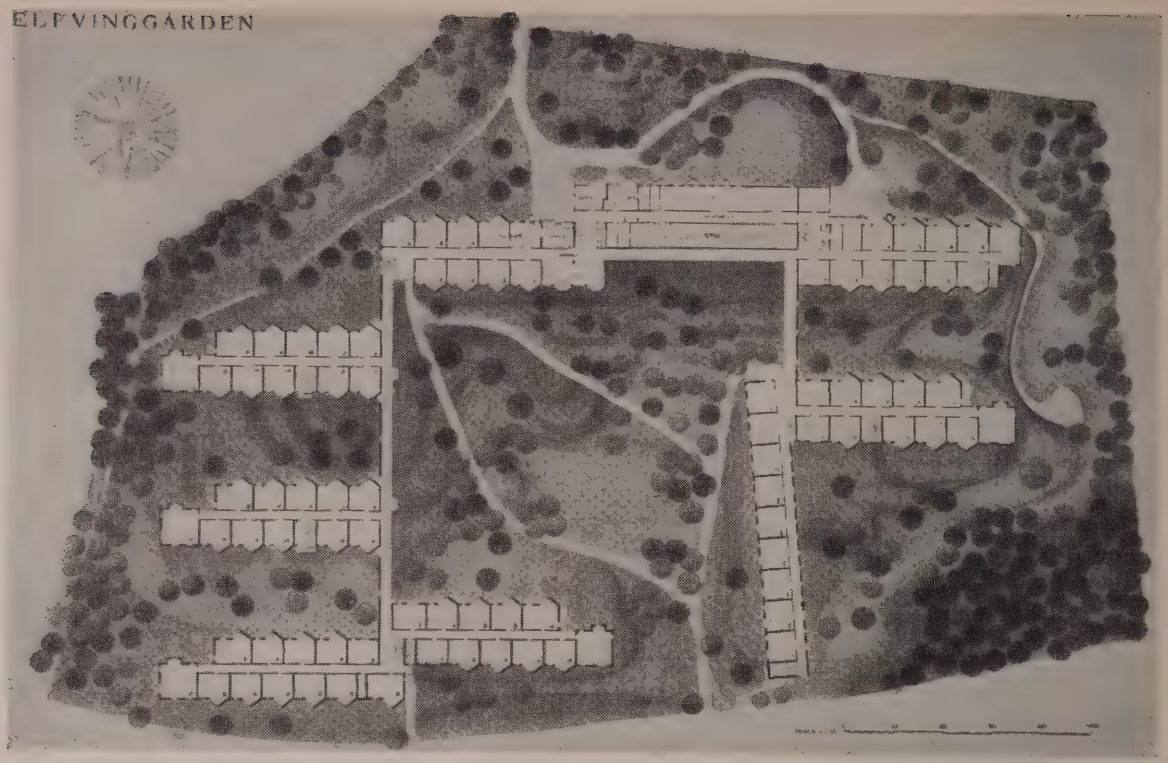

1940. Elfvinggården, kv. Tombolan, Alvik. Byggherre: Elfvingska Stiftelsen. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius. Uppgiften var att bygga ett kollektivhus för c:a 200 "ensamstående kvinnor, som en väsentlig del av sitt liv bott i Stockholm". Tomten i Alvik upplåts mot tomträtt av Stockholms Stad. Som stadsplanen endast tillät 2—3-våningshus, blev bebyggelsen utbredd. Byggnaderna sammanbindas med glasintäckta gångar. Restaurangen är förlagd högst uppe i entrébyggnaden i samband med sällskapsrum. Lägenhetsstorlekarna är 1—2 rum, kokvrå, sovalkov och bad. Material fanns av förkrigskvalitet, och anläggningen ger intryck av soliditet och elegans. Gult fasadtegel, linotileplattor i ljusa färger i korridorer och gångar. Plan, se sid. 57.

Elfvinggården.

Elfvinggården.

Sällskapsrum i Elfvinggården.

1943. Bostäder för barnrika familjer för AB Stockholmshem, kv. Katoden och Koppartråden, Västberga. Arkitekter Ernst Hawerman och Nils Friberg. Rött fasadtegel. Här prövades fyravåningshuset utan hiss men med reducerad rumshöjd, 2,5 m. Denna rumshöjd ansågs av expertisen fullt tillräcklig, i synnerhet som lägenhetsytan gjordes så mycket större så att lägenheternas kubikinnehåll blev lika som i motsvarande lägenheter i andra hus med normal våningshöjd. Trots detta avstod Staden från att upprepa experimentet med denna rumshöjd. Plan, se sid. 50.

Ombyggnad 1940. Bocktornet, kv. Europa 10, Köpmantorget 10, Stockholm. Eget företag. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius. Gamla stans högsta hus på minsta tomtyta (88 m²) och ett av de äldsta. Huset är beskrivet av doktor Alm, som bevakade ombyggnaden ur kulturhistorisk synpunkt. Det är även tidigare ombyggt, men som visas av murförbanden i ett oputsat fält, är de gamla yttermurarna kvar upp till 4:e våningen.

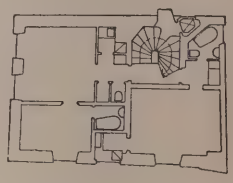

Våningsplan i kv. Europa.

Bocktornet i Gamla stan.

1941. Kollektivhus för familjer, kv. Gnejsen, Gubbhusgatan 5—7, Stockholm. Arkitekt Albin Stark. Gult fasadtegel. De kollektiva anordningarna har så småningom inskränkts till restaurang, dock utan skyldighet för hyresgästerna att där intaga måltider — en eftergift som ej varit lycklig. Plan, se sid. 56.

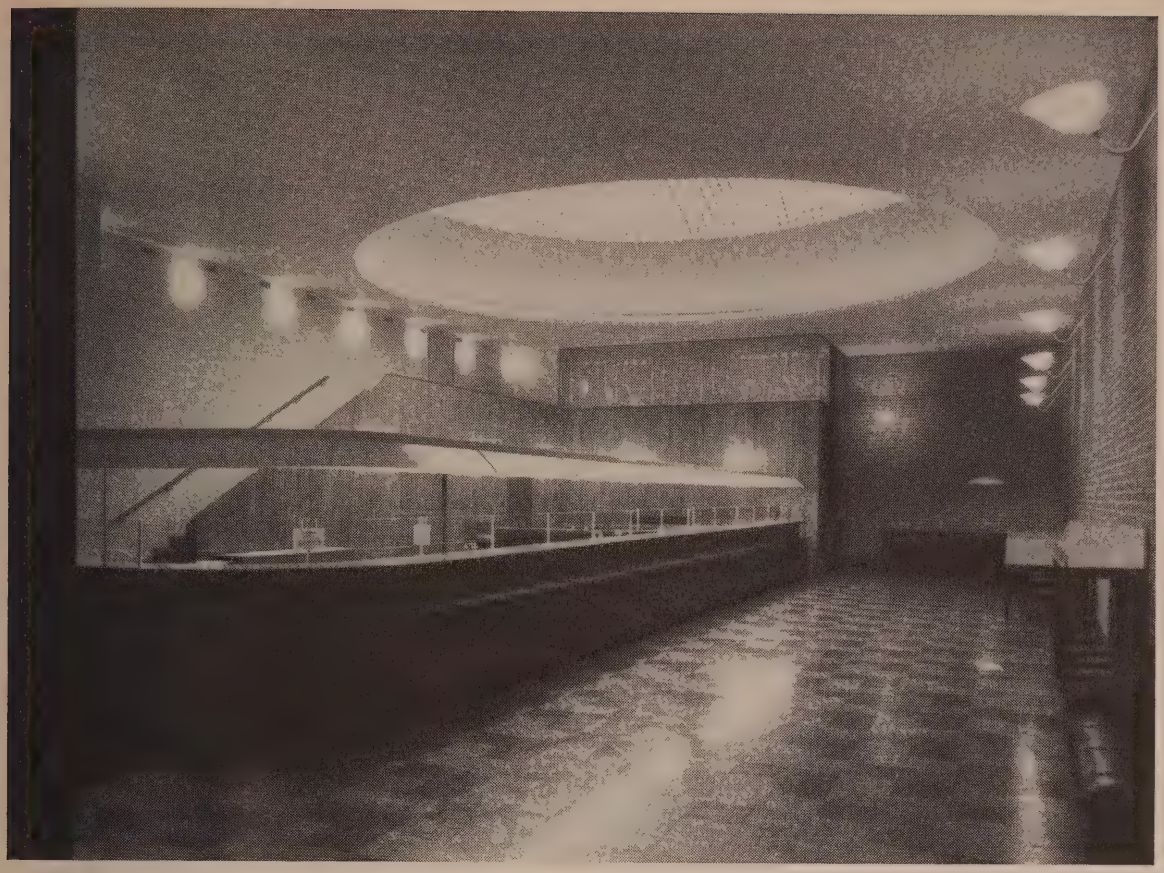

1941. Göteborgsbankens hus, kv. Druvan, Karlstad. Arkitekt Wolter Gahn. Bostadshus med bank i bottenvåningen. Rött fasadtegel.

1940. Villa och ateljé, Herserud, Lidingö. Byggherre: Skulptör Stig Blomberg. Arkitekt Rolf Engströmer. Villan ligger i brant sluttning mot Värtan och är byggd av gasbetong som fasadputsats på bostadshuset, under det att den höga ateljébyggnaden murats med indragna fogar och kalkats, en idé som egendomligt nog inte vunnit efterföljd.

Stig Blombergs altan med öppen spis och utsikt över Värtan.

Stig Blomberg vid ateljéns öppna spis.

Interiör av Stig Blombergs ateljé.

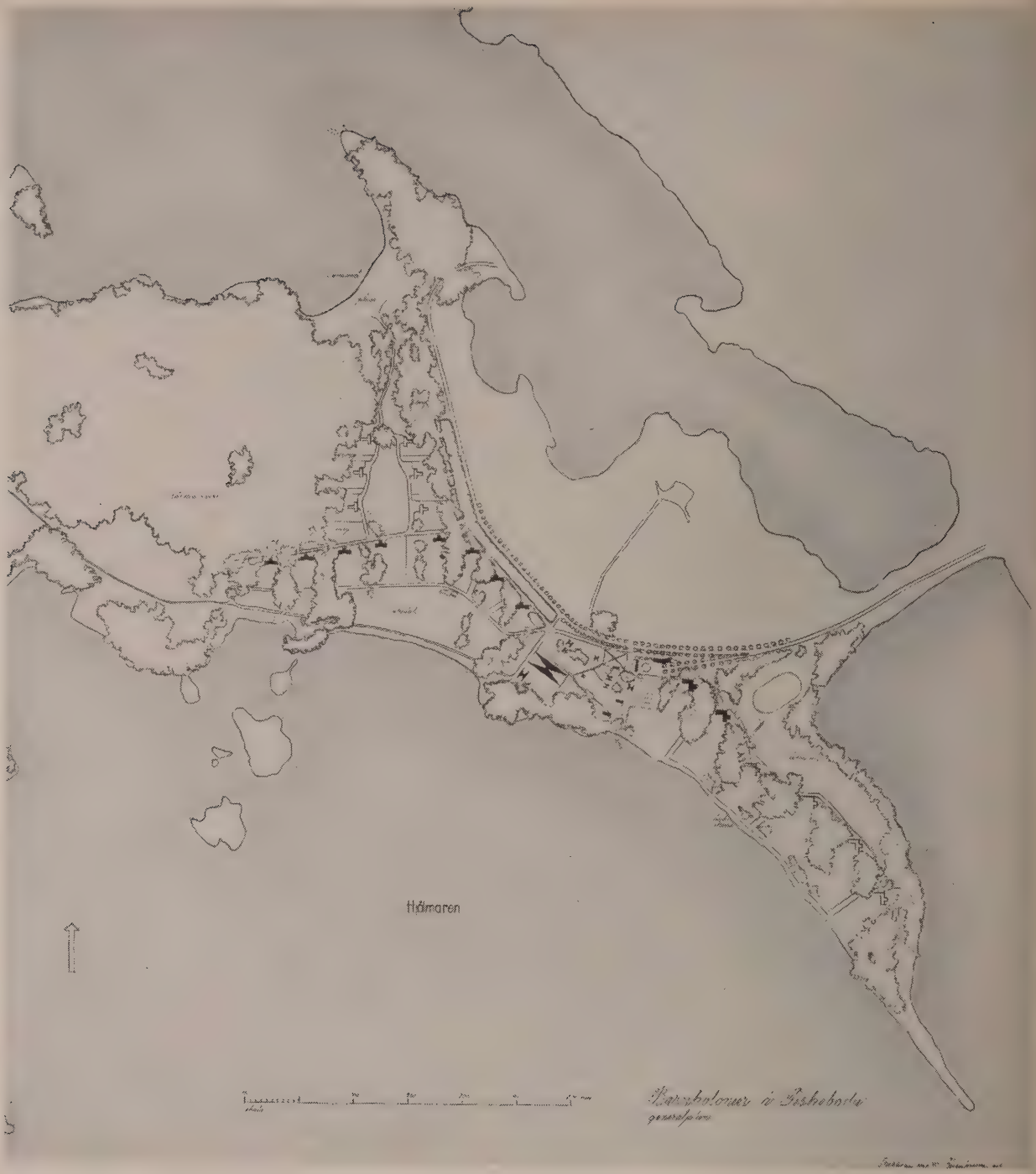

1941. Fiskeboda barnkoloni, Julita, Södermanland. Byggherre: Barnens Dags Förening. Arkitekt Birger Jonsson. På en fin sandrevel i Hjälmaren ligger denna barnkoloni, som kanske är den mest välutrustade, som utförts i landet. Centralkök, matsalar i varje hus. Plats för 500 barn. Vinterbonad med centralt pannrum.

Fiskeboda barnkoloni. Byggnadsvinkeln öppnar sig mot sydväst.

1941. Lekstuga för disponent Nils Westerdahls barnbarn. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius. Med en byggnadsyta av endast 8 m² är detta det minsta hus, som firman byggt. En elegant liten stuga med öppen spis, kokspis och veranda. Stomme av fin furu och tacktäckning av träspån.

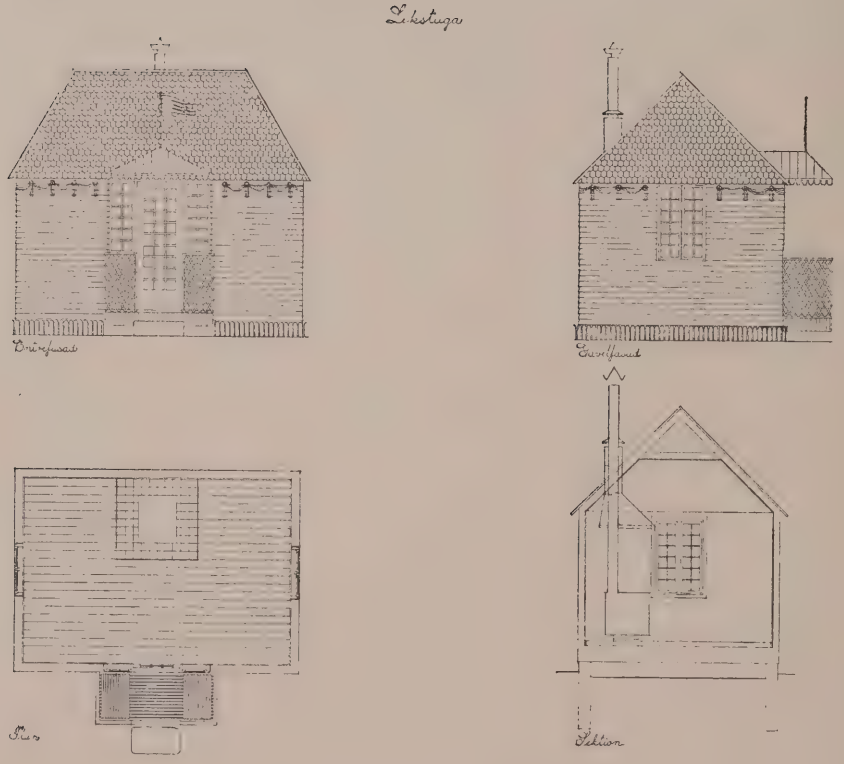

Skala 1 : 100.

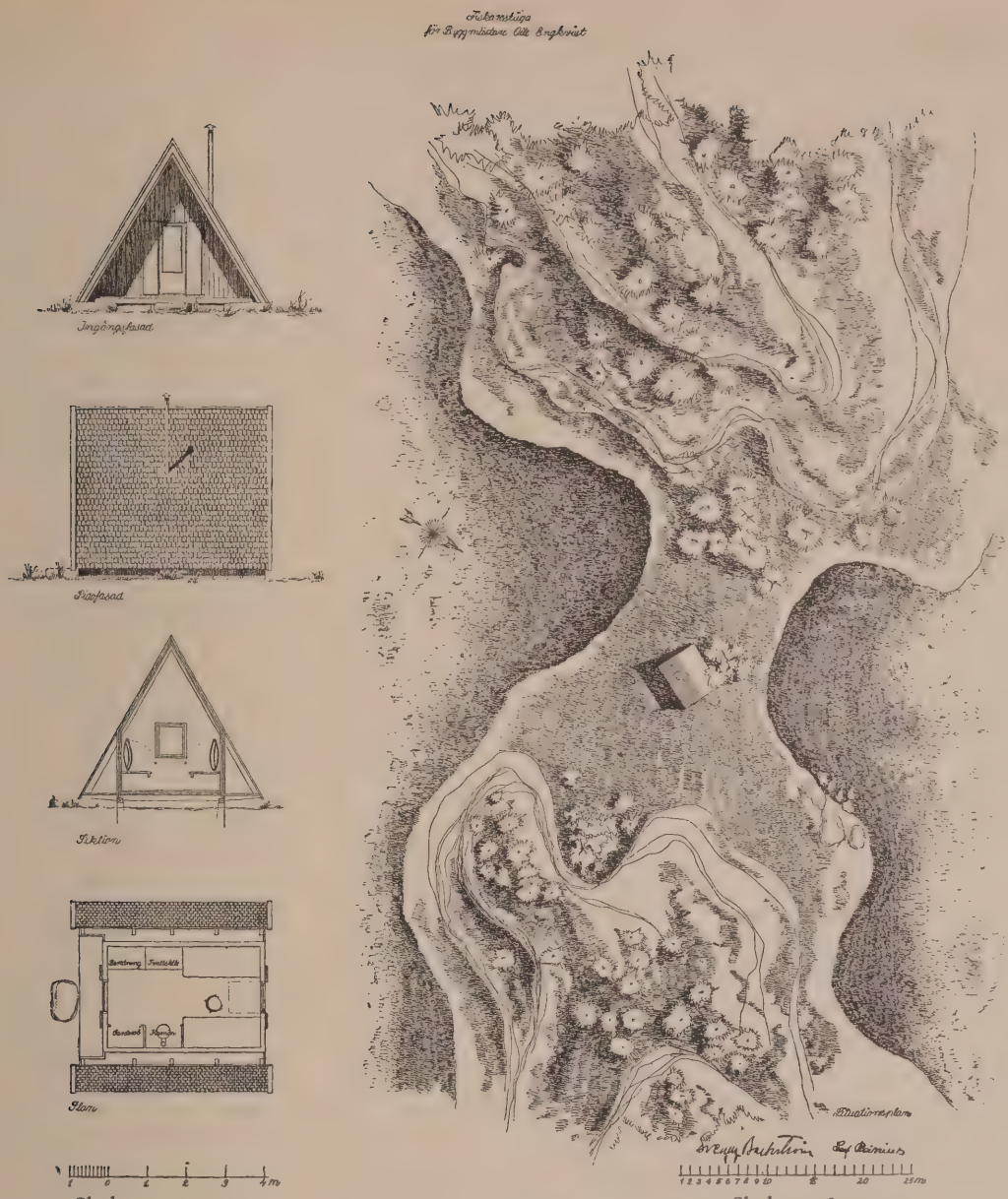

Skala 1 : 200. Skala 1 : 800.

1942. Egen fiskarstuga på Äppelgarn, Trosa skärgård. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius. Stugan är belägen på en smal landtunga mellan två bergholmar. Väggar och tak är utförda av Kährs furuparkett. Taktäckning av spån.

1943. Egen sportstuga, Kråkskär, Trosa skärgård. Arkitekt Ture Tideblad. Timmerstugor med torvtak på näverunderlag.

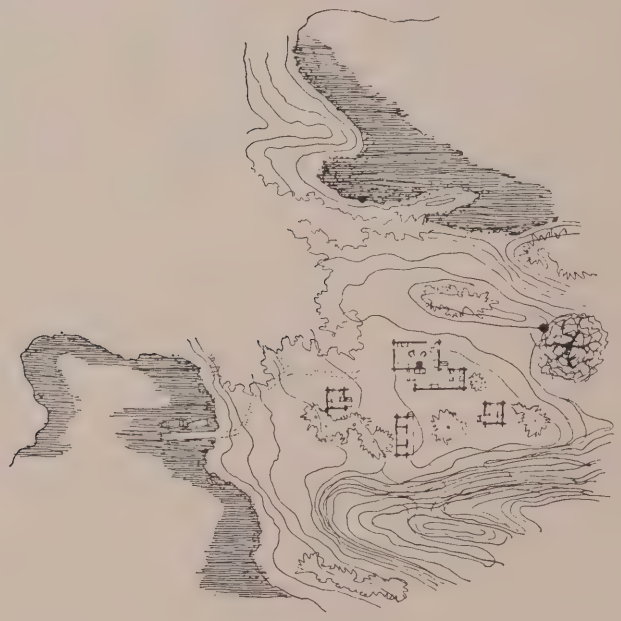

1942. Laboratorium för Liljeholmens stearinfabriks AB, kv. Sommaren 8, Danviksgatan 10, Stockholm. Arkitekt Artur von Schmalensee.

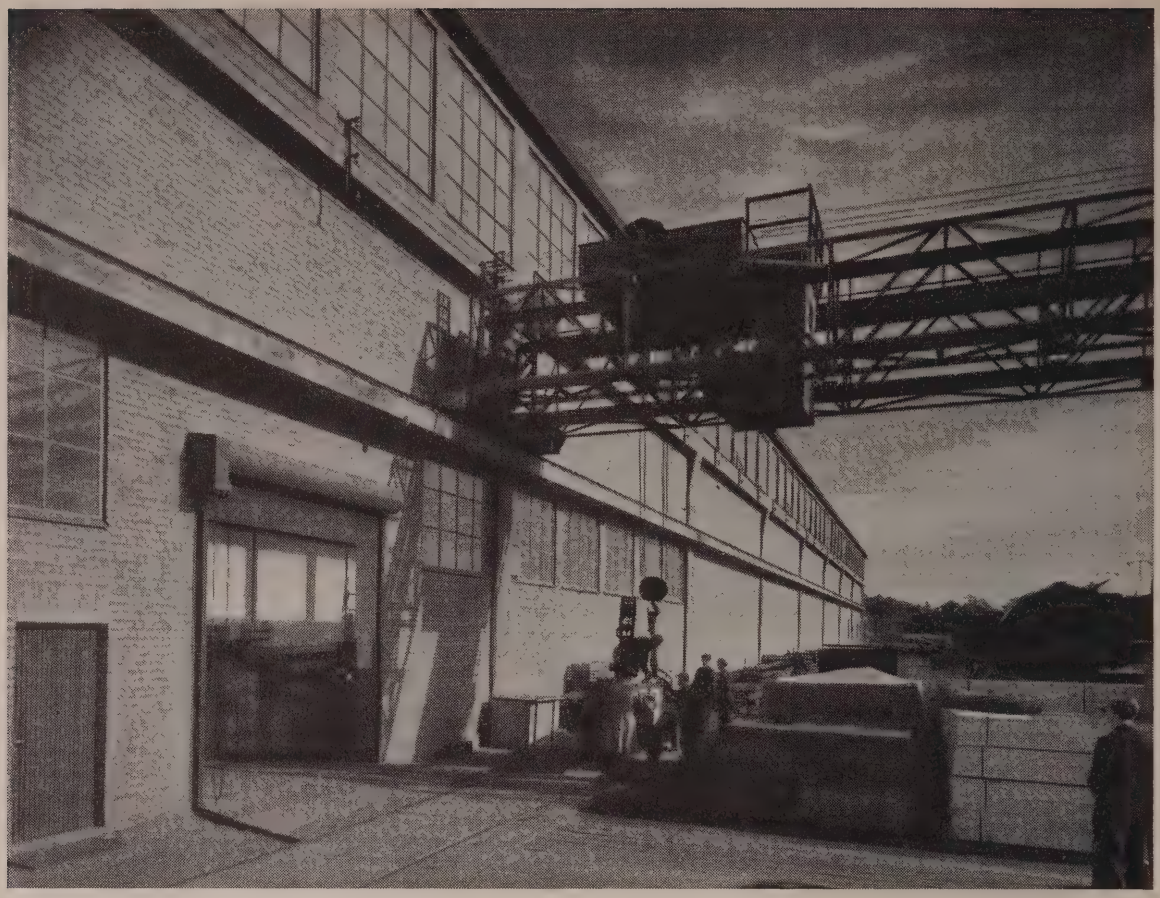

1941. Packhall, Nacka, Stockholm. Byggherre: AB Atlas Diesel. Arkitekt och konstruktör Stig Ödeen. Rött fasadtegel. Betongkonstruktion. Som en kuriositet kan nämnas, att tomten c:a 10 år före bebyggelsen fylldes till 8 m. höjd med sprängsten. När grundpelarna schaktades ned, låg den 10 år gamla isen kvar på den ursprungliga marken.

På motstående sida:

Ombyggnad 1941. Rosenska palatset, kv. Bajonetten 6 och 8, Strandvägen 55, Stockholm. Eget företag. Arkitekt Gustaf Clason. Huset ritat av professor I. G. Clason. Det byggdes ursprungligen för två patricierfamiljer med stora representationsbehov. Vid ombyggnaden avlägsnades bjälklaget mellan de två höga representationsvåningarna och i stället utvanns tre våningar med normal rumshöjd. Planerna omarbetades och trapphuset flyttades, vindsvåningen inreddes. Allt detta kunde ske med bibehållande av den magnifika marmorfasaden.

Berns' salonger, musikpaviljongen. Arkitekt Parkavdelningen vid Stockholms Stads Gatukontor.

Ombyggnad 1941. Berns' Salonger, kv. Katthavet, Näckströmsgatan, Stockholm. Arkitekter Stig Ancker, Bengt Gate och Sten Lindegren, som erhöll första pris i en tävling. Arbetet omfattade i huvudsak följande: Inredningen restaurerades, stommen reparerades, en vinterbonad veranda utbyggdes, värme- och ventilationssystemet förbättrades, ekonomilokaler moderniserades, toaletter och kapprum inreddes,

Berns', lilla salongen.

1942. Fyra 9-vånings punkthus i kv. Bisvärmen, Johanneshov, Stockholm. Eget företag. Arkitekt Nils Einar Eriksson. Gult fasadtegel. Ett försök till rationellt husbygge, som försvårades genom tegelbrist. Som en nyhet kan betecknas balkongräckena, som utfördes av strängbetong. Plan, se sid. 53.

1942. Fabriksbyggnad med kontor vid Västberga Allé, Stockholm. Byggherre: Lidköpings Mekaniska Verkstads AB. Arkitekter Nils Ahrbom och Helge Zimdahl. Rött fasadtegel.

Lidköpings Mekaniska Verkstads AB.

1942. Kontorsbyggnad i Södertälje för AB Scania Vabis. Arkitekter Nils Ahrbom och Helge Zimdahl. Mörkrött fasadtegel, eksnickerier, skiffertak. Huset innehåller förutom kontor även samlingssalar och dylikt, allt i högsta klass.

1942. Hyreshus, kv. Timmermannen. Byggherre. Vaxholms Stad. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius. Tomten inbjöd till en böjd byggnadslinje för huset, som byggdes i fasadtegel. Lägenhetsstorlekar 2—4 rum och kök. Plan, se sid. 51.

På motstående sida:

1943. Kv. Hedvigsberg, Lagerlöfsgatan 8, Stockholm. Eget företag. Arkitekt Nils Einar Eriksson. Kontors- och bostadshus i 7 våningar. Sex lägenheter kring trapplanet. Gult fasadtegel.

1943. Kollektivhuset Marieberg, kv. Signalpatrullen, Wennerbergsgatan 6, Stockholm. Eget företag. Arkitekt Sven Ivar Lind. Huset är det största och mest konsekventa kollektivhus, som byggts. Det innehåller 200 lägenheter om 1—4 rum och kök med alla bekvämligheter. Där finns restaurang, som på en gång kan servera 200 personer, barndaghem för 75 barn, hobbyrum, lekrum för skolbarn, stor maskinell tvättstuga, service i form av städhjälp, klädlagningsateljé, portierloge o. s. v. Gult fasadtegel. Matsalen är dekorerad av artisten Ture Tideblad. Arkitekt Rolf Engströmer har ritat möblerna. Plan, se sid. 56.

Interiör från matsalen i kollektivhuset Marieberg.

Kv. Pendeluret.

Interiör av vardagsrum och plan av specialvåningen. Skala 1 : 200.

1944. Hyreshus, kv. Pendeluret 3, Lagerlöfsgatan 4, Stockholm. Eget företag. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius. De egenartade byggnadsbestämmelserna för vindsvåningen gav möjlighet till speciallösningar. Där inreddes en bostad för Olle Engkvist. Vardagsrummet går upp i taknocken och gives därigenom god rymd. Byggnadsbestämmelserna möjliggjorde ett flertal altaner. Golven i speciallägenheten består av kvadratiska tegelplattor och linotile. I flera rum förekommer ädelträpaneler och d:o inredningar. Plan, se sid. 53.
För vissa specialarbeten anlitades möbelarkitekten Oscar Nilsson.

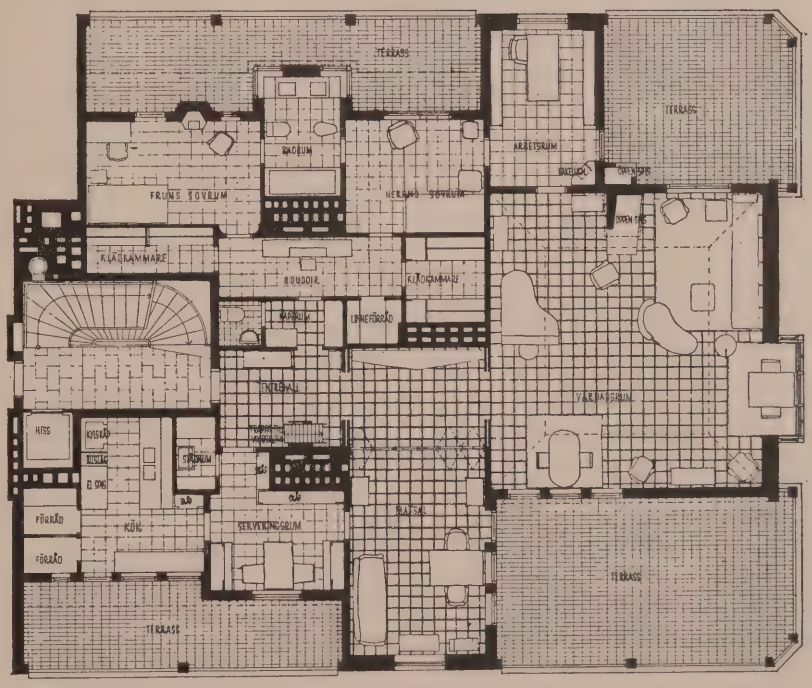

Kv. Pendeluret. Tambur med bokpanel och trappa till vind.

Serveringsrum med inredning av teak.

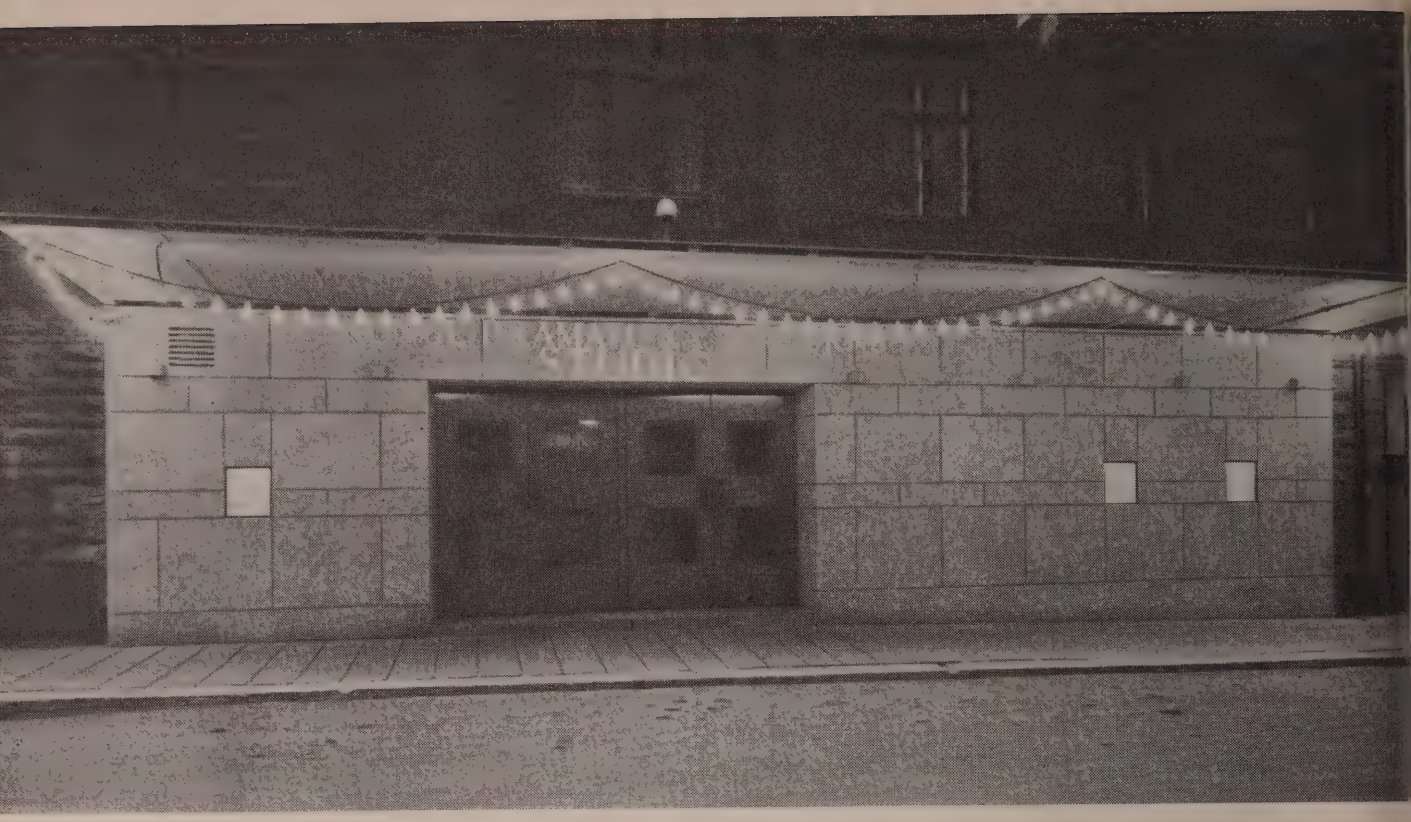

1944. Dramaten, lilla scenen, är en ombyggd biograf i kv. Sjömannen, Stockholm. Byggherre Kungl. Dramatiska Teatern. Arkitekt Erik Ahlsén. Fasader av Ekebergsmarmor. Teatersalongen, som går i ett med foajén, har som enda dekoration väggarnas reliefputs, som dessutom är akustiskt betingad. Putsen utfördes så väl, att arkitekten valde att ej måla eller på annat sätt behandla den. I entréhallen äro väggar och golv av Ekebergsmarmor, kapprummet är förlagt till källaren med skickligt anbringade kommunikationsleder. En tunnel under gatan förbinder studion med Dramatiska Teatern.

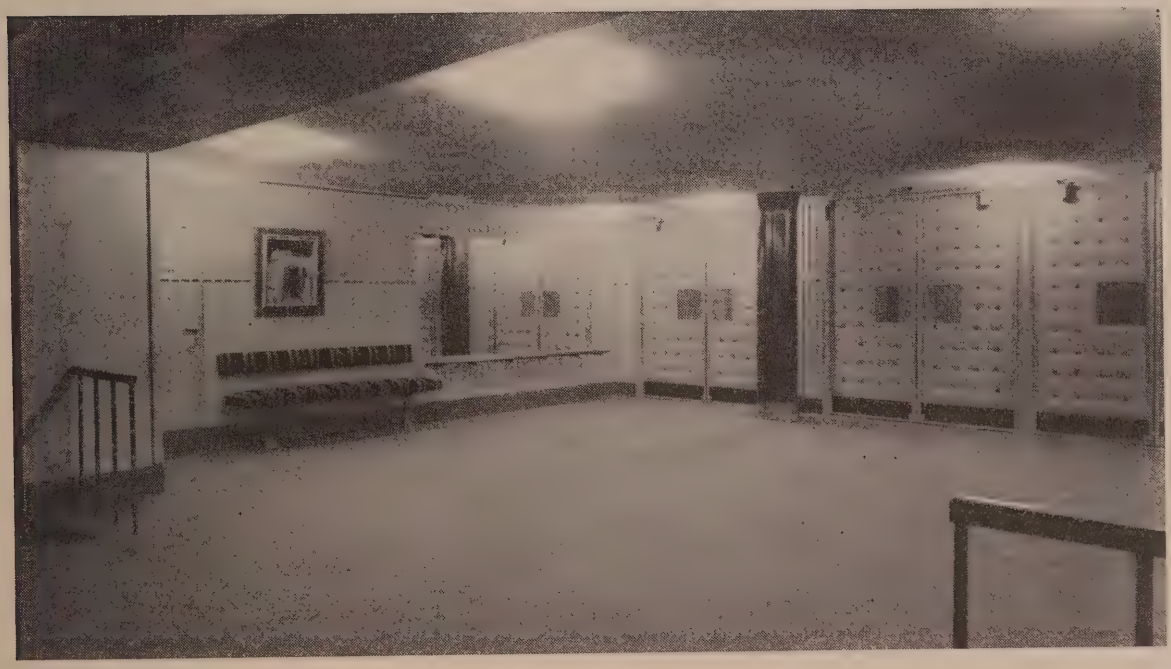

Interiör från teatersalong och foajé.

1942. Hyreshus i Domnarvet. Byggherre: Stora Kopparbergs Bergslags AB. Arkitekt Erik Lundgren. Fasadtegel och betongbjälklag. De rymliga bostäderna, två rum och kök, kännetecknas främst av att man här återgått till det stora köket, som därigenom blivit familjens mat- och uppehållsrum, en anordning som livligt uppskattats och lett till efterföljd på andra ställen i landet. Enär arbetarna ha skiftarbete vid järnverket, är ett rum avsett som dagsovrum för den familjemedlem, som har nattskift, och är därför omsorgsfullt isolerat och avskilt.

1944. Bergslagets centrallaboratorium med försökshall, Falun. Arkitekt Erik Lundgren. Fasadtegel utvändigt på laboratoriet, putsade betongfasader på försökshallen. Ett av de förnämligast inredda laboratorierna i landet. Där specialforskas för bättre utnyttjande och tillvaratagande av alla de produkter, som Bergslaget tillverkar vid sina många industrier. Resultaten prövas därefter i halv skala i försökshallen.

1944. Kontorsbyggnad för Domnarfvets Jernverk. Arkitekt Disa Wahlund. Fasadtegel och skiffertak. Ett funktionsdugligt och överskådligt kontorshus för vårt största järnverk. Det innehåller dessutom förhandlingssalar, rit- och konstruktionskontor, rymliga arkiv m. m. Huset är med skyddsrumstunnel under järnväg och landsväg förbundet med järnverket.

1947. Modellverkstad för Domnarfvets Jernverk. Arkitekt och konstruktör civilingenjör K. G. Rosén. En rymlig, ljus och ändamålsenlig byggnad, som sammanhänger med ett väldigt modellförråd i 3 våningar. Verkstaden i fasadtegel, förrådet helt i betong.

Ombyggnad 1946 av Gassarvets herrgård nära Falun till semesterhem för Bergslagets tjänstemän. Arkitekt Gustaf Clason. Till anläggningen hör en mängd semesterstugor, badanläggning med stor simbassäng för tävlingar m. m.

1945. Villa för professor Bo Kalling, Domnarvet. Arkitekt Gustaf Clason. Byggnaden ligger på en brant vid Dalälven med storslagen utsikt. Träbyggnad, invändigt delvis putsad. Förnämlig inredning.

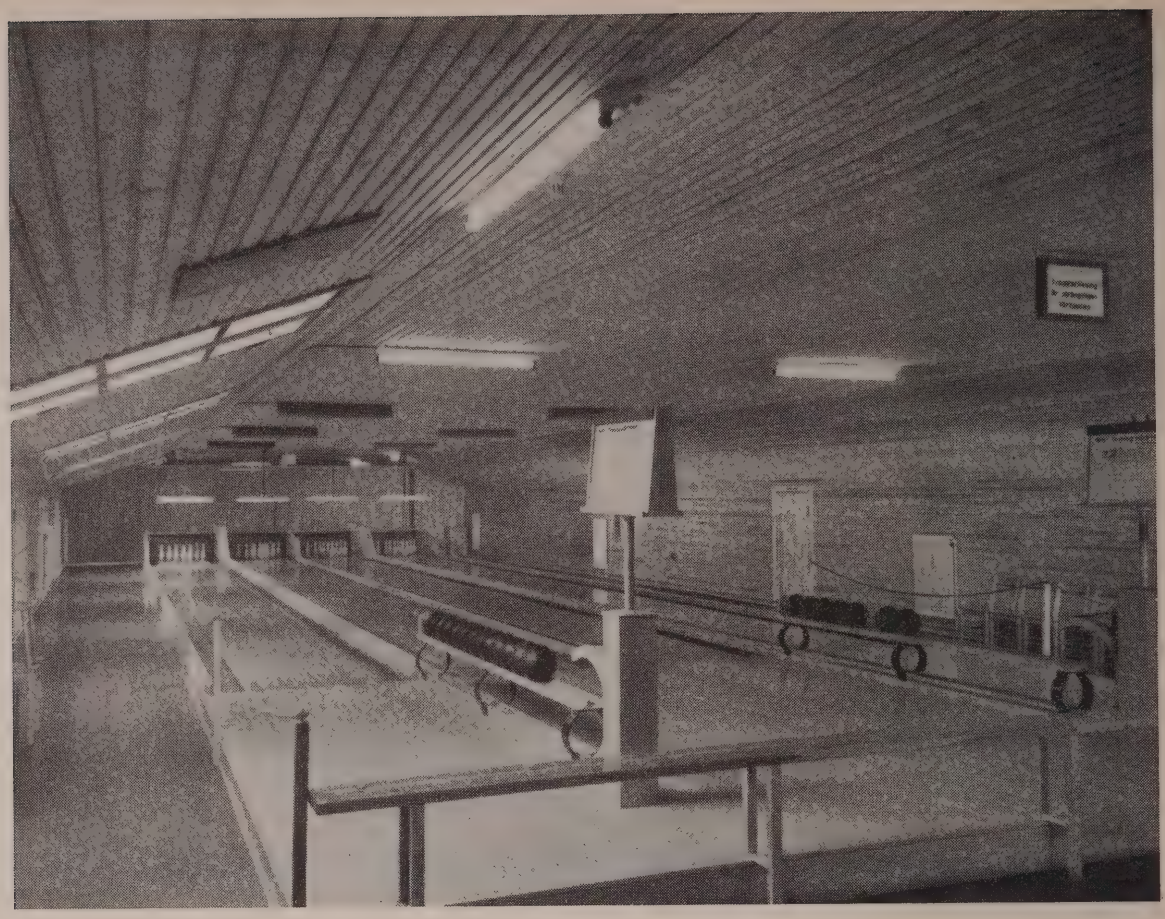

1945—1947. Tvättrumsbyggnad för 2,500 arbetare, Domnarvet, Arkitekt Nils Einar Eriksson. Fasadtegel, betongbjälklag, skiffertak, plattgolv i omklädnadsrum, kakel på väggar i tvättrummen. Byggnad av hög kvalitet. Vindarna äro här inredda till bowlinghallar.

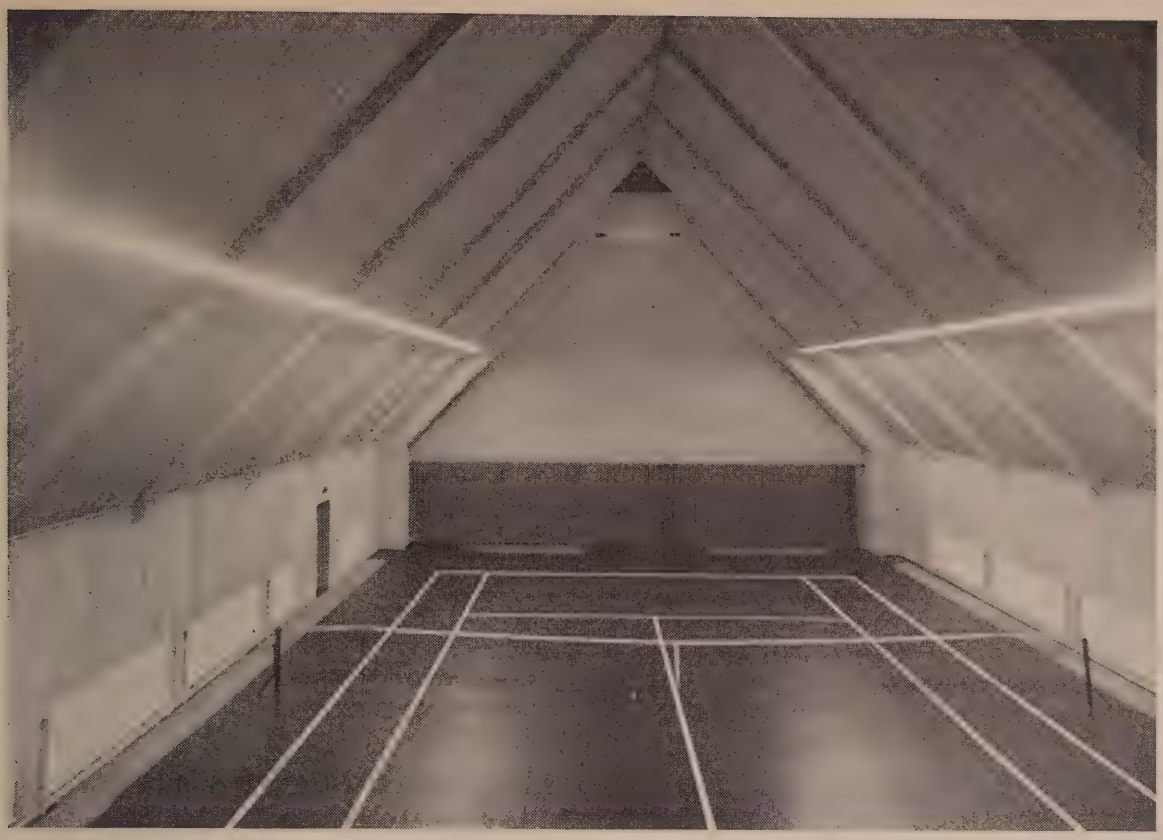

1947. Tvättrumsbyggnad. Arkitekt Nils Einar Eriksson. Vinden inredd till tennishall.

1948. Gjuteribyggnad i Domnarvet. Arkitekt Nils Einar Eriksson.

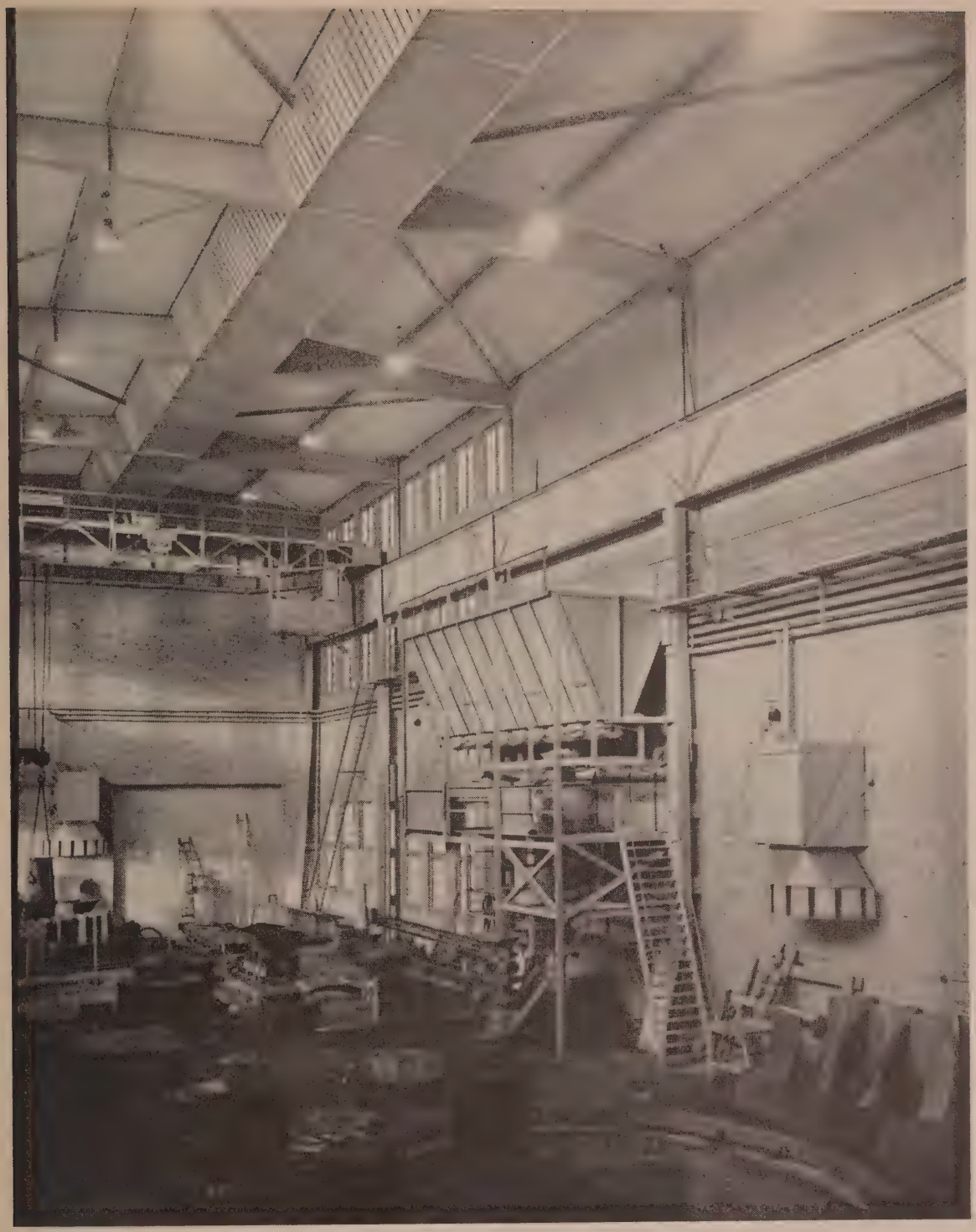

Interiör av gjuteriet.

1948. Sligupplag vid Domnarvet. I långa betongtunnlar under marken föres den ovanpå lagrade sligen på transportband till sintringverket. En ytterligt rationell och arbetsbesparande anordning. Konstruktör Hjalmar Granholm och Nordströms linbanor.

1948—1949. Mekanisk verkstad i Domnarvet under uppförande. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius. Konstruktör Tyréns konstruktionsbyrå. Betongkolonnerna gjutna liggande därefter monterade som järnkonstruktion. De äro justerbara i höjd i händelse av sättningar i marken.

Mekanisk verkstad i Domnarvet i färdigt skick. Fasadtegel ut- och invändigt.

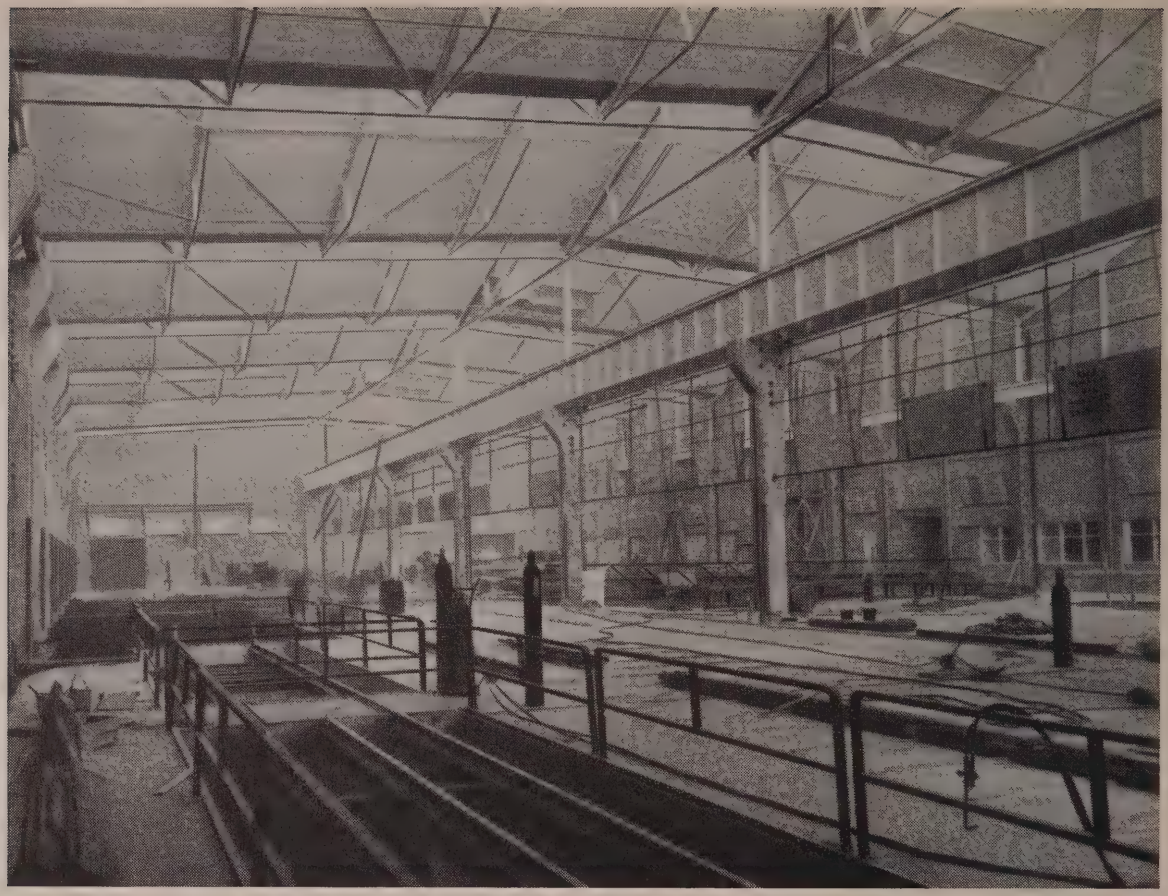

Mekanisk verkstad, Domnarvet.

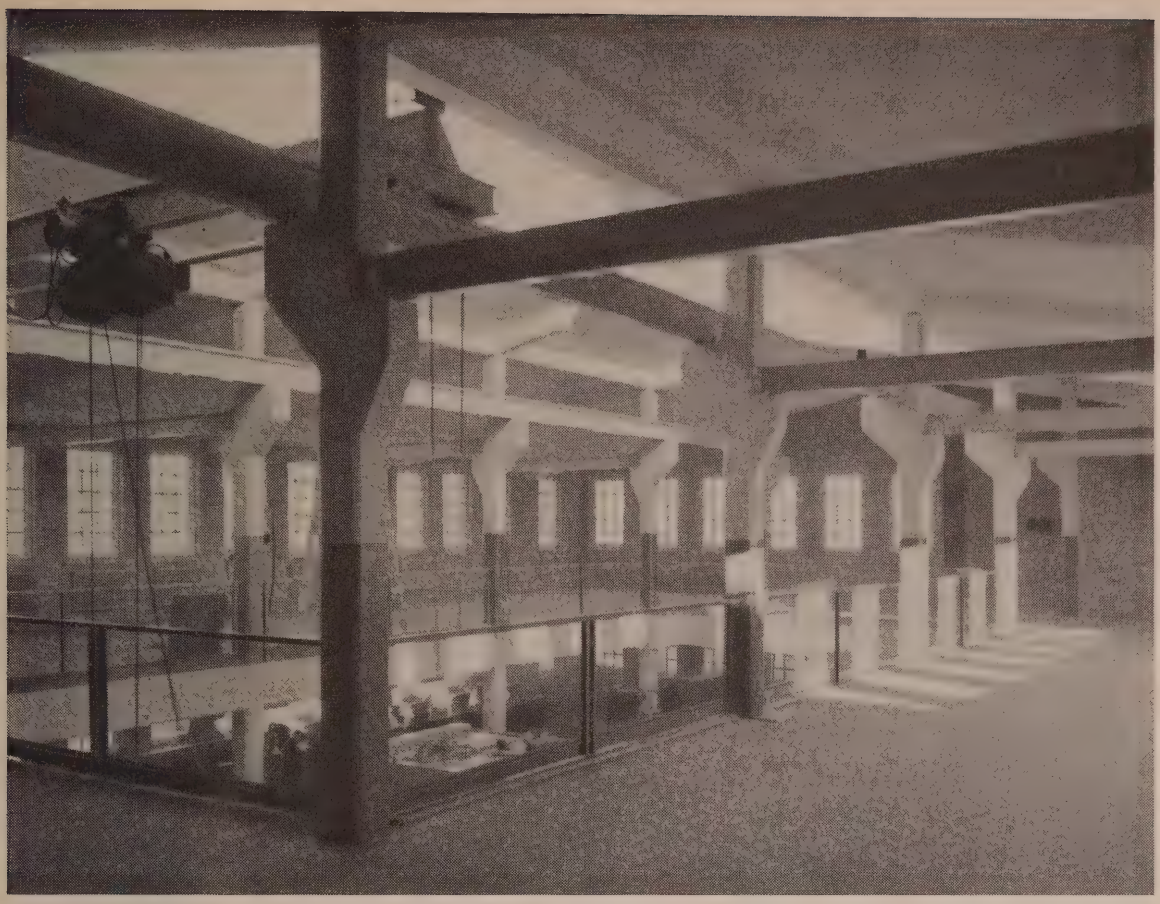

Interiör av Mekanisk verkstad. Obs. betongpelarnas utformning.

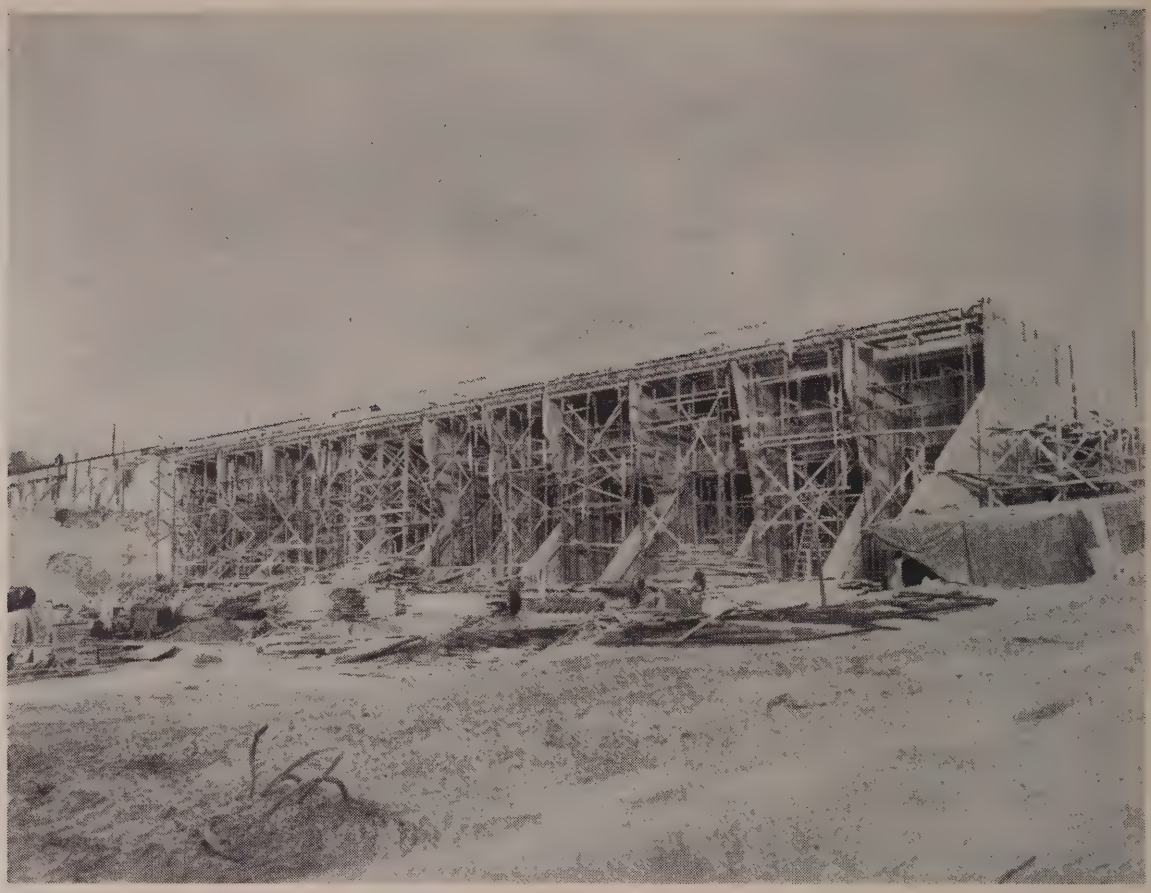

1949. Kokslossnings-, transport- och sorteringsverk i Domnarvet. Konstruktör Tyréns konstruktionsbyrå.

1942—1944. Aseastaden, Västerås. Arkitekt Gustaf Birch-Lindgren. Här har uppförts 12 bostadshus med tillsammans 234 lägenheter. Gult fasadtegel.

1943. Hemgården i Aseastaden, Västerås. Arkitekt Gustaf Birch-Lindgren. Gemensamhetsanläggning med barndaghem och samlingssal.

1946. Radhus för Asea, Sommarro, Västerås. Arkitekt Lars Arborelius. Monteringsfärdiga trähus.

1946. Hyreshus för Asea, kv. Smalbäcken, Västerås. Arkitekt Gustaf Birch-Lindgren. Putsade tegelhus. Lägenhetstyper om 2 rum och kök samt ett uthyrningsrum. Asea har sökt lösa bostadsfrågan för anställda ogifta personer genom subvention till familjer, som är villiga att hyra ut ett rum av sin lägenhet.

Hyreshus i kv. Smalbäcken.

1946. Örjansverkstaden, Asea, Västerås. Arkitekt och konstruktör Byggnadsaktiebolaget Paul Andersson. Betongkonstruktion och fasadtegel. Verkstadshall med en golvyta av 7 800 m² för tillverkning av små motorer.

1947. Restaurang på Hammarbyområdet, Västerås. Arkitekter Björn Lönegren och Camil Zupanc. Gult fasadtegel.

1947. Ateljébyggnad för Prins Eugen, Waldemarsudde. Arkitekt H. K. H. Prins Eugen. Putsat tegelhus, koppartak, tegelgolv, lanterninljus.

1944. Skola i Sundbyberg. Arkitekt Nils Sterner. Gult fasadtegel. Förnämliga detaljer och inredningar.

1944. Hyreshus, kv. Torshammaren, Lidingö. Arkitekter Stig Ancker, Bengt Gate och Sten Lindegren. Bostadsområde byggt av BEFA, som äger och förvaltar samtliga fastigheter. Av dessa har vi byggt 4 st. 6-våningspunkthus i fasadtegel. Plan, se sid. 52.

Kv. Torshammaren.

1945. Punkthus, kv. Pennteckningen, Johanneshov. Eget företag. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius. Putsat betonghus.

1948. Kontorshus och laboratorium för Sieverts kabelverk, Sundbyberg, som bygger ut sina anläggningar efter mycket stora linjer och i högsta klass. Arkitekt Ture Wennerholm. En effektiv och förnämlig inredning med ljudabsorberande material, god mekanisk ventilation, alarm- och kommunikationsledningar av alla slag. Rött fasadtegel i kontorshuset, betong i högspänningslaboratoriet, som dessutom har intressanta konstruktioner för undvikande av överslag i högspänningsledningar.

Sieverts kabelverk, Sundbyberg. Högspänningshallen och nedan kontorshusets granitportal.

1949. Gummiledningsfabrik med högspänningsavdelning för Sieverts kabelverk, Sundbyberg. Arkitekt Ture Wennerholm. Fabriken innehåller 20,000 m² golvyta. Fasadtegel och betong. Trots det stora husdjupet, 30 m, äro lokalerna mycket ljusa.

1947. Stjärnhusen i kv. Akterspegeln, Gröndal. Eget företag. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius. Trädgårdsarkitekter Sven Hermelin och Walter Bauer. Ett gott exempel på riktigheten i att bostadsarkitekten också får utforma stadsplanen. På den gamla svavelsyrafabrikens av syraångor förstörda tomt i Gröndal, har anlagts en hel liten stadsdel av bostads- och industrihus. Här prövades för första gången stjärnhuset (planer, se sid. 54), en bostadstyp, som slagit väl ut och vunnit efterföljare över hela landet. Tomten, som i norr sluttar brant ned mot Mälaren, överbyggdes med en terrass, under vilken inreddes byggnadsfirmans kontor, verkstäder och materialgård.

Flygbild från kv. Akterspegeln.

En gård i stjärnhusbebyggelsen.

Det lilla butikstorget.

Byggnadskontorets terrass och entré.

Materialgården.

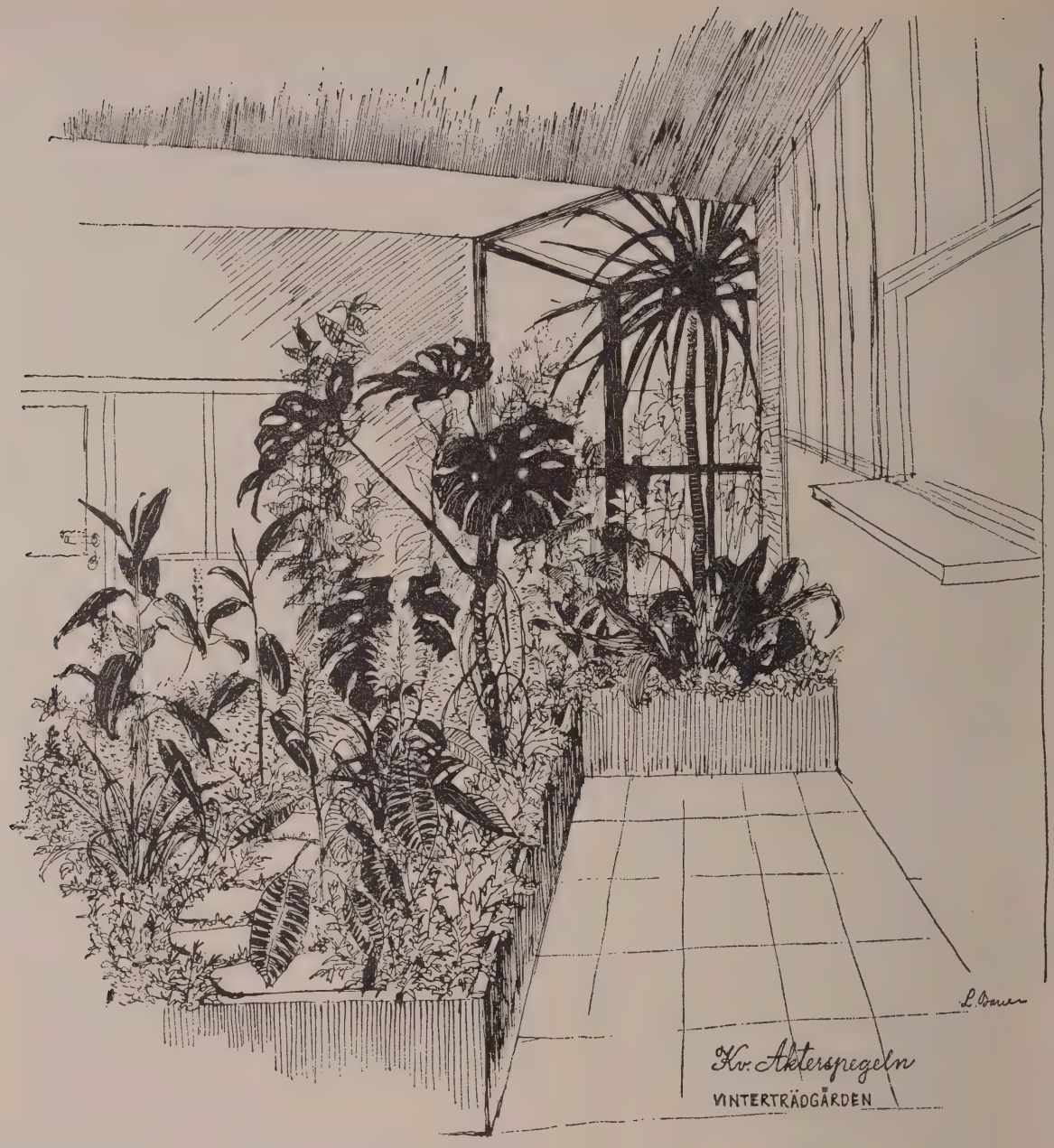

Vinterträdgården i byggnadskontorets hall.

Kontorstrappan byggdes så att räcken från Rosenska palatset kunde användas.

1948. Hyreshus, kv. Brunnen, Inverness, Stocksund. Eget företag. Arkitekt AB Vattenbyggnadsbyrån, stadsplaneavdelningen. På den gamla vattenfabrikens tomt i Inverness är detta hus byggt av ytong och betong. Vinkelbyggnaden öppnar sig mot sydväst över en stor trädgårdsaltan, som är ordnad till lekplats för småbarn. Under terrassen ett stort garage.

1948. Kontors- och verkstadsbyggnad för LKB-Produkter, Bromma. Arkitekter Nils Ahrbom och Helge Zimdahl.

1948. Bostadsbebyggelse för Atlas Diesel i Sickla. Arkitekter Erik och Tore Ahlsén. Atlas Diesels stora markområden har börjat bebyggas med bostadshus för deras arbetare. Den första stadsdelsetappen är här färdig. De stora gårdarna ha orienterats mot söder och mot Långsjön. Trafikleden går norr om husen och dessas entréer äro förlagda till gårdarna, som bli skyddade och soliga lekplatser för barn.

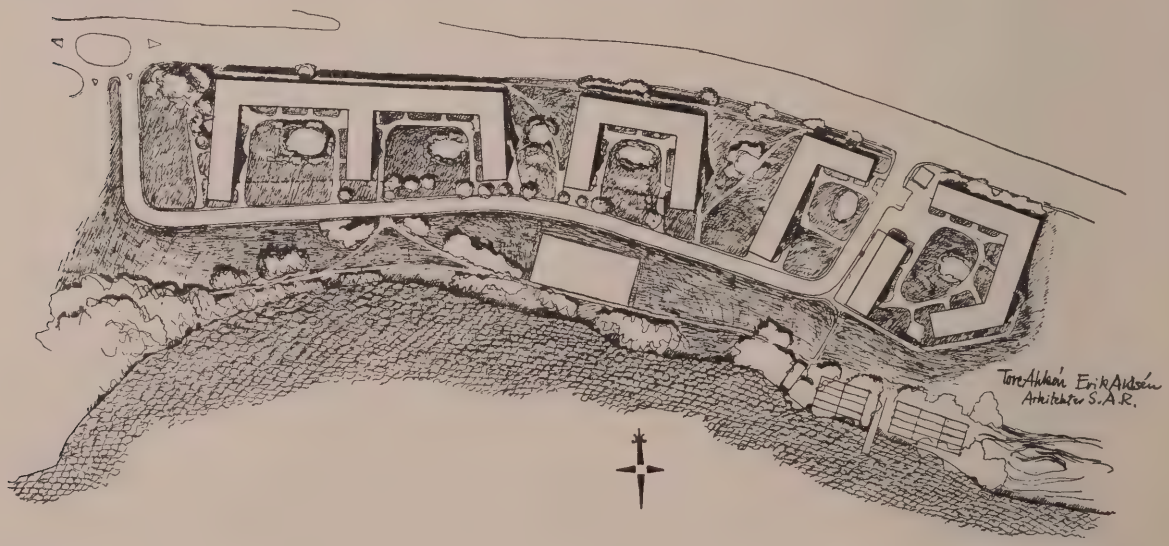

Sickla strand. Inhägnad lekplats för barn.

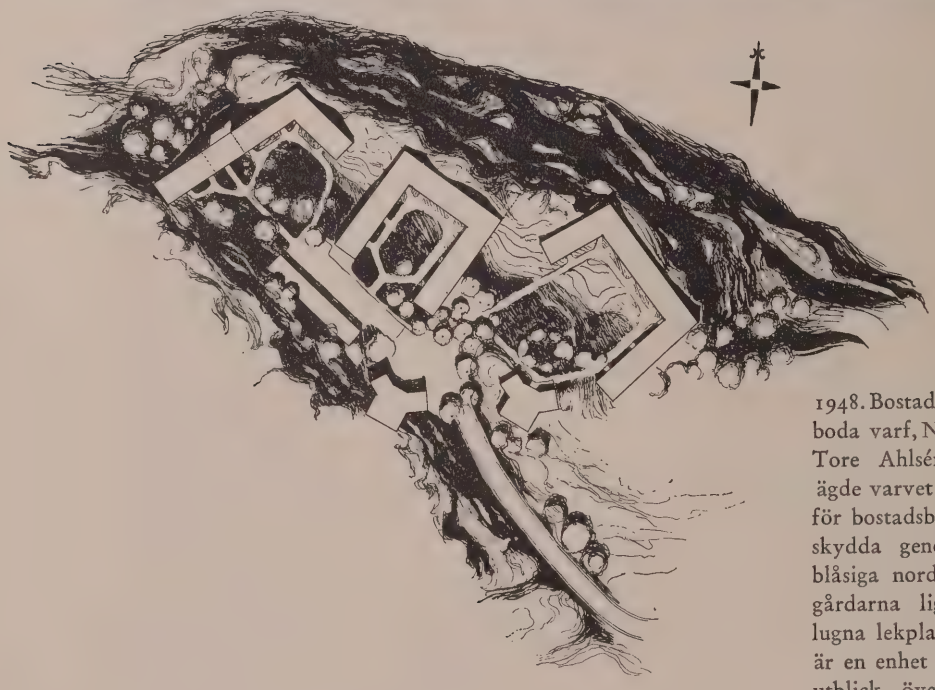

1948. Bostadsbebyggelse för AB Finnboda varf, Nacka. Arkitekter Erik och Tore Ahlsén. Högt på Finnberget ägde varvet tomter, som lämpade sig för bostadsbebyggelse. Huskropparna skydda genom sin orientering mot blåsiga nordanvindar, samtidigt som gårdarna ligga soligt och erbjuda lugna lekplatser. Detta lilla samhälle är en enhet för sig själv med vacker utblick över Saltsjön, staden och Djurgården.

En av gårdarna på Finnberget med utsiktsport åt staden.

Betongarbetare vid Bonnierbygget.

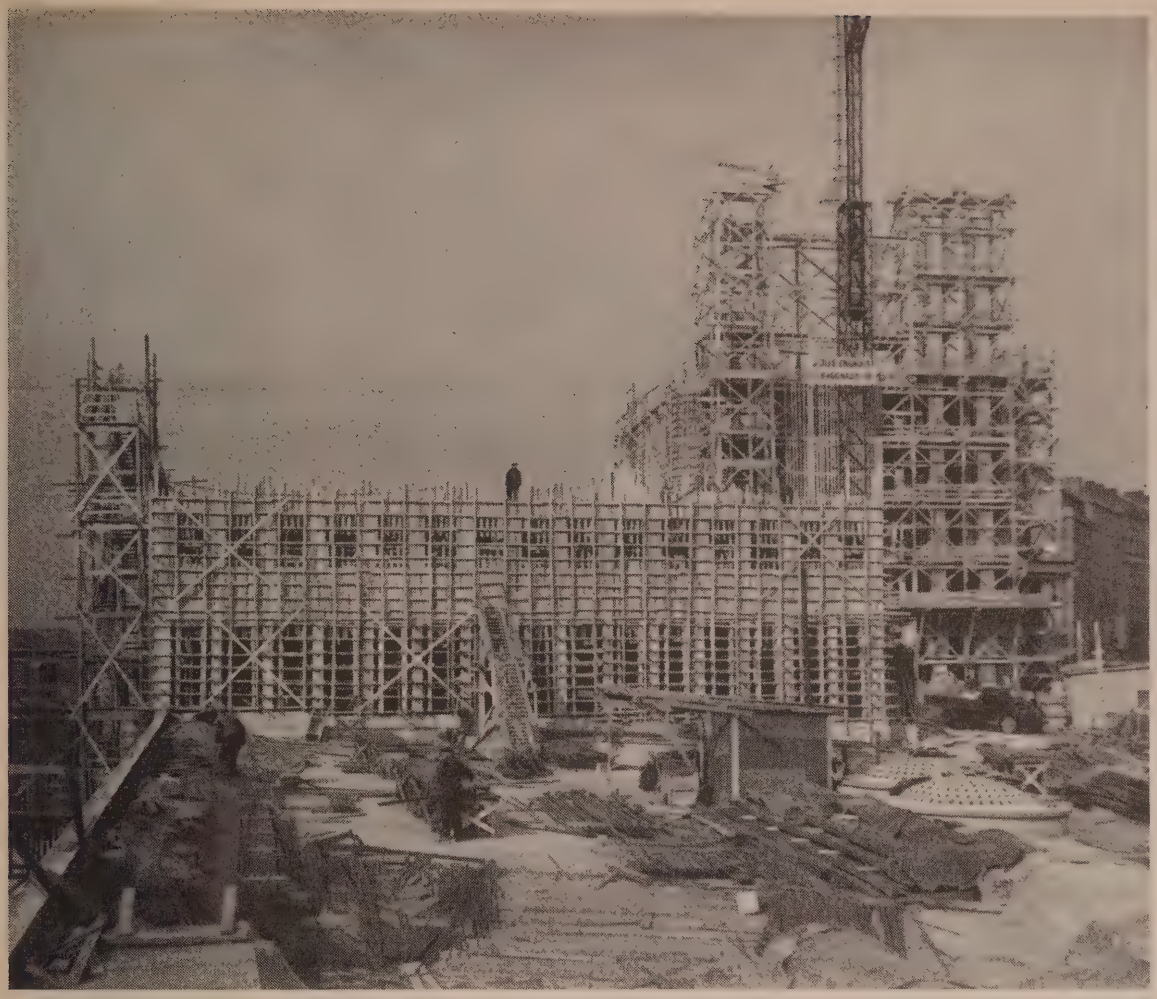

Bonnierhuset under byggnad.

1946—1949. Bonnierhuset, kv. Lokstallet, Torsgatan 21, Stockholm. Arkitekter Ivar och Anders Tengbom. Vid Torsgatan å järnvägsområdet vid Klara sjö disponerar mot tomträtt Albert Bonniers förlag en betydande tomt, vars första del nu är färdigbyggd. De låga partierna är själva fabrikshuset under det att tornet är kontorshus och redaktioner. Sammanlagt innehåller huset 36,000 m² golvyta och är således redan nu ett betydande komplex. Byggnadsrestriktionerna har dock tvingat byggherren att till Stockholms förvaltning avstå c:a hälften av dessa lokaler.

Huset är ett betonghus, utvändigt isolerat med lättbetongplattor (Siporex). Fasadbeklädnaden, som är utförd efter italiensk förebild, består av gula tegelstavar förankrade med byglar av koppartråd som gjutits fast i bakomvarande betong. I varannan vågrät fog i lättbetongisoleringen har huggits en "hylla" för fästbruket.

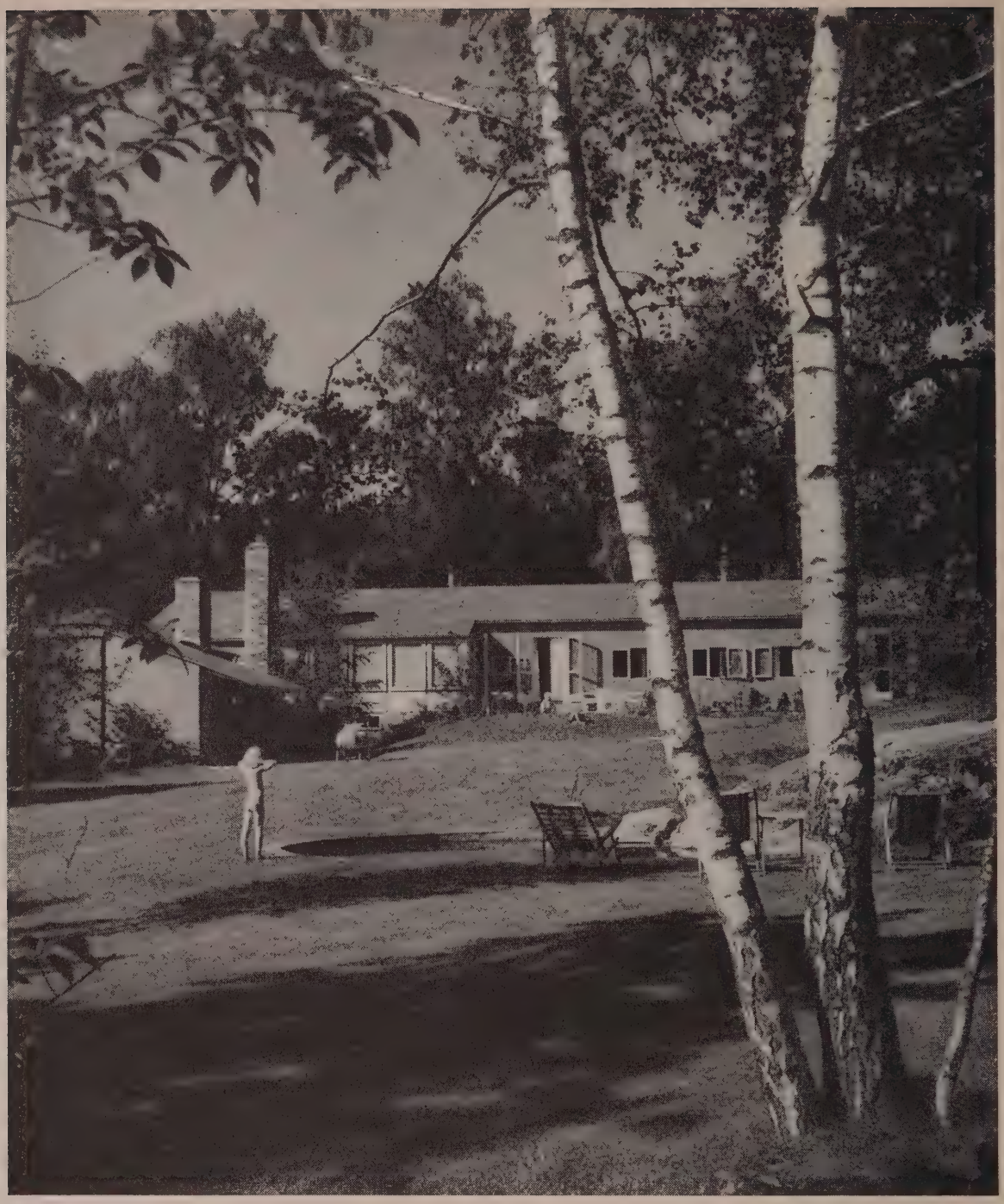

1945. Villa för Stadsplanedirektör Sven Markelius i Kevinge. På en solig tomt på sluttningen mot Edsviken har Markelius låtit uppföra sin bostad av monteringsbar träkonstruktion från Holmsund. Själv är han såväl arkitekt som uppfinnare och konstruktör. Även grunden är specialkonstruerad.

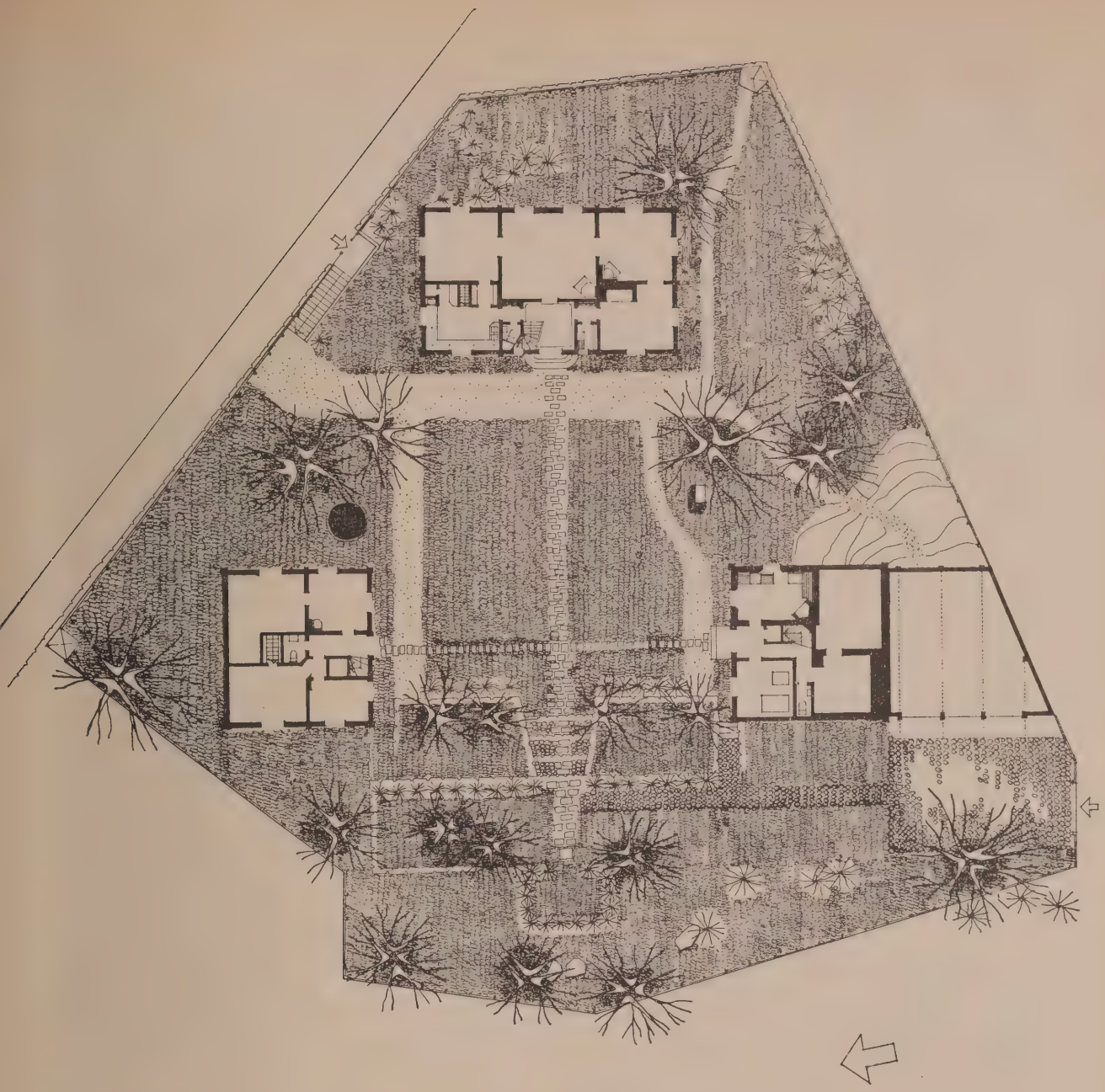

1947. Ombyggnad av den gamla malmgården Charlottendal i Gröndal. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius. Trädgårdsarkitekt Walter Bauer. Anläggningen, som är från slutet av 1700-talet, var mycket förfallen och i hög grad rivningsfärdig. De gamla vackra träden levde kvar. Stadsmuseichefen doktor Gösta Selling lyckades få anläggningen förklarad som kulturreservat. Husen restaurerades och gårdsplanen fredades genom en stenmur mot Gröndalsvägen. När taket skulle läggas om, erbjöd sig plåtslagarefirman Oskar Jansson att utföra detta arbete med gammal vacker patinerad kopparplåt, som bevarats från reparationsarbeten. Därigenom gavs ökad glans åt den gamla malmgården, när den restes ur sitt förfall.

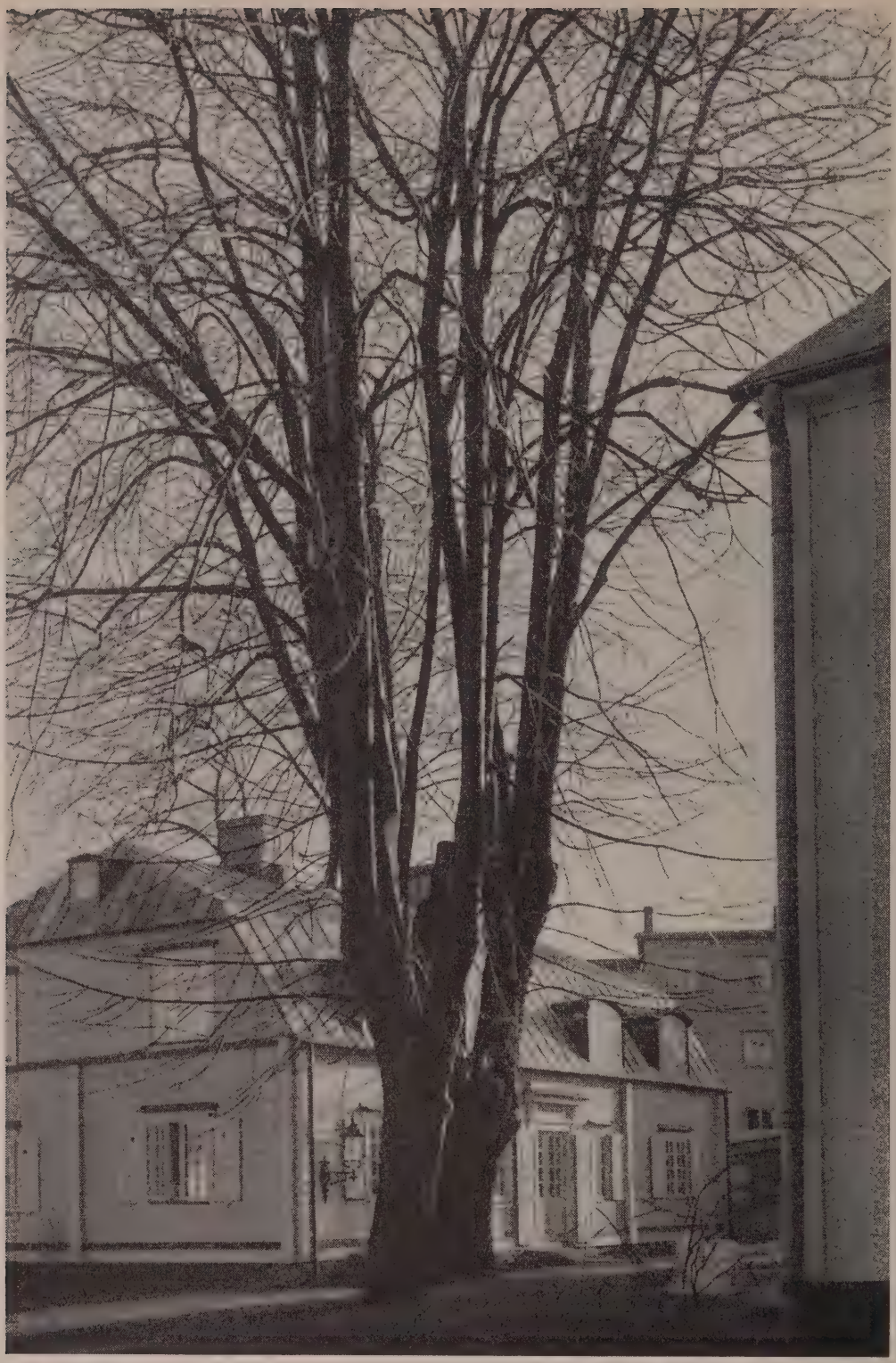

Huvudbyggnaden, ett hörn av ena flygeln och några gamla träd.

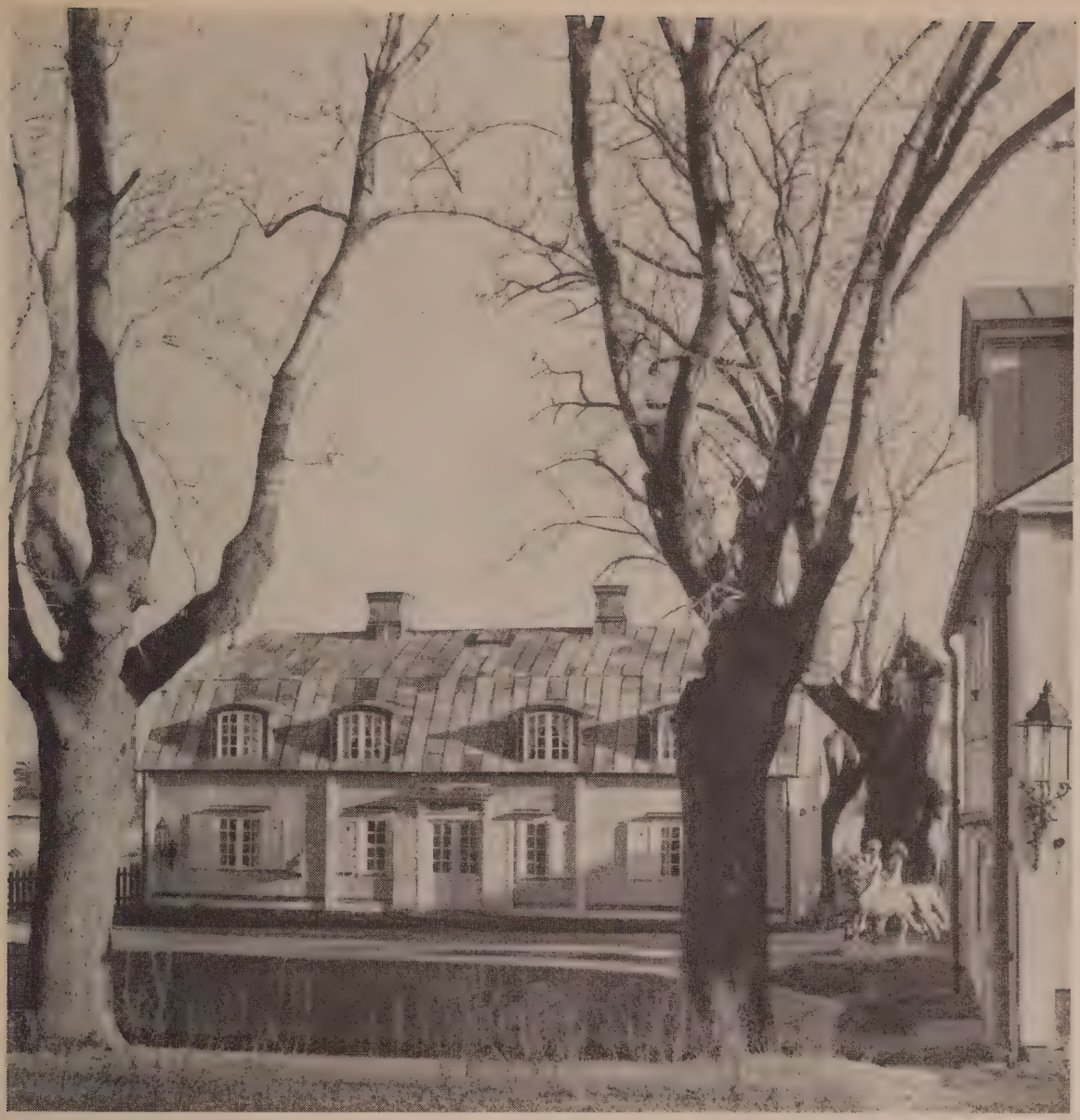

Huvudbyggnaden och den gamla skadade men ännu levande eken. Framför denna Flores och Blanzeflor av Stig Blomberg.

Musikrummet i övre våningen.

Rummen ligga i fil med matsalen längst bort, därefter salongen och närmast ett litet arbetsrum med friser, som räddades vid rivningen av doktor Selling. Parkettgolvet är från det gamla Ljunglöfska huset vid Sveavägen.

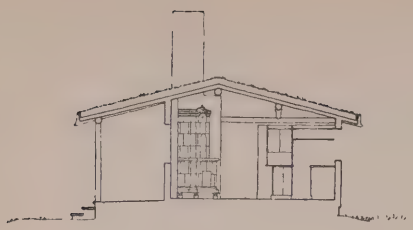

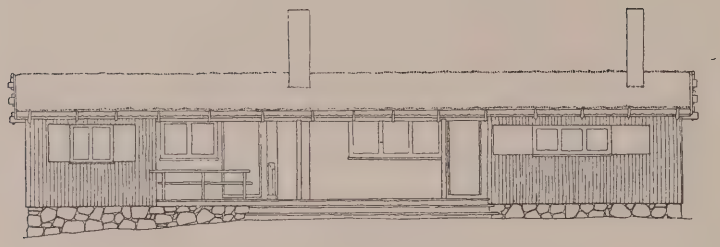

FASAD MOT SJÖN

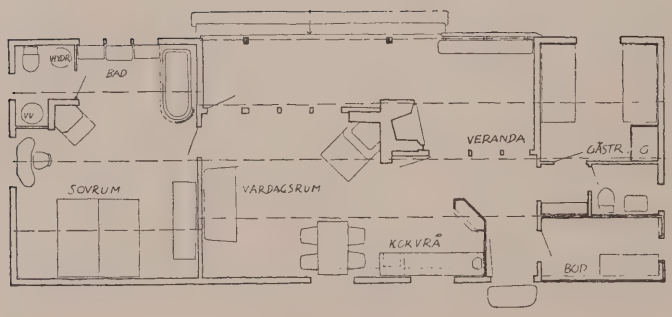

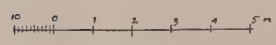

SOMMARSTUGA PÅ GRÖNSÖ
FÖR BYGGM. O ENGKVIST
20.7.45

Sommarstuga på Grönsö, Trosa skärgård. Arkitekt Sven Ivar Lind.

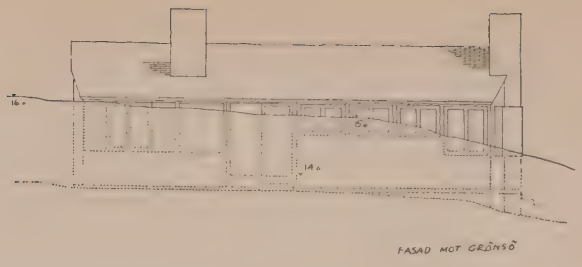

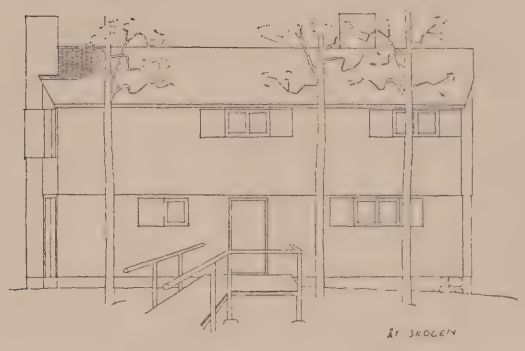

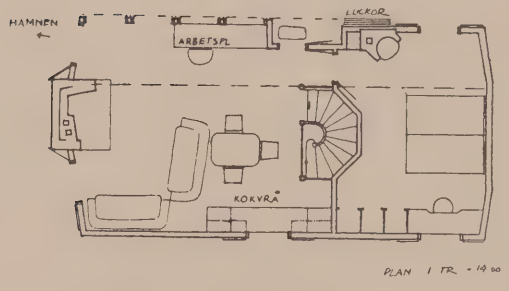

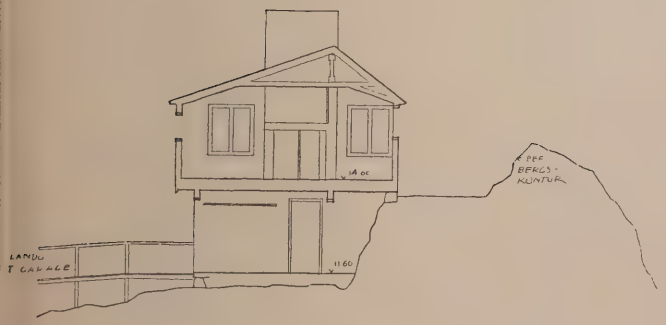

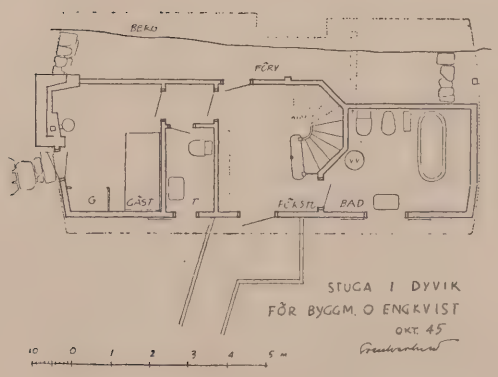

Projekt till stuga i Dyvik, Sorunda. Arkitekt Sven Ivar Lind.

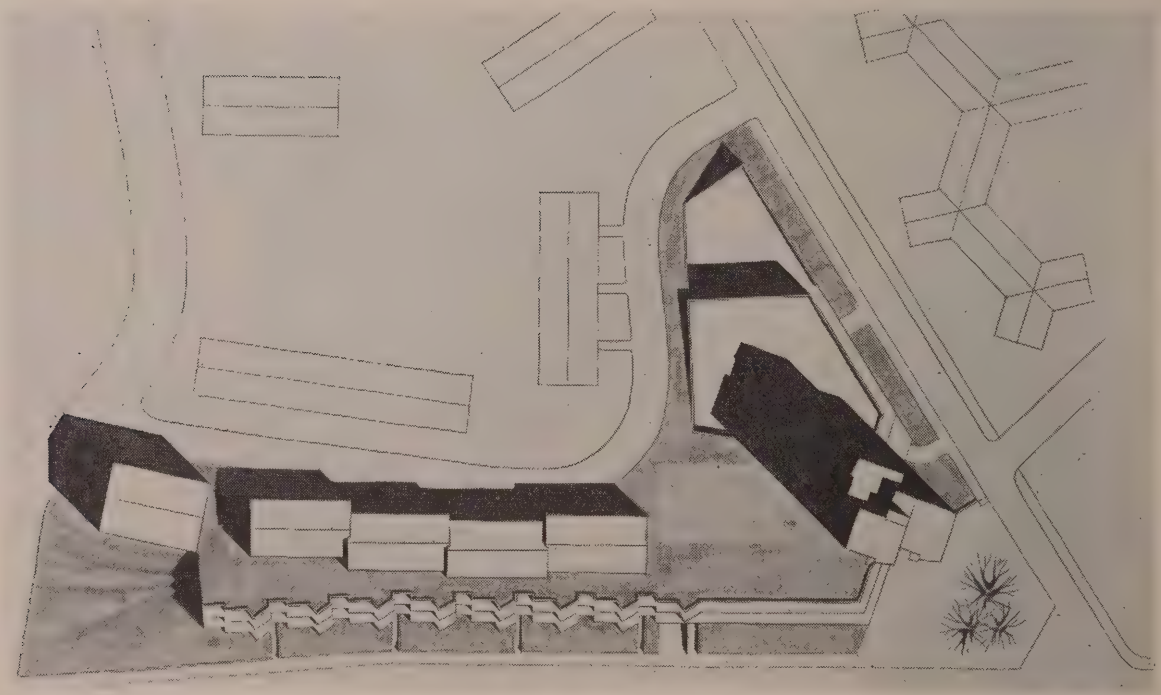

1949. Pediatriska kliniken, Karolinska sjukhuset, Solna. Arkitekt Sven Ahlbom.

På motstående sida:

1949. Projekt till bostadsbebyggelse, kv. Galjonsbilden, Gröndal. Arkitekter Sven Backström och Leif Reinius. Den sanering av Gröndal, som påbörjades med stjärnhusen i kv. Akterspegeln och restaureringen av malmgården Charlottendal, fortsätter med Stadens utläggning av parker och med nya stadsplaner. Man anstränger sig att återställa den centralt belägna stadsdelen Gröndal till vad den en gång varit — ett välordnat vackert samhälle. Ett ytterligare steg i denna riktning är detta förslag till "terrasshus" med grönskande altaner på södersluttningen ned mot Gröndalsvägen och med en liten "skrapa" som mäklare mellan två livligt trafikerade gator. Kanske kan det komma till utförande detta år. Planer, se sid. 53 och 58.

STYRELSE OCH MEDARBETARE

Byggnadsbolagets styrelse. Fr. v. Ragnar Blomquist, Olle Engkvist, Robert Ljunglöf, Nils Westerdahl, Claes Wahlund.

Målarmästare Josef Engkvist.

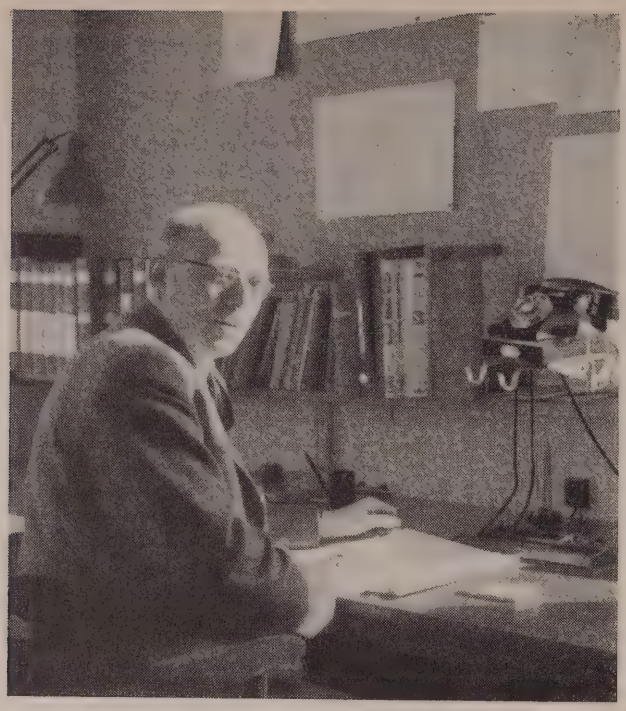

Kapten Gunnar Wærn Lindegren. Arbetschef i Stockholm.

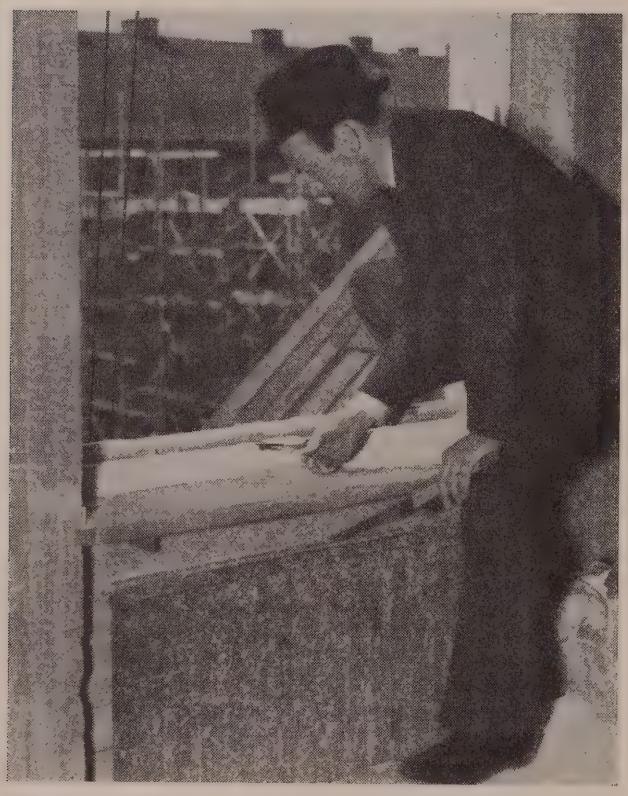

Ingenjör Tore Larsson. Arbetschef i Stockholm.

Civilingenjör Karl Gustaf Rosén. Konstruktionschef.

Civilingenjör Georg Schackne. Inköpschef.

Kamrer Curt Svensson. Chef för Västeråskontoret.

Civilingenjör Åke Sandberg. Chef för Borlängekontoret.

Kamrer Arthur Pettersson. Ekonomichef.

Revisor Arvid Eriksson.

Fru Torborg Hellmer. Sekreterare.

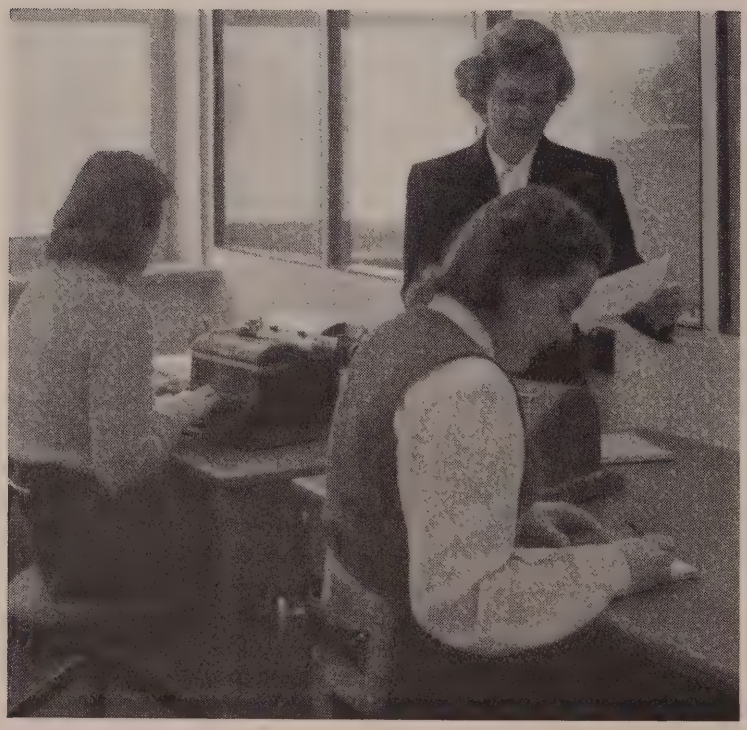

Carin Engman, Barbro Wahlner, Margareta Carlsson. Korrespondenter.

Ingenjör Bruno Nyberg, Eva Normann, ingenjör Miroslav Čala, civilingenjör Carl-Erik Carlstedt. Konstruktionskontoret.

Ingenjör Rudolf Bromander, civilingenjör Bengt Bång. Konstruktionskontoret.

May Danielsson. Källskatteavdelningen.
Majastina Evans. Kassörska.

Maj-Britt Åkesson, Gunvor Hellsén, Gunnar Blom. Bokföringen.

Åke Lindholm. Chef för avlönings-kontoret.

Ulf Tennman, Kerstin Pettersson, Eva Liliegren, Åke Lindholm, Karin Elander. Avlöningskontoret.

Fru Helga Vestin. Föreståndarinna för kollektivhuset Smaragden.

Fru Elsa Qwarfordt. Föreståndarinna för kollektivhuset Marieberg

Kamrer Helmer Viklund. Chef för fastighetsavdelningen.

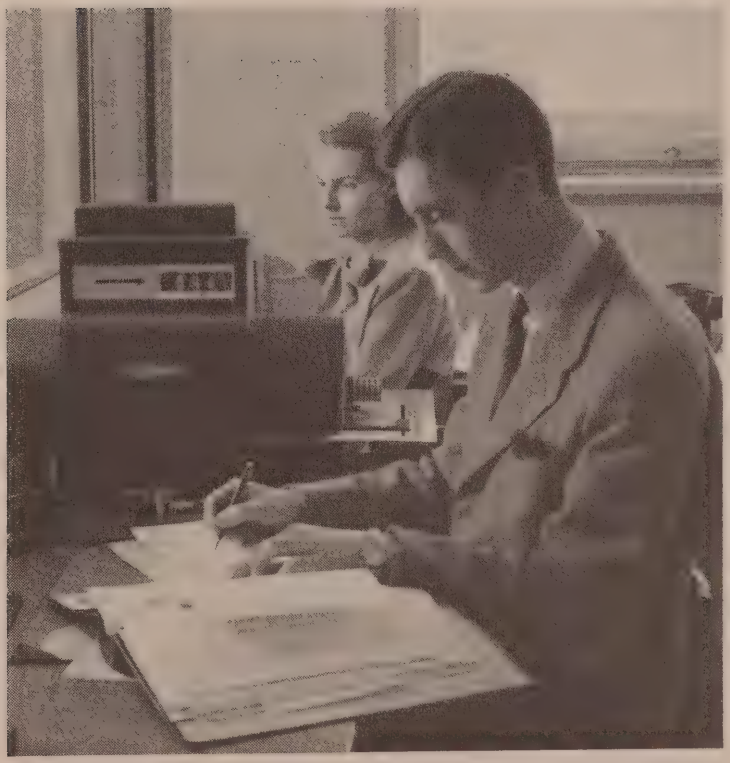

Inga-Lill Schönberg, David Belin. Fastighetsavdelningen.

Ingenjör Rolf Söderström, civilingenjör Eduard Olari, Per Rydell, ingenjör Erik Brun. Projekterings- och kostnadsberäkningsavdelningarna.

Sigrid Wedin, telefonväxeln, Karl-Einar Strid, Helge Åkerström.

Majth Gunnarsson, Gustav Eriksson. Kamerala avdelningen, Borlängekontoret.

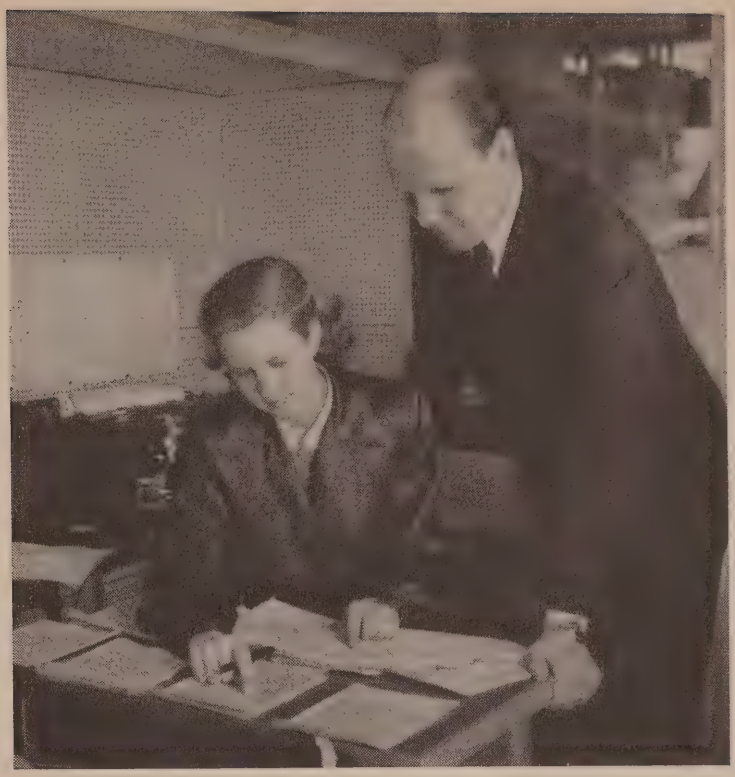

Ulla-Britt Sundkvist, Sixten Larsson, Gunnel Carlsson, Naemi Andersson. Kamerala avdelningen och korrespondenter, Borlängekontoret.

Ingenjör Herbert Mannert. Verkmästare.

Verkmästare Robert Gustafsson.

Ingenjör Emanuel Vougt. Verkmästare.

Ingenjör E. W. Nilsson. Verkmästare.

Ingenjör Elis Torsell. Verkmästare.

Ingenjör Erik Säll. Verkmästare.

Verkmästare Olof Holmström.

Ingenjör Ivar Fällman. Verkmästare.

T. h. ingenjör Rikard Hagberg. Verkmästare.

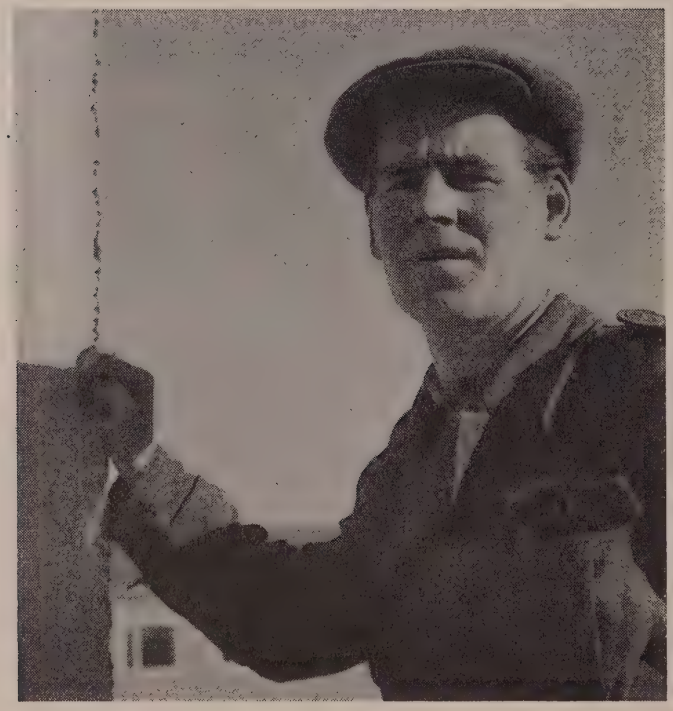

Ingenjör Magnus Wiik. Verkmästare.

Verkmästare Otto Pettersson.

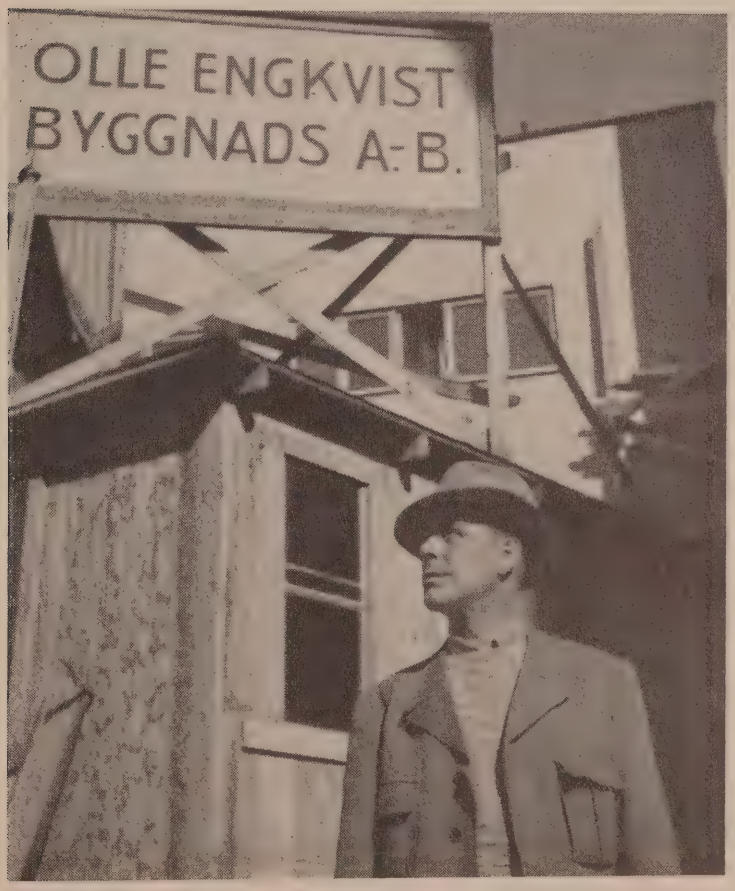

Verkmästare Ingvar Säberg.

Verkmästare Karl Frid, verkmästare John Millquist.

Ingenjör Ole Breitholtz, ingenjör Henry Eimar.

Verkmästare Karl Petters, verkmästare Ragnar Westling.

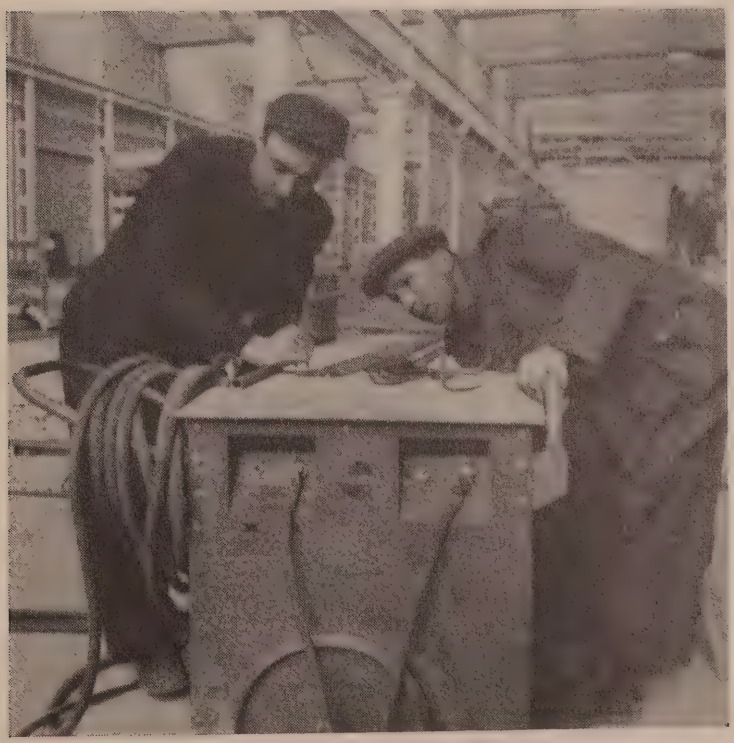

Erik Wettergren, förman, Edvin Methz, reparatör.

Materialförvaltare Einar Pettersson.

Erik Johansson, chaufför, Oscar Johnström, kolare, Viktor Proos, Erik Lindkvist. Materialgården.

Evert Engkvist. Murarbas.

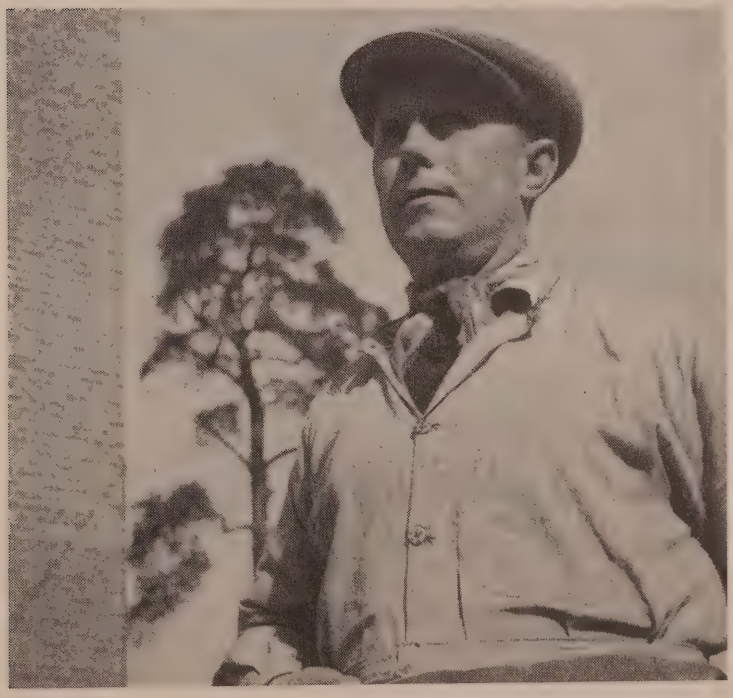

Harald Engkvist. Murarbas.

Ingenjör Artur Carlstén, Valfrid Lindén, timmermansbas.

Ingenjör Olof Arvidsson, Paul Sundin, murarbas, Karl Hagberg, timmermansbas. Johan Törnquist, betongarbetare, Gustav Andersson, tegelbärare, ingenjör Göte Dahl.

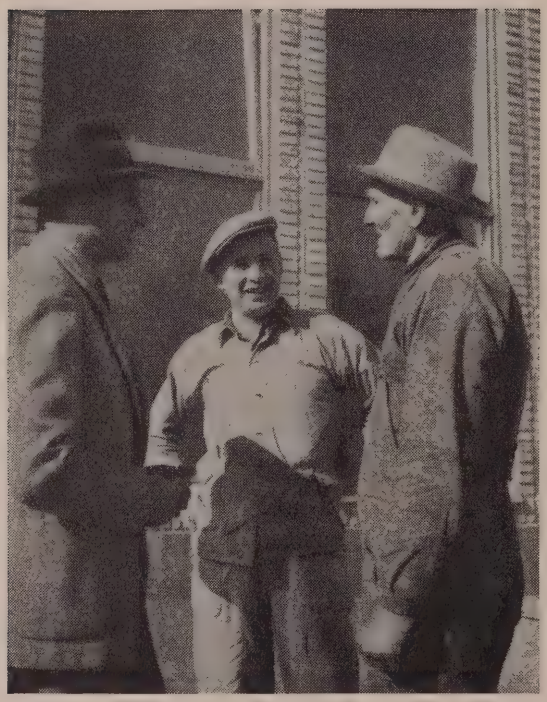

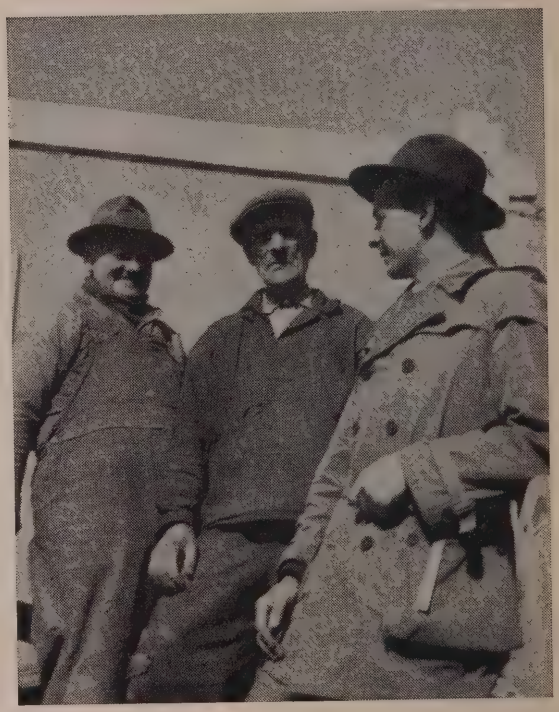

Yngve Larsson, Nils Rasmusson, Olof Brandt, Nils Lindkvist. Smedjan.

Sven Ringström, Sigurd Kungberg. Målarverkstaden.

Fru Hulda Örn. Lunchrummet.

Helge Åkerström. Chaufför.

Alrik Klinteborn. Maskinmästare.

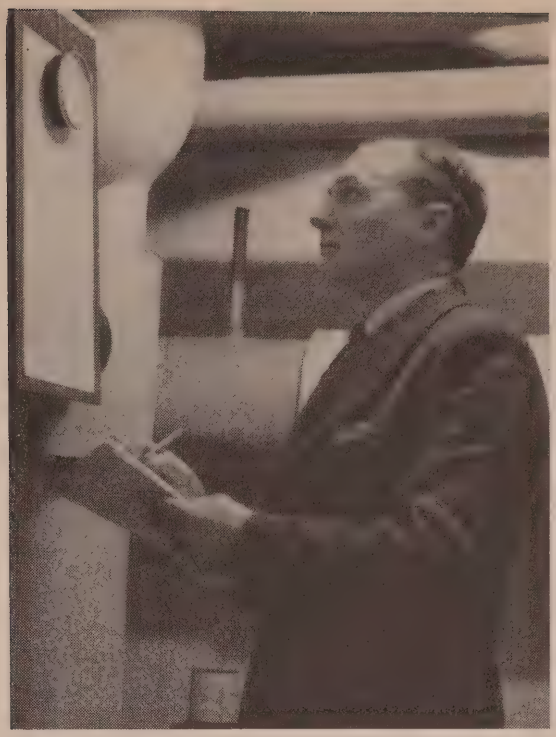

Arvid Söderberg. Trädgårdsmästare.